

1934
MGR. J. CUVELIER
Vic. Apost.
de
MATADI.

NKUTA MA

A

MVILA

ZA

MAKANDA

— Impr. Mission Catholique TUMBA. —

1934.

Nkutama a Mvila.

B

Bagangala: I kanda dina ku ndambu a Mimpala mu mavata ma Kinsa, Mpangala, Mpete, Kilunda ye mataka.

Bangu: bisi Ki-Bangu. Bisi Mpanga na Kawunga beyikilwa vo: bisi Ki Bangu. Tala Mpanga.

Baladi: i kanda diluta kala mu simu dia Kongo dia Français. Bana naka bena mu Congo Belge. Mvila zau zankaka ezi: Ngoma (ku Banka), Mvimba ku Kinsambi, Kinsangi; Kwimba, ku Nkenge; Nsembo ku Banka, Nsembo Ndunga mu Kinduti (simu)...

Balemfu: Bena ku ndambu a Kimbamba (Kil. 312) Kikoma (Kil. 332)...

Bambinza: Bena mu simu ye simu dia Funda.

Bambunu: Bena mu Kinimi, Buba, Kifuma, zunga kia Nsona-Mbata, Kazangulu.

Bateke: Bena ndambu a Mpumbu. Ntu a mbanza: Mbe vo, Kongo dia Mbe. Mvila zau zankaka ezi: Mvimba, Mwakasa, Ndamba, Mbumba, Mpanzu, Nzinga, Ngoma, Nsembo, Nkala, Nzudi, Milimina, Nsele, Nsono etc. Bateke batekele nzundu".

Baumbu: Bena ku Minkono (Besi Diaki) ku Mbenkana (besi Kinsengele Nsundi), ku Lembu (Mpumbu), ku Kingantoko: i ndilu a Baumbu.

Bayaka: Bena mu Kwango; mu Congo Belge bena ku ndambu a Mbanza-Mbata mu Kinlombo kia Mayaka "Mayaka mbata, mayaka mpunza, mayaka mbele".

Bila kia Kongo: i mvila ina ku ndambu a Kisantu.

Bundi dia Mpanzu: Bundi dia Mpanzu ye ngudi a nkama Sengele wa Titi kia Mpanzu, mbuta, mbunzi, muna ngw'au Bundi dia Mpanzu. Ne Kiowa wayala Kongo; una bafundisa ne Kiowa wizidi bokela

Bundi dia Mpanzu. Bundi dia Mpanzu wele funda nkamu muna Kongo, ne Kiowa lungidi. I besi Bundi dia Mpanzu wizidi yala: ne Lolo mbangi za ne Kiowa. Bena ndambu a Nienge (Mpalavala), Kiowa (Mpozo).

Buta kia Nzinga: i mvila ina ku ndambu a Kisantu (Nkisi.)

Bwende: "Mwisi Bwende, niumbu Ntende" — "Na Bwende kavwata nsanga, nanga meno ma nkosi ye ngo". Bwende wanata maba monso. "Mwisi Bwende, niumbu Ntende, Ntudi a Mbungu, watidika makanda nkama". Bisi Bwende ka badianga ngo ko. Bankaka vo: Bwende i Nlaza. Bankaka vo: Bwende i Nzinga. Bankaka vo: Bwende ye Vita a Nimi balandana, i sa vo Vita a Nimi utukidi ku Bwende. Banfumu za Bwende bebikila vo "E Mwene Bwende". Bisi Bwende bena mu Kizonzeka, Kikiela (Kiniangi) Mbuma (Kiniangi) Kimpunda (Kinimbibi) Nganda-Biongo, Zanga, Sarzala (Biongo.) Kai (Luoz) Kingoy (Luoz) Kibusi, Mbanza-Ngoy (Luoz), Kinlanda (Luoz) Ndi-mbantala, (Luoz) Kinlanda (Luoz,) Masangi, Kamba (Kasi).

Bwende nsanga, Munuani nsanga, Nzundu nsanga, Ndunga nsanga mpangi ye mpangi batukidi ku Yanga nsanga.

Kiangala na Bwende i mvila ina ku ndambu a Kasi "Kiangala na Bwende kavwata nsanga mia nkatu ko, nanga meno ma nkosi ye ngo". Mu kinsi nkulu mfumu a Bwende vo Bwensa wayala nsi anene, zungu ya mavata Loango, (Luoz) Lembu. Kimpaka, Biongo etc. Kolo kiavioka, mu mvu 1652 mu nsi yina wayala mukristu zina diandi Jérôme. Tutanga muna nkanda miankulu vo nganga a Nzambi Jérôme a Motesarcho mu tezo mvu 1650 walonga mu nsi ina. Bavova vo ntama mfumu a Bwende wawwanda mu Ntudi a Lembu (Mbanza Ngoy. Lu-kwakwa.)

D

Dilu kia Nzinga: i mvila ina mu ndambu a Soyo.

E

Ela: tala Nkenge, Nsaku, Lau.

F

Foko: vo ne Foko i mvila ina mu Nkama, ndambu a Matadi.
Fua kua Nzinga: ku mayanda ma Nzadi.

K

Kabata: i ngenda ikitukidi mvila. I nsansumuna ezi:

Na Kabata na Kiowa

Mpu ye mpu benda kundananga

I mono kunda, katula mpu, sa va nfoto.

Kokolo na Venza Kimbamba nda yala Kiowa.

Nsevo nsewele mpungi a Mputu

Natina va vembo Kalunga ne Mbamba

Nkanda kana fwid

Mongo a Nkanda ka ulala ko.

Tuka ku Kongo nsaukidi Luezi, nkotele mu Kintinu, ntungidi Sole (Songololo), ntungidi Nkanda (nkoko Luo), nkotele Kiyuza, nkotele Tava, ntombokele Kioa. Amwanganene. Ankaka asaukidi Nzadi Nkisi. Atungidi Nsele, Kimvumu, Kikioa, Kongo, Kimpungi, Kimpungi kia Yanda, Madiata, Kimbambu. Ankaka avutukidi, atungidi mbanza Nkamba.

Kitata kia Kabata mu Kiowa: Nanga kia Kongo, wasompa ndona Mponda watuka mu Nkanda (Kileleka), Ana a ngudi: Mwemba Nzina, Yenga dia Tona, Luzala lua Tona, Nanga kia Makombe, Mwayi mia Tona, Nsimba Tona, Nanga kia Tona.

Kwakaka, Kabata na Kiowa i Nsunda Mwemba "Nsunda Kabata na Kiowa vo yandi kunda, kunkula mpu. Nsundi tuffa ntu, Mbamba tulambula malu", Kabata na Kiowa ku Kinsiona i Nkenge elau. (Tala Nkenge elau, Nsungu, Nkuwu.)

Kabata bona mpe ku Bidi (Kikana), Mvala "k'ukundi mpu, mpu ye mpu zikundana".

Kalunga: tala Mbamba Kalunga, Nsau Kalunga, na Kongo na Sadi muntu Kalunga, Nsala Nkanga Kalunga.

Kambamba ye Ndumbu: "Ndumbu a nkweni kaswekwa ko", Kinsasa (Mbata,) Nsangi.

Kansi: Na Kansi nkwa Ntinu Kongo, (Kisama-Nkolo); ka sompana ko ye Ntinu Kongo, Mbanda za Kongo, Nanga kia Kongo, Nkazi a Kongo, na Mbata a Kongo, ari a ngudi.

Kiangala Ne Kiangala ye Mpanzu a Nkanga, mpangi ye mpangi Ne Mbamba Kalunga, u bavova, i mpangi au mpe. Mwemba a Kiangala, Niti a Mwemba Kiangala ne Nsundi, Mwenza a Kiangala i kanda

dimosi. Nzina a Nkanga. Ndombe a Nkanga, Lukeni lua Nkanga, Nsamba a Nkanga makanda matuka mu Nkanga. Kiangala ke basompana ko ye Mpanda Kiangala ye Mpalanga Kiangala. Besamunanga vo Nkenzi a Nzina i mpangi a Mpanda a Kiangala Masumpu. Befokolanga mpe ne Kiangala Nkenze a Nzina.

"Kiangala ne Nsundi waktumuka nkanda a nkosi, kawwanda e mbata".

"Kiangala ne Nsundi makutumuka nkanda a nkosi, kawandwa ndungu".

"Kiangala Masumpu wavita sumpuka muna wene wa Kongo o Mpanzu a Nkanga". — "Kiangala Masumpu nete wasumpuka kuna Kongo".

"Kiangala ne Masumpu wasumpuka mwenge, wabatatala ukomba".

"Mwemba a Kiangala wafunda nkanu wwa, lungidi: oyoyele. Iwe-mba, wele kisonga vana zandu ye ndong'andi".

"Kiangala o Maduda vo Nkuwu a Yangala ku Palavala".

"Mwemba Kiangala".

"Na Nsundi Niti a Mwemba Kiangala".

"Kiangala Mankunku, wakunkumuna ndembo vana mbazi a Kongo dia Ngunza, waktuka ntu mia makanda nkama". Tukidi ku Kongo, tungidi ku Nsundi (ndambu a Lunionzo), Zina kabaka Kiangala ne Nsundi vo Kiangala kia Mwe Nsundi.

"Kiangala na Buende kavwata nsanga mia nkatu ko, nanga meno ma nkosi ye ngo".

"Kiangala kia Nsundi Mbamba".

Na Nsundi wayala mu Mbanza-Nsundi, wakala ye nkoto andi a mpaku. Mu diambu dia mpaku angolo ankaka batina. "Ntudi ne Mavandu wavita vanduka mu mbazi a Nkanga ye Kiangala. "Muna mvila zankaka vena ye mfoko: "Mwan ankento uvananga ngiaya vana mbazi a Nkanga ye Kiangala, kondwa kwa nkazi".

Kiangala Masumpu tutukidi muna simu dia Nzadi Buende, i bosi tuzidi ku Mbanza Nsundi. Tutukila kuna mayanda, kuna Mawambila (Lukungu) tutungidi Nzimbu a Mbudi, i bosi Kianika, Vila, Kiulu, Malanta (mavata mena ndambu a Nionga) i bosi Nzovo (Kwili-Ziaka), Balu (Tumba); i bosi Kongo dia Kati.

Mu tezo kia mvu 1700, ne Nsundi wanwana vita ye Mpangu yo Mbata. Vita dibwidi e kuma bavene kwa mbwa nkumbu a mfumu a Mbanza Nsundi: ne Kiangala.

Ne Kiangala na Nsundi nkwa mpu makumatatu zikondwa tatu wavola nsi, wayiza yala mu Kinkenze a Nzina kuna Mbanza-Nsundi (na

Luiwa). Na Mbata a Kongo ntu a nkoſi na Loango wawita yala Kitala. Tenga, Kintunga ye belo yankaka ndambu a nzanza a Kiangala (Lemba Mbanza-Nsundi). Mu ndambu a Lambu i Vita a Nimi Lukeni Iha Mpangu mpu a yakala wayala. Una kayala kuna kimbazi a nkamu, ne Kiangala wabakisa impaku kwa Bazombo ye konso muntu uvioka vo utuka ku Mpumbu.

Ambuta zankaka bele tunga Kinsende (Mwala-Kinsende), ankaka bele ku Nlemfu, ku Kimayuna (zunga kia Kisantu) kuna Zamba (Nsona-Mbata) yakuna ndambu a nkoko Nsele.

Kiangala, Mwenga Kiangala na Nsundi Kasimbwa mvila.

Longo-longo kwenda

Tulu kia maza, vo yandi sauka

Sela nelele.

Vo k'uselele ko nele

U muan'a tuma nkuni ye maza muna Kongo.

Vena diaka nsansumuna ku ndambu a Kisantu (P. Van Wing).

Kiyangala, Kiyangala,

Mbata ivunda

Dia vunda

Vo k'uvundidi ko,

Ngwayi

Batumini nkuni ye maza.

Kwamba lela

Nseke inene

Iungila meso

k'ulungila ntambi ko.

Yala nkoko inene

ubuuti bani ba nkoko-nkoko.

Ku Kintumba (ndambu a Kilau ye Kindunga) bena Mbenza ye Kiangala. Bavwende ku Mbanza-Nsundi, basaukidi kuna sau dia Nsongi, bele tunga kuna woka dia Kimbungu (Madimba, vata dina Vuzi dia Nkuwu). Ibosi bele kuna woka dia Manga, i bosi bele Lemba, ndambu a Binanga (Sanda).

Nzinga Mbenza Kiangala kiangalakana Nsundi ye Mbamba (Bolo). Kiangala Mankunku "wakunkumuna ndembo vana mbazi a Kongo" tungidi ku Nsundi ndambu a nkoko Lunionzo. Wele ku ndambu a Tede (Mbanza Kazi), i bosi Lukamba (Kwilu, Kiangala, Nkondo), i bosi Zamba (Yongo simu Kwilu), Yongo, Londe.... Mbuta mosi a Kia-

ngala wele ndambu a Seke a Lolo ye kuna Soyo.

Bena mpe ku Kingemba (Kasi "na Bwende") Nkonzo Kimwisi, Mbanza Mamba (Kasi), Matundulu (Kasi), Lombo (Kimpese), Kinsala (Nkolo), Lubingwa (Ngombe-Matadi), Ni Nsongi (Kunda) i mpangi a ne Nsundi Niti a Mwemba Kiangala, Mwenga Kiangala. (Tala Nsongi).

Mawungu ma Kiangala: ku Ladi, Nsona-Mbata etc....

Kiemvo: "Na Kiemvo Bulungu ye Niaza Mpindi nkombo anene yiviondoka mpaka, vo ka ye Nkambu ko, ye Mbuku Nimi", Lusengele, Makela Zombo, Kimbanza (Mbata).

Kilombo kia Mfuti: i mvila ina kuna nsi a Mbata.

Kimabiala: mvila ina ku Kingamba, Kiangu (Mangembo).

Kimakala: tala Nanga, Ngombe, Nsuka za Kongo.

Kinuani: "Kinuani kia nwana ye na Ngombe; buku-buku kia nkamba kialembana na Ngombe sumbuka, Mwanza a mbulu watalana ye Mayombe maka-maka". Mayombe i Niaza una ku Kiandu (Kwilu), banwanana mafuku mole mini miote. Tuluakidi ku Masonso (Luvu), i bosi Ntombo a Vila (Nsumba, Mbanza Manteka), i bosi Kina (Lundu, Mbinda, Songololo), i bosi Mbanza Ngombe, i bosi Kingemba. Bena ku Mbanza Mamba, Malonde.

Kinuani ye ne Mwemba ye Ntumba a Mwemba mpila mosi. Kinuani i mpangi a Ntangi a mbakala. Mwanza a mbulu i Kinuani "wanuana ye ntu mia makanda nkama". Na Ngemba za ne Kongo watunga Kinemba.

Kiowa: tala Kabata, Mpaku.....

Kiowa kia Vita: bena ku Kilemfu, Kiowa, Kinsala (Nsona-Mbata).

Kiowo: ku Nkenge Nzolo (C. P).

Kiungu: mvila a Kiungu ina ku Mvunzu (Ngombe-Matadi), Kiangu (Ndoba.) Kingamba (Mangembo), Kinangi (Mangembo), Ndoba Kimbulu (Kikiungu), Kindamba (Londe Nzadi) (Kikicka Kiniangi), Kiungu mvila mosi ye Nkunga, Ngoy etc.

Zina dia akento: Ngudi a Mpanzu a Kiungu.

Ki-Yuva: "Ne Ki-Yuva e tadi wa Nlaza kayuvula e kiuvi, kalembi vana mvutulu ko", ku Mboma (Kil. 212) Mpangi a Yuzi, Ntambu, Nzinga (Ngungu).

Kiuvi kia Kongo ye Nsengi ne Nkazi a Kongo. an'a ngudi.

Kiyisila ngombe za Nsundi: "Ngombe madenga (madiangu ?) makuzala nkuwu, kansi mono i mwana mu kivumu kia ngudi yatuka. Nkukuba Mbangi yavanga Dezo. Tala Madiangu.

Kiyisila Ngombe za Nsundi: Mpakasa za Nsundi. Mpakasa uza- dimina vana, kiandu kia nkosi ye ngo.

"Kiyisila na Nsundi Ngombe za Kongo, tusanga bungudi, vwa kwa ntalu."

Benaku Ngombe Kiyaya, Boko (Buba). Ywanga (Kibuenze) ye nda- mbu a Kisantu. Tuka ku Kongo, bezi ku Nsundi. Basaukidi Nzadi Nkisi ku sau dia Mbele (Ngombe Kiaya).

Kongo: Mbidi a mvila zina mfoko a Kongo zituka ku ngudi mosi: Na Mata na Kongo, Mbanda za Kongo, Mbata a Kongo Ntu a nkosi na Loango, Ntinu Kongo, Mwakasa Ntinu Kongo, Nanga kia Kongo, Ngwani na Kongo, Nkazi za Kongo, Nkondo a Mbanda za Kongo, Kivi kia Kongo, Bila kia Kongo, Yandu kia Kongo, Kansi nkwa Ntinu Kongo.

E ngenda zankaka vo mazina mayiza kituka se mvila. I mazina ma luyalu.

"Na Kongo don Dioko okayidi mazumbu kumi ye mole kwa wan'andi," (Kindona-Yanga). Kansi mvila ina si: ne Mbambi a mpasi, Tala Nzinga Ntinu wa Mpasi za Nkenge wawuta Mbambi."

"Na Kongo Kapitau lembe kifukidi wene," (Kipaza, Kikongo, Kilala). Vena na Kongo Kapitau Mfuti Mwemba. Na Kongo Kapitau ngenda a muntu wavanga Kikongo, lavila luandi Nanga; ne Kongo Kapitau ne Kongo don Zwau ne Mfulakazi za Kongo ntete wadia mungwa muna Kongo. Ne Kongo Kapitau Ntinu Nsaku ne Yunda uvundila va kiandu kia nkuwu ye wolo. Diaka: Ntambu a Tana Kapitau kua Kongo (Kilu mbu), na Kongo Kapitau Mfutila na Yuva (Yuva-Mbata).

Muna mbanza Kongo, Kapitau ku lumbu kakalanga. I ngenda antete. Wafonga kaka vana ndambu a Ntinu. Mambu matweso ku Kongo, e nkokele ntotela uzonza mo ye kapitau. I bosi Kapitau vo ntotela udi- ngamene, uzenga mambu.

"Na Kongo na Lemba ntietie Mpumbu kibukwete mpunza ye mbele,

ke kipanana ngolo ko, nlemvo kaka," (Kimakandi) I Mfuti Mwemba. "Na Kongo na Nlombo maziza ma nzimbu mvangi, landi kia Nsaku elau," (Kindona Kimpangu). Na Kongo na Lombo i Ngoma a ne Mayala a Vita, vo Nkoko a Vita.

Na Kongo na Lombo i ngudi a ne Kongo don Migiele na Kongo na Lombo makandi mpakala katungwa nkuzu, akwa mpaka eza tungulula. Tala Ngoma a Mayala a Vita, Ngombe, Nsuka za Kongo, Nanga.

Na Vala i Mwan'a don Migiele, mwan'a Luketo. Na Vala i Mfuti Mwemba.

Tuka ku Kongo tuvundidi Mpangala. Kai, Lukuti (Kongo dia Ntotela) i bosi Mwingu (Kongo dia Ntotela) Tutungidi ku Nywengwesia, i bosi Mbanza Mbata Kumiti. Tusaukidi nzadi Nkisi kuna sau dia Kimbangu. Tutungidi Nkelo Langa (Mbunga-Yanga) i bosi Ndembi, i bosi Mbanza Kimakandi.

"Na Kongo na Lumbu (Kilala) simba dia vova, kasimba dia dia ko. I mwan'a don Migiele (na Kongo na Lombo) " Mfutila na Kongo na Lumbu ka kuakota ngulu ye mbwa. Tuvwikwa luwusu kwa yan'a mpuluka. Tulungwa muna makanda ma nkosi ye ngo."

"Na Kongo na Lumbu Nsungu ndingi kasungulwa kituma, nlongo andi dia," (Kilumbu-Vwaya) i Nsungu, Mfulu a Nsungu.

"Na Kongo don Luwvalu mayala ma Lukeni lua Nkanga (Lemba-Kimpangu.)

"Na Kongo don Luwvalu ne Ntu lu kakala mbele a nzazi, sasila va ntoto, dila ku zulu," (Kinkondongo).

"Na Kongo don Manuele na Sadi," (Sadi Ngombe Kimpangu).

"Na Kongo na Sadi," (Mvululu) muntu kalunga kingi yasika vana ntandu nkela muntu kala kala na nzazi dila va ntoto, sasila ku zulu.

"Na Kongo na Mbata," tala Mbata.

"Na Kongo don Mbele-Danu na Mpasi za Tombe, otombebe mbo-ngo nsa antu," (Makanda Mbata).

"Na Kongo don Nzolo," (Kinzolo-Kimpangu).

"Na Kongo don Petelo Bondongo mavuku ma Nzambi wiza tadila avuna va nza Mbata" vo "wayiza tala ambata avwa yala vana nza," (Ngo-ngo-Kimakandi) "wayiza tala ambata avwa yala vana nza," Ngudi andi na Kongo na Nlombo.

Na Kongo don Zwau ni Mavungu manikuna nkosi ye ngo, nkosi mu lukunzi kia dianga, mwan'a mifumu mu lukunzi kia kalanga," (Kiwe-mbo-Kimpangu).

Tala Mavungu, ne Nzinga Nkanga.

Kubu kia Mwemba :

Kundi: " Mfumu ankwa Kundi, tuzimbwa nkazi, ka tuzimbwa wana ko, Lukanda lua kalakazi, i nkele mosi ka lozwa Ntanda .. Yandi Kwilu wayenda kuna Kongo, tombokele kuna Kongo nkwanu mavwa matatu. Bengomona yaka ya Kongo, kani kakibengomokanga.

Kwango: Mwila ki Kwango ifwanana ye Ki Mumba (Dibungi, Kikieka, Mongo).

Kwimba: " Kwimba Mfumu kia miyaka .. Bamfumu za Kwimba beyikila vo " E Mwele Kwimba .. Ba Mfumfu badia: Ngudi Kwimba vo: Mfumfu dia Makaba; vo: Tata Mfumfu Kabutu. Mu kanda dia Kwimba, mfumu a mpu, mfumu a Mfumfu. Kwimba ye Mfumfu mpila mosi. Mfumfu ye Makaba mpila mosi.

Besi Kwimba beana mu simu dia Nzadi ku Kumbi (Mbanza Mporbo), Yanga, Mpangu, Sanga Mamba, Nkondi, Nimalembe, Kiangu (Mimpala) Kingwala, Kinkwa, Ndende (Ndoba) Tibi (Kinkenda), Dianga (Doba), Kinkakasa (Londe-Nzadi). Kimpungu, Mbanza-Lele Mbanza Tole, Kikunga, Kingamba, Kindamba, Kimbongo, Kintiangi, Muyeni, Nsanga Londe, Kimwanda (Kintiangi,) Kimbulu (Kikitunga), Kibuma (Londe Nzadi,) Kinsa (Mimpala), Lukwakwa (Kimpaka), Kiluanda (Yakolo Mubidi), Munkasa (Londe Nzadi,) Mpangala (Mimpala) Manionda (Londe Nzadi,) Nganda (Biongo), Nkumba, Nkondo, Manzau, Kikieka Mongo, Dandanga. Bena ku Nkenge (Baladi Nsona-Mbata).

L

Lamba Tadi: " Na Lamba Tadi, lamba tadi, mana maza, Ku Bangu Kongo dia Mputuki; Kimpangu.

Landa Mbanza: Mpila mosi Nsaku elau.

Lau vo elau, nlau. Nsaku elau, Nkenge elau. Besi Lau beana mbidi ndambu a Solongo ye ndambu a Banana (Ngeno).

Lau Mpumba: ku Paza (Kinsende).

Lau Mpumbu: na Nzinga " uzingidi muna vumu kia ngudi, ka mutuka nkento ko, nkaz' a mwan' ayakala ..

Lau dia Ngandu: ku Mbanza Nsundi; mpila mosi Niaza ngandu ye Nti wakula. " Lau dia ngandu nti wakula, madiata nludi a nzo ..

Lau dia Nzinga: " Mfutula Nkumba walevola Nkumba, va kolo wadila " (Kilau).

Luvila lumosi ye Mfutula longo lua nkanu a Mpanzu ye Mfutula Nkumba ye Nkenze a Nzinga. Tuka ku Kongo tutunga ku Kinkenze (Mbanza Nsundi), i bosi Nzimba ku mwanganana makanda, bankaka ku Nsanda, Sefo, Kilau, Nzungi (Kimpika) Nsaka.

Mfutula Nkumba ye Mfutula Ntambakani o moko mala, mpangi ye mpangi.

Lawa a Nimi: tala Nimi.

Lele: tala Nimi (a Lele).

Lemba: tala Kongo na Lemba.

Lemba dia Nkungi: dialembana banganga vanda; ku Sanga (Bangu Kitobola); i Nsaku.

Lemba don Ntoni:

Lembe dia Vuzi: " Lembe walembeka Vuzi dia Nkuwu ka kifwe toko ye ndumba, " tala Vuzi.

Lembe die Yazizi: Ku Kinkoko.

Lemvo : ni Lemvo ku Mbanza Nsundi. N

Lombo : tala Kongo, na Lombo maziza nzimbu mvanji.

Lombo kia Nzinga : ndambu a Mbanza Nsundi. (S)

Longo : ni Longo, ku Noki (Bangu Kimpese).

Nkaz'a Longo :

Lukeni : Lukeni lo Maria; ku Mbanza Mbata. Lukeni ku Mbanza Mbata Sengese C. P.

Ndona Lukeni lo Maria wasompa muna kanda dia Afonso Mvemba a Nzinga Ntinu Ntotela ne Kongo. Ankaka bavova vo : Nkaz'andi Lukeni. Mvila Lukeni mbidi zina.

Mayala na Lukeni lua Nkanga tala na Kongo don Luwvalu.

Lukeni lua Mbezi tala Mbezi.

Mpudi a Lukeni Mpudi

Lukeni lua Mfuti Mfuti

Mbondo a Lukeni Mbondo

Nganga a Lukeni Nganga

Nimi a Lukeni Nimi

Nenge a Lukeni Nenge

Lukeni lua Nkanga Nkanga

Nza a Lukeni Nza

Nkwandanda a Lukeni Nkwandanda

Ntinu a Lukeni Ntinu

Lukeni lua Mvemba Mvemba

Nzinga a Lukeni Nzinga

Simbu Lukeni Simbu

Vita a Lukeni Vita, Vita a Nimi Lukeni

Simbulu Lukeni Simbulu

Lukeni lua Nsaku.

Lukombo : tala Nsinga Lukombo, Titi kia Mpanzu.

Lukuti : Ntinu na Lukuti lua Kongo Ntumba a Mvemba ku Lukuti (Mbanza Manteka) Kiaba (Mbanza Manteka,) Kingemba (Kasi)
 " Ntinu Lukuti lua Kongo. Ntumba Mvemba esikulu dianene diakul-
 mukini Nzambi zampungu muna Kongo "

Lumbu : tala Kongo na Lumbu.

Luvongo : na Luvongo mwisi Mbata ku Kingondo (Mbata) " na Luvongo lua Mbata, na Luvongo lua Nsundi. Na Nsundi ye nkoto andi, na Mbamba ye nkoto andi. Muntu kavweza koto a nkwenko ko .. Malele ma Luvongo mwisi Mbata ku Malele (Mbata).

Luwusu : "Nsamba a Nkongo Luwusu lua Ntinu.

Sakana ye Ntinu.

Kasakana ye mvata ko ..

Tutukidi ku Kongo, tulweke ku Luwituku, Kindundu, Mbanza Kiwembo. Kibuenze, Nkuluntu ayakala watunga Kiwembo (Kimongo,) na Wembo. Bena ku Kiaba, Kimbila, Kintangi, Lusenga ..

Ke basompana ko ye Lau dia Nzinga Mfutitla Nkumba, Nkenze a Nzinga, Nanga kia Ntinu.

M

Mabiala: ki Mabiala (Mayala), kuna nsi a Buende.

Mabulungu ma Kongo: mpangi a Ngombe za Kongo (ngombe kiyisila), a na Mata ma Kongo.....

Madiadia: "na Madiadia masolwa fuku, va mwini mamenene," ku Makanga (Kasi) ku Kimadiadia (Mbata) "Madiadia masakwa mene, nkokela masakumuka," *Maza madiadia* Ntemo a ngimbi, *Madiadia Nkanga* a Nimi.

Madiangu: "Madiangu makuzala malu vana nkuwu, makulumuka ya Mayombe kuna Mputulukezo. O Nkukulu o ne Soyo una kakamene muna mvila a mbu, ka kuvitoka diaka nkumbi ko..."

"Madiangu makwizala- malu vana nkuwu, nsengw'anene va kiakulumuka Aputrugere..."

Kuna Soyo tuawutuka kuna Vuma Ngungu. O nkulu eto Ndonga Zabela Nzianga obula makumbi (Madiangu ku Luanika, Vunda, Kie-mba, Bangu — Loanda....)

"Madiangu mazalanga va kiantu ye nkuwu..."

Ku Kimbamba (Kimpese) i nsansumuna eyi:

"Ne Madiangu nkanda a mpakasa kavwata mbokola, e vwata kana vwete, e bokola kua mpaka."

Kinsikiditi katalana ntangu ye ngonde... Tutukidi kuna Nkonde a Ngombe, simu dia Nzadi, tusaukidi Nzadi kuna ndambu a Mbala. Mpanzu a Nimi ye Madiangu bawutuka kwa se dimosi. Ne Madiangu walya ku Soko, ndambu a Vunda dia Mwangwa Tadi. Don Affonso Nkidihidi matoko makembela e yala i nkulu ku Kimbamba. Nsanga andi Ndonga Biana.

(Madiangu) *Mbamba Mpakasa* "I mono Mbamba Mpakasa, nkanda mpakasa ka uvwatwa maboko ma Nsundi. Mankundia kinduku mene-mene, va kitekele mwini, mvongege..." (Tala Mankunku).

Bena ku Kibamba (Kimenga) "Mbamba ye Mpakasa nkand' a nzau kavwata maboko..." Mbamba ye Mpakasa Nsati Nanga nangamena Kongo ye Vunda.

Madungu: mpila mosi Nsundi "vonda kumi, futa mosi," Ku Nganda mona, Madungu, Kiselola (Nsundi Madungu ma ne Kongo). Madungu i Mboma Ndongo o ne Kongo.

Mafnda: "I Mfumu ne Mafnda Ninga nsansa Nsala; zenga, vo k'utomene zenga ko, Mafnda k'uyala ko..."

Mafnda Ninga wa Nkanga, Nimi a Nkanga, Mpanda a Mwangi, Mvudi a Nkanga, Nsala Nkanga, Kalunga, an a ngudi.

Mafnda Ninga, ntietie mbinza nsala za kileke, mambu ma kimbuta, Tala Nkenge Lukeni, Vuzi kavuzwa nsala,

Mafnda Ninga, ntietie mbinza, ta ngana, bangula ngana, vo kuba-ngula ngana ko, ntietie ufwa ngana.

Mafulama Zamba: mpila mosi Mazamba. Ku Matundulu (Nkolo)

Mafula: Vita a Nimi Lukeni ne Mpangu Mafula ma menga.

Vita, mwan'ayakala, Lukeni mwan'ankento.

Mpangu, mwan'ayakala, Mafula mwan'ankento.

Mafula ku Kingombe (Nkolo) watuka mu Mbwela (C. P.) wizidi Kinsuka, i bosi Kinsala, i bosi kuna Mweka, i bosi Roma (Kingombe), ibosi Mbanza-Mboyo (Kingombe), Nzila mosi bayiza ye Mbenza (Vwala). Bena ku Mayandu (Mbemba), ye mavata mankaka. Tala Mpangu.

Mpangu Mafula Masombe, mpangi a Vita a Nimi.

Mafula mwan' a yala Kwimba nkele mosi ka ulekwa ntanda. Nsingalakana mbuta a Mpaka. Ni Lukoka, mpangi a Mbota. Ni Kintuntu ka uzaya tukana. Timpi za kianene. Nenda nkele a Mpaka. Mazebo mponda anene. Bena ndambu a ngomena. Mboma ndongo, wayiza ye Mafula: Mpanzu ye Mpangu, ngudi mosi batuka. Nudi Mafula, Nsanga Ntudi, Mpangu Mafula wan' a ngudi. Konso Vita a Nimi, ke besompana ye Lekeniko.

Mbutu ye Mafula ku Kinsuka. (Zombo)

Makaba: "Mono Makaba makaba nsi, e nlongo ya nlongo miakunsa va nkanda a koko..."

"Makaba o makankana makankana e mbele a tulendo vana koko kwa ne Mbinda a Manianga, ye vana koko kua ne Nsanda wa Mpudi a Nzinga. O tungwa kia nlulu, wasimba, sukula o moko..." Makaba mpila mosi Mfumu dia Makaba. "Makaba ngudi a Yonzo wayonze-ka ye mpu ye nkanda, wakayila zimvila..."

Mbakala Nzondo, wakaba mvila, wawwanda mu Zimba, wele ku yanda dia Nzadi ye mvila zankaka. Ntu bafla ku Mpumbu, malu ku yanda dia Nzadi.

Makaba bena mu Kionzo, Kibumba (Kinkenge) Yanga Pompe,

Nkombo a Mwembe (Malemba-lemba). Kimbaku Kimbwanga (Lu-
kengo), Kiniati (Nsangila), Mbamba, Mbanza Mbinda Sinda, Kim-
ngo (Nlamba), Mpanga (Mbamba), Kimbembo (Kibulu) ye muna
zungu ya Vungu, Lutala, Mumba, Kavuzi, Temba, Nsumbi, Nziti
Seke, Kimpata, etc....

Niati Makaba na Zongo ku Nkamba Nzundu.

Makaka: " Ni Makaka ni Mbinza, madata nluudi a nzo, wanieme-
nena yaka kia Kongo. kala ka yandi ko, nga kiabengomoka ", Yongo
(Mb. Nsundi), Mpila mosi ye ni Masaka, ni Masaki ma Vasi.

Makala: " Makala nlandu kuna Mbata na Nsuka za Kongo za yala,
Mpila mosi ye Nsuka za Kongo ye Nanga makala (Kinua).

Makaza: ku Mbanza Nseke (Madimba), Kivulu (Mb. Nsundi S).

Makodia ma Mbandu: ku Luta (Mb. Nsundi S).

Mbandu, tala Nanga.

Makondo: tala Mbanda. Ngoy. Makondo mpila mosi Mbanda, Mvi-
ka.

Makunda: ni Makunda ma Nganga ku Yongo (Mb. Nsundi).

Malele: tala Nsaku, Luvongo.

Malua ma Lemba: Tala Mpanzu. *Malua ma Nkenge*, tala Mwa-
kasa.

Malunga: ni *Nkuwu a Malunga* (ku Luezi), *Nzenze a Malunga*,
(ku Kongo).

Mangungu: " Mangungu Mpanga ngoma nzundu ", Tala Mpanga.
Mangungu ngudi a nkama Nsengele mbele (ngoma nzundu).

Manianga: tala Mbinda Manianga, Nkenge.

Mankunku: " Mono *Mankunku i Nitru* makunkula e zindembo vana
mbazi a Kongo. ke mu nikunwa ko, ke mu ngorge ko. ke mu ngoma
mwandu ... "

" *Mankunku Singi kia Mwangi* mwana Ndona, makundia kinduku
mene-mene, vo nkekele yangejele ... "

" Mfumu ki *Mankunku*

Nitru Mbenza

Uyadila nsi

Diavangila Nkusu

Diasangila Nitru ye Mbenza

Mbenza lele mu nzo andi

Bindika muña nsinga za nzuu ... "

Kiangala Mankunku, tala Kiangala

Ku Ndembo (mf. Mavakala), bena mpe *Mankunku na Boenza*, ku
Yunda (Matadi) *ne Tombe a Mankunku*,

Akwa mbangala i Mankunku i Nitru

Ku simu dia Kionzo besamuna mpe: *Nkanga Mankunku* vo Ma-
nkunku i Nitru. Bena ku Padi, Mbingu, Kimbenza, ndambu a Mayo-
mbe; ku Yunda, Kisiensie, Kiveki, ndambu a Nsanda Kionzo; ku Sa-
nzala, Kimkanga, Saka dia Nkombo, Tibu, Kintadi (simu dia Nzadi,
Kintudi) ku Mbamba (simu dia Nzadi); ku Nitadi, Kundulu, Kinkoko,
Kikola ndambu a Nzadi Nkisi, Nienge. ndambu Mpalavala.

Ne Tuma Nkanga Mankunku ku Mafwambu, Kivinda, Kibunzi,
Mbamba, mu simu dia Nzadi.

Ne Tombe a Mankunku, ndambu a Solongo.

Masaka ni Masaka i ni Makaka, ni Masaki ma Vasi.

Masaki " ne Masaki masakidi Nsundi ye Mbamba ... "

" *Masaki ma Muemba* ma wene wa ne Nsundi wanuana Kongo ye
Nsundi .. (Manselele. Tumba)

" *Masaki ma Moemba Nkuwu*, e mbambi yasumika ne Masaki
sumika kasumika, e sumuna kua mpandi ye nlongo. Lumbu isumwini
muntu, e nsi ye zulu ibakanga ... "

" *Masaki ma Vasi* wa bubu dia keke .. bena ku Nsumba (mb. Nsu-
ndi). Don Zwanu Masaki ma Vasi wayala ku Kongo.

Masaki ma Vasi " ni Nkondo mia Nsanga, mbunzi a Lomba undo-
mbela mponda a luyalu a ngalawu .. i mpangi a Masaki ma Vasi:
Bena ku Baba, Nsumba, Kikongo (Kimpangu)

Masaki Nkengele Tadi tala Nkengele Tadi, Nkenge, i sa vo Masaki
ma Nkenge, vo Masaki ma Nzinga Lukeni Mpasi za Nkenge wawuta
Mbambi ye Mboma.

"Tona dia Masaki ma Vasi, Kingandala noko anene kalombwa mpolo. Madiata ma nludi a nzo kanimenenwa ye yaka." (Nludi a nzo niemanga yaka, e yaka ka intema nludi ko).

"Masaki ma Mbambi yasumikwa, ka isununwa ko, vo sununwa nsi ye zulu ifwidi." Tala Mbambi, Mpasi Nzinga Ntinu, Nzinga Lukeni.

Ne Masaki wa Mbambi Mwemba Nkuwu, ne Masaki ma Vasi, ni Nkondo an'a ngudi. Bena ku Nsumba, ku Mwala Zonzo, ku Nkolo, Ampangi: "Masaki ma Nsungu kasungulwa kituma, nlongo dia ka-didi", (mwala Zonzo Ngandu a Nsungu (Kifwa), na Nkuwu a Nsungu (Kindundu), Mfutla Masaki ma Nkanga.

Mu tezo kia mvu 1800, don Henrique I ne Masaki ma Nsingi walya ku Kongo.

Tuka muna Kongo ezidi Nsanga, Kongo dia Nzolo, Matadi ma Nsona; atombokele muna Kikongo (Luanika), akulumukini ezidi e Kumbi (Kimpese), aviokole, sotola mwan ankento muna Kinanga (Kitolola), akwelese diaka mwan ankento muna simu Lukunga; akotele ku Mayidi (Ngungu), akulumukini, ezidi Mbanza Nsundi, i bosi Kindundu, Kifwa, Mwala Zonzo, Nkolo. Wavanga Nkolo: Don Galasia Mbundi a nganga, wabundidi Kimpanzu ye Kinlaza. Wayiza ye Nku-Nki a Bakulu (Nsaku) ye na Mbanda za Kongo ye Nlaza.

Masaki ma Nzinga ye Mwemba a Nzinga, ampangi.

Masaki ma Nsungu bena ku Kembelo (Kimpangu) bayiza nzila a Zombo.

Ntumba a Mwemba ni Masaki mwan'alya, ni Masaki wayala muna Kongo, tala Ntumba a Mwemba. Tala Mafuta mwan'alya, ni Mposi.

Masembo: Masembo ma Mfuti ku Kimasembo, (Mbata).

Masola: Esi ki Masola, mu nsi a Ndamba.

Masumpu: tala Kiangala.

Mata ma Kongo: "Na Mata ma Kongo, yayala Kongo, k'iyala Mpangu ko. Mpangu yafila ku bananga. Mono ntangu ilema, lulendo keti tiya", (Kisiana, Nsona-Mbata).

"Na Mata ma Kongo na nkanka a bilongo; ngo kana lele, nsansi a nkila ka ileka ko. Na Fita uffukidi makanda mangani, e diandi ka dif-takanwa ko", (Mavuma).

"Na Mata ma Kongo, Nanga kia Kongo, na Nkazi a Kongo, na

Yandu kia Kongo, na Ntinu a Kongo", (Kisiana, Nkisi).

"Na Mata ma Kongo, nkanka bilongo,

Walungila nkosi ye ngo.

Ngo kani fwidi,

nsansi a nkila mu titla" (Kazu)

Muna nsi a Loango, mani Mata (buta) vo na Mata watalanga mambu ma vita.

Na mata ma Kongo ma Mavuma: tuayiza nzila a Zombo kuna kia-mvu kia Malau, kuna mbele a luyalu muna Nzadi Nkisi. Iboosi tusaukidi. Nkento watuka muna Kongo: Mafuta, Ntambu a Tana, Kapitau ku Kongo wankwela. Tuele ku Mabondo (Kisantu, Kimbi) Tumwanganane. Bana bele ki Nsengi, bana bele ki Nsole, bana bele Zunzi, bana bele Nkazu. Beto tusaukidi tuzidi ku Mavuma ma Nsa. Na Makanga ma Nkai i nkulututu eto ku Mavuma ma Nsa. Ngudi tutuka kuna Kongo: Nzenze Luwanda, Mavungu ma Luwanda, Pululu Luwanda.

Ntuka Kongo a na Mata ku Nkazu: Luezi, Mabondo, Kinganga (Dila), Malau, Mavuma, Nsongi, Nkenge a Nkunda, Luzinga (Nzimba), Nkazu. Ku Nkazu tuvenge zandu: Nsona Mavuma. Bafundisungi nkanu vana Nsona Mavuma: ni Nsundi Muaka ye Mayala.

Na Mata ma Kongo bena mu Lukwakwa (Nkolo) Mputu (Nkolo) Kisiana (Nsona-Mbata), Mavuma (Nkisi) Nsengi, Nsole, Nzunzi, Nkazu, Loanza (Ndembo) Kiwembo (Ndembo), Vwaya (Mbata), Nlondo (Nsona-Mbata) Mabondo, Kinsala, Kingudi, Kinsongi, Nkwanga, Loango, Tamba, Kinzumbu.

Matoma ma Mpanzu: i mvila ina ndambu a Solongo. Zankaka ezi za nsi yina: ne Nkoti a Ntumba, ne Mpandi a Tadi, ne Nzenze a Ntumba, ne Mpanzu a Mfuti, Miala mia Mpanzu, ne Lau, ne Kwalu kua Ndaku.

Mavandu: ne Mavandu, Ne Mavandu Mwemba (Klemba), ne Mavandu Secretario ne Mpungi (Vamba), Nsanga Ntudi ne Mavandu (Mbuka, Luvituku), ne Mavandu Ntudi a Wingi.

Mavinga: ma Nzinga "Mono Mavinga ma Nzinga wazingila mu vumu, vo ka nkento ko, mwan'ayakala", (Dila. Kuna bena ye Nkenge elau) "Mavinga ma Nzinga mbototo muntu kayumana, ye ntoto", Mpangi a Mwemba a Nzinga.

Mavungu: "ni Mavungu manikuna nkosi, manikuna ngo, ngo kana

lele e nsasa nkila ye titila... Mpila mosi ye Nzinga Nkanga. Bena ku Lombe (Songololo), Kinkwezi (Kimpangu).

E ntuk'a Kongo : evundilu dianete. Nteleka a Mbidizi. Evundilu diazole, Kinsiamaza. Diatatu, Lutendele, i bosi Kinkwezi.

Mpangi a Mbenza Nzinga, Mvidi kia Vungu, Mbenza ni Maniana.

Mawungu : Tala Kiangala, Mwemba, Mpanga bena ku Nsona-Mbata.

Mayaka ma Mbata : tala Bayaka. " Mayaka mpunza, Mayaka mbele."

Mayala : ne *Mayala ma Nzinga na Kongo*

" Mayala na Kongo

Ngvadidi Kongo

Ngvadidi Mpangu."

Kitata : Vita Nimi Lukeni na Mpangu.

Mayala ma Nzinga i mpangi a Mwemba Nzinga, Mwemba Mvika,

Mayala na Mvika, Mpasi za Mvika.

Bena ku Kimwemba (Dila) Kintang, Kinlau (Dila) ye Mwemba

Nzinga, Nsuka za Kongo, na Mpungi.

Mayala na Lukeni lua Nkanga tala na Kongo don Luwwalu (Lempa

Kivala)

Mayala Mvika, tala Mvika.

Mayala mpangi a Nsaku Ntu a nkosi i mwan'andi a nguta a Nsaku

Mu kinza nkulu Nsaku ye Nanga mvila mosi.

Mu Mbata babilama besi Mfuti

Mfuti Mpasi (Kimasebo, Kimfuti, Kinzazi, Ngandu) Vita Mfuti

(Ngongo Kimandungu).

Yimbu dia Mfuti, (Kinkosi, Mbanza Mbata Kimadiamba),

Mfuti a Mwemba (ku Kimakandi) (na Kongo na Lempa) Simbi,

Ngandu (Nsindu), (Kinzoanganga).

Sita kia Mfuti

Nzazi a Mfuti

Mbwa a Mfuti

Mayala ma Mfuti

Kilombo kia Mfuti.

Na Kongo na Mbata Nsaku elau i muntu na Numba Lau wa ngudi andi : se diandi ku Mbata ne Mfuti a Mpasi, se dimosi ye Nkaz'a Mayala. Madiamba Nsaku elau wayala Mbata.

Mfuti a Mpasi se dia *Nkaz'a Mayala*. Nkaz'a Mayala wan'andi :

Ngoma a Mayala (Kilala, Kimakandi).

Mbwa a Mayala

Nsamba Mayala

Nkila a Mayala

Lukeni lua Mayala (ku Lempa Kimpangu na Kongo don Luwwalu)

Vuzi dia Mayala (Lempa Luidi)

Nloko a Mayala (Kidisu)

Mosi a Mayala

Nkaz'a Mayala muntu ndembi tesa na Nsangi (Nsona Nsangi Mbata). Tukidi muna Kongo dia Mbangala Nzundu Tadi (Kongo)

Tomboka ku Nkusu ye Mafinda, luaka ku Zombo ye Mbata.

Nzinga Mayala (vo Mayala ma Nzinga, Mwemba a Nzinga) ku

Mbanza Sadi dia Kinzinga.

Mayala ma Vita, Mpanga

Mayamba Ngoy Nende.

Mazamba : " matungulula ungiangia " i Nimi a Wanga wa Mpangu

Mazamba, tala Nimi a Wanga.

Mazamba bena ku Lombo (Nkolo) Nkumba (Boko).

Mazialwa ma Nimi : i kanda diyikama kuna ki Nimi.

Mazina ma Nzinga : i mvila ina ndambu a Basolongo ye Bawoyo.

Mazinga : " Mazinga ma Kongo, Ntadi a Kongo, Nanga Kongo,

Nkumba a Kongo, Mbenza Kongo " Makanda mana makala kanda

dimosi. Bavasana.

" Mazinga mazinga mvila zawonso "

" Mazinga wazingila, ntu a makanda mawonso " Nzinga

wavita yala mu Kongo.

Mazinga ma Tona, mvl' anene.

Nlambu nene tadidi ku Mputruzezo.

Vwa dia mbinzu kasangana ye mbongo

Mbongo ye mbongo iwidi bata.

Bulu kia Tona,

kitwenda nzila ye nzila.

Vo ka nkosi ko, ngo.

Vo ka ngo ko mwini.

Kavambuka

Vo kadia nkombo ko, ngulu.

Kavwata nsanga

nanga meno ma nkosi ye ngo.

Teleka kateleka

Niunga kaniunga.

Nkalu malavu kakonda yantu.

Mu Mazinga batuka Mbondo Lukeni, Nza a Lukeni, Nkwandanda a Lukeni "makukwa matatu malambila Akongo", Nkenge Lukeni lua Nzina wawuta Nza ye Nzenze.

Mazinga ma Ntudi a Mpanzu "Mazinga mazingidi nsi yawonso, Bulu kikwenda nzila ye nzila. Ntudi watudika mambu, katuludi mambu ko... Tala Mpanzu, Ntudi.

Mazinga baffla ntu ku ntandu, malu ku yanda dia Nzadi.

Mazinga bena ku simu dia Nzadi ku Mpasa (Kimbimbi), Kimpungu, Masangi, Mbamba (Lunana) Kingila, Zanga, Mbiongo, Kinlanda (Luzi) Mbola. Fwese, Kimpanda (Masangi), Ki bunzi, Boyo Matadi (Tembesa). Ku ndambu a Kasi: Nkumbi, Mbanza Mamba, Ntombu, Mpangu, Bangu (Kimpese), Mamianga, Mawawa, Vala, Nkandu, Kasi, Matundulu, Kamba, ku Tamba ndambu a Lukunga, ku Sanga Bangu.

Ku ndambu a Mbanza Manteka: Kinsala, Kienga etc'

Tala mpe Nzina

Maziza: "Ne Kongo ne Nlombo Maziza ma nzimbu mvangi, landi kia Nsaku elau..." (Kindona ndambu a Kimpangu),

"Nkoko a Vita ni Kongo *don Grasia Maziza*, landi kia Nsaku elau "Maziza toma kua toko, nsanga (nzimbu) va koko..."

Mbakala: Nsundi a Mbakala, Nangi a Mbakala, (Mbakala Nzondo).

Mbak'anene: "Mbak'anene bisibu bia ngandu, wa Nsindi a Nimi wa ngo zulu kalandwa kokela, wa ngumbi a koko wamanta vana vampa, kabokela ntende ye mingunga..." Mbak'anene mpangi a Nzina Nkanga. Don Luwvalu Mbak'anene wayala Kongo, walanda mu kiandu mpangi andi don Luwvalu mbongo a Iuku, Nzina Nkanga, wayizidi sikwa, wakatuka.

Don Luwvalu Mbak'anene ngo zulu kalandwa kokela, nkwa baka sina dia nsusu, an' a nsusu asidi yenga.

Nsindi a Nimi wa ngo zulu, ngudi a Mbaka.

Mbamba Kalunga: vo Mbamba Lunga, vo Kalunga na Mbamba.

"Mbamba Lunga walungila mavitu ma lumbu lua Wene wa Kongo" (Kongo Songololo).

"Mbamba Kalunga kalungidi ntazi ye ngonde..."

"Mbamba a Kalunga, Mfiti nene uftika makanda ma nkosi ye ngo, Ngo kana lele, nsansi a nkila ye titila." Zulu Songololo: Twatuka kuna Nsanda a Nzondo, fulu kimosi ye Mpanzu tusaukila. Twayenda ku Kongo. Mu vita dia Makaba kondwa nwa, tukatukidi. Tuele mbanza Kinima. Vumu kiankaka kisidi, kiankaka ku Zulu.

"Mbamba a Lunga, mfiti nene, uftika makanda ma nkosi ye ngo. Ngo kana lele, nsansi a nkila ka ilenda leka ko. Fuku ka fuku tikitanga kaka, kayengi vita, tana ye nwana. Fwa kwa nzila, lambalala. Nga vo nzila dongama, zulu yabaka mu moko. Mono nete dia mungwa muna wene wa Kongo. Nsundi twafila ntu, Mbamba tulambudila malu..."

Tutukidi (Mbamba, Tumba) mu Kongo, twizidi sauka Luselozi, twizidi vaika muna Kinkazi, twizi tunga Lovo, tunga Noki (Kimpese), tunga Luwanga, vaika Mbanza Mbamba. Nkulu eto Dombolozzi Finzolo Mayombe Ntinu Nzingu "mwana kazingila mu vumu, vo ka nkento ko, yakala..."

"Mbamba a Kalunga (Kimpambu Monolithe) Kalunga mu luvelo, ntondelo nsole a wunze kwamona e disu dia ngandu kuna maza. Mfiti nene wafikisa mavwa matatu mia nkanda mia nkosi ye ngo vana mbazi a Kongo. Nkosi kana lele mbambi a nkila ke ilendi leka ko, niku-nwa kaka ye fuku ye mwini. Kiparata nsinga a wolo wakulumukina Nzambi ampungu..."

Tutukidi kuna Patarao vo Kwingibiti. Twizidinge mu mavwa matatu ma malungu, twizidi saukila va Nsanda Nzondo, twizidi luakila mu Nkumba a Ungudi, i zina dia ntama dia Kongo dia Ngunga. Tuvambanene vumu kumi ye yole. Muna mvita a nsaya a nkove tuvambanene, Akenito abwisidi nkindu muna fulu kia vatila nkove. Banete nkindu ku vata. Banwene ndwana zangolo. Bamwangana. Mbamba a Lunga tiayizila e nzila a Sumpi ye Mānga. Ayaka una bavioaka ku Nkondo a Ndonda ndambu a Kwilu ye Bangu kia Kimpese, ankaka bele Tumba.

"Mbamba a Kalunga kalungila e nkuka za nkosi ye ngo..."

"Ne Mbamba Kalunga kalungila mu luvelo, kamwene, ngandu wayenda ku nsi a maza. Nsundi twafila ntu.

"Kalunga ne Mbamba, mfiti nene

Fitakesa makanda ma nkosi ye ngo

Ngo kana lele, nsansi nkila tikita

Tombe ku fula, vo kia nkosi, kia ngo
Vo kondwa mvila mu Kongo, mwana.

Batuma nkuni ye maza.
"Mbamba a Lunga, fwa kua nzila lambidika. Luwati ilekanga. Nga
vo ndongama, ezulu nga yakwata dio manzala."

Mbamba a Lunga ye Kiangala ye Nkanga yo Mpanzu ye Nzinga
kanda dimosi; ye Ntinu ye Ndunga ye Mwemba Kiangala, mpangi ye
mpangi.

Mbamba Kalunga bena ku Kinkazi, Kileleka. Yongo (Kimpese);
Matadi ma Lovo, Kiandu (Kimpese) Zulu (Songololo), Zonzo (Ga-
ndu-Paza) Kiadi (Nkolo) Mbamba (Tumba) Yanga, Mpozi (Luvi-
tuku) Kongo Songololo, Nkondo (Songololo) Luwituku (Songololo)
Nsumba (Songololo) Malanga, Gongolo, Kilumbu (Tadi a zulu) Lo-
mbo (Kimpese) Mbamba (Ngunu), Ndamba (Ndembo), Kimaza,
Kinzebo, Kimbamba (Kwili) Luwanga (Makuta) Kinkanda (Kimpese)
Noki (Kimpese) Kimbamba (Ngombe-Kimpangu), Nzau (Makuta)

Mbamba Madiangu tala Madiangu.

Mbamba Mpakasa tala Madiangu.

Mbamba Nsundi tala Nsundi.

Mbamba ne Tuma Nkanga Mankuku i mpangi a Mbamba Kalunga.
"Ne Tuma watuma nkampa a wata, nga ka twwata ko", (Bena mu
simu dia Nzadi: Mbamba, Kibunzi, Mafwambu, Kivinda; bena mpe ku
simu dia lumonso ku Matwa.

"Mu Ngoyo a Tende (Ntende) Mbamba kinene kiatombola Mputu
ku maza..."

Mbambi a Mpasi: "na Kongo don Dioko wakaya mazumbu kumi
ye mole", (Kindona-Yanga).

Nzinga Ntinu wa Mpasi za Nkenge wawuta Mbambi ye Mboma.

Nzinga Ntinu wa Nzinga Lukeni Mpasi za Nkenge.

Masaki ma Mbambi "yasumikwa, ka isununwa ko, vo sununwa
nsi ye zulu ifwidi..."

Ne Masaki ma Mbambi Mwemba Nkwu Tala Masaki.

Mbanda: tala Ngoy. Mbanda mpila mosi Ngoy.

Besi ki Ngoy i besi Mbanda. Bamfumu ba ki Ngoy beyikila vo:
"Mwene Mbanda, Tata Mbanda..."

"Mwene a Mbanda wasabukla mu lukuni luayuma watukila mu
Kongo dia Ntotele... Ki Makondo mpila mosi ye ki-Mbanda. Mako-
ndo i nkama a ntinu Loango.

Bisi Mbanda bena ku Mpasa (Kimbinbi) Kinsumbu etc..

Mbanda: "Mbanda za Kongo kasungidilwa diambu ko, nlongo andi,
dia. Amoneka nkote, ke anoneka ndembe ko..."

"Na Mbanda za Kongo, Ngundwa Lau nkangu a nsa, kakangwa
nkela ko..."

"Na Mbanda za Kongo, vo yandi kunda, katula mpu watula va
ntoto, i bosi wakunda na Mbanda za Kongo..."

"Mbanda za Kongo, nkanka za longo..."

"Mbanda za Kongo

zabandwa zimpu.

Vo yandi kunda,

katula mpu.

Nsinga Lukombo, kanga nsa

K'ukangi miyadila ko

Vo kenge nsa, mifwidi malala

Va ntete luwila lueto Nsinga Lukombo. I bosi nkento wasompwa
kuna lumbu lua Ntotele, bezidi, kutuyikila mvila se: na Mbanda za
Kongo.

Nkondo a mbanda i mvila mosi.

Tutukidi ku Kongo, tuzizi kuna Nsangi ndambu a Nzolo, i bosi
Nkumba, Nkondo. Bena ku Mani Mongo, Matente, Kinkadi, Maseke
(Tungwa), Luzolo (Nkolo), Senga. (Ziola C. P.)

Mvila mosi ye Nkazi a Kongo ye mvila zankaka ya mfulilu: Kongo.

Mbanda "Mbanda wabandulwa tunga ku nsi a koko, kwa lumo-
nso, vo kwa lubakala nge. Yandi yi ntete yala Kongo..."

Besi Mbanda, i sa vo Ba Ngoyo, Bawoyo, ba Mbinda, ba Kabi-
nda batunga kuna mbanda a Nzadi, kuna Mayanda ma Nzadi, ku nsi a
Nzadi. Mbanda wabandulwa, Nsolongo wawinga.

Mbanda za Ngoyo, tala Ngoy.

Mbangala: akwa Mbanga i Mankunku i'ntinu, (Mbanga Nzu-
ndu Tadi). *Mbangala ye Mpasi* mu nsi a Ndamba.

Mbata: "Na Mbata a Kongo vo yandi kunda, katula mpu..."

"Na Mbata a Kongo, ntu a nkosi na Loango, nkosi kana lele, nkila
ye titila..."

Mpangi a Nkazi za Kongo, Mbanda za Kongo, na Mata ma Kongo
etc....

Bena ku Tenga-Kiloango (Ngombe Kimpangu) Mawunze, Lembu

(Mbanza Nsundi S) Kiloango kia Tete (Makuta) Kiloango (Mbata).

Na Mbata a Kongo mwan' a luketo a Nsaku elau.

Na Mbata na Kongo : vo na Kongo na Mbata.

" Na Kongo na Mbata muntu Nsuka za Kongo, ndala bilembe, na Lamba Tadi (Bangu C. P.) na Kongo Kapitau (Mbanza Nzolo), na Vuzi (Mbongola), na Koka (Ngunba), Nkozo a Mwemba (Mvulunga)... "

" Na Kongo na Mbata muntu na Mbata Kinsieke... "

" Na Kongo na Mbata na nteka nkenge, kengele kia dia, kakengele kia tuma ko... "

" Na Kongo na Mbata lukala-kala mbele nzazi, dia va ntoto, sasila ku zulu... "

Na Kongo na Mbata Nsaku elau.

Mbata Nlandu : " I mono ni Mbata Nlandu kalandwa diambu, difwa nkombo ye ngulu. Lukanda ye lukanda kazi, nkele mosi kalozwa Ntanda... "

Muna Kongo tuatuka, tuzi luakila ku Kikandikila (Luvituku), e bosi tuzi yadila ku ntoto a Paza. Vita ku Mputu, Mbemba ivia.

Don Daniele mavioke ma ngonde, ana vo ngonde waviokete, ana nga vo ngonde wakinu koko. Muna Paza mwardidi ye s'ame Nitinu Nsaku ni Vunda. Ka tusompana ko ye Ntumba Mwemba ye ni Mata ma Kongo ye Mpenba.

Tusompananga ni Nkasu yo Nkenzi a Nzinga ye ni Vunda.

Sengele kia Mbata " kiatombola mindele kuna Putrugezi... "

Mbauka : ki Mbauka ni Nsundi, Mbauka Munsundi, Mbauka na Kinsundi. Bena ku Tombe Yanga, Zebele (Nkoko), Dibungi (Tembesa) Lukombo (Bandakani).

Mbele : Mfinda a Mbota na Nsengele Mbele. Nsengele i ngenda. Bena ku Kiduma. Ke besompana ko ye Mfutula na Wembo. " Na Nsengele saka mbele umona mambu kwa lukuni... " Tala Nгой, Mfulama.

Mbengo : ne Nlaza Mbengo.

Mbenza : " I Mbenza ne Kongo, kibenzi ntu mia mpuku, benza ntu

mia wantu... (Kionzo) " k'abenzi ntu mia mpuku, mia yakala mpanda kaka e banzenza... "

Esi mwila a Kimbenza bayekwa o wene wa Mbangu kwa ne Kionzo Vutu Nkonongo a Weya.

Esi Kimbenza una bakala muna zunga kiau kiahnama ye zunga kia ne Kionzo, ne Vutu ne Kionzo una kazaya vo ke baywiliu kwa nyadi ubayala ko, wabaka dilavu, wanata dio kwa yau, e kuma kadi wazola tumba e mfunu. I bosi una kaluaka, bayangalala kikiilu muna ngwili a ngonge zandi. Una kawanda vana kiandu ye nkuwu, otambikidi e lavu diandi kwa yau. O yau mpe batambwidi dio ye fuka. I bosi kavova vo : " Yeno lunsamuna ona ntumbika e kiwene. Bansamuna ona katumba e kiwene. Yandi wakumwana ezina vo : ne Mbangu za Kionzo kubangu dia Yonzo ko. Ngudi tatu zabundana muna wene wa ne Mbangu a Mbenza a ne Kongo ku Tsimpi.

ne Tsimpi Mpambu

ne Tsimpi Mavungu

ne Tsimpi Mbenza, yandi i ne Mbangu, i nkuluntu. Yau atatu wan' angudi. Kansi mwil' au Mbenza a ne Kongo kwandi.

Mu simu dia Nzadi mutukidi mwila kumi ye zole. Mu kumu dia Nzadi vana Kumbi, Mbenza uvitidi saukila, kunini ni basimbidi yau bawiza landi.

" Mono Mbenza ne Kongo, vwa dia mwila yanitemenewa ntangwa ye ngonde... : (Pangala-Kimpese).

Tutukidi ku ndambu a Kionzo. Tusaukidi vana sau dia Kumbi. Tutu ngidi mu Noki. Ankaka bakatukidi bele vanga Zulu Monggo. Mfunu eto ne Kiowa wakala muna Zulu Monggo. Kiaka vunu kivasukidi, kizidi vanga Mbanza Tati, ndambu a Lombe. Ankaka bele ku Mpangala. Mfunu ku Mpangala Dingu-Dingu, nsanga andi Ndona Biana. Mbuta Nzau watuka mu Mpangala watunga Vwala (Nkolo).

Na Mbenza (Luwaka) Bateka wanda muna Ntutu (C. P.) Katuka kuna Ntutu bezidi kuna Nгой ye Manzelele (C. P.). Ngudi mosi wele kuna Mbanza Mabubu (C. P.). I bosi Mbenza wizidi tunga mbanza Kitembo, vana ndambu a nkenge Nzolo. Ngudi mosi usidi, nkazi andi mwan' ayakala Siangala, mwan' ankeno Tukisa. Ngudi mosi wele tunga Nsiesie, wa yakala nkumbu andi, Don Sibatau Mwemba. Tukatu-kidi kuna Nsiesie, tuzidi tunga mbanza Luwaka. Mwan' ankazi sidi, ngudi a nkazi wizidi tunga Luwaka. Ankaka bele tunga ku Vwala, ku Sadi.

Ku Nkela " I mono Nitinu Mbenza. Mbenza uyalanga. Ni Mavungu

kayala ko. Vana nsangila Nkusu, vo Mbenza ukunda, kunkula mpu ".
Yatuka mu Kongo, ngizidi itakila muna Kingadi (Nkolo), i bosi nsanga
ame wele sompela muna Kinkungu, i bosi ngizidi ku Kimbenza, i bosi
kuna Nkela.

Ka tusompananga ko ye Nziriga Mbenza ye ni Mavungu (Mviri kia
Vungu) ye Mbenza ni Miananga

" Mono i Mbenza

I Nitinu Mbenza ye Kiangala
kayangalakana Nsundi ye Mbamba

Nsundi tufla ntu

Mbamba tulambula malu.

Mbenza wayalanga

Ni Mavungu kayala ko.

Mono na Nsundi

Katelo mbila

Nkoela kwizila..."

Ankaka baluakila kuna Tadi a Ngenbo (Sadi), atungidi mpe ku
mbanza Myulu. Ngudi zitatu bena mu Ki-Mbenza kia Kwilu: Mfulu,
Makanda, Lukeni. Ngudi waya wa ni Mavungu.

Mbenza Yungu wayadidi

Ni Mavungu kayala ka

Sau disaukidi mwan'a Mbenza

vo k'usaukidi dio ko

Mwan'a tumu nkuni ye maza.

Ankaka batudila Nkobongo (Nzimba).

I bosi bele kuna ntoto a Nzimba, bele wana Nsona Nkenge a soneka
nkanda, k'ubangula nkanda a toko yaku ko ". I nsasa a Mbenza ku
Nzimba :

Mbenza wayala

Ni Mavungu k'ayala ko.

Kuna ma ntantu, kuna ma ntalakasa,

Vana kunda Mbenza

Katula mpu.

Mbenza babilamene muuna ntoto a Nsona Nkenge. Wau Nsona Nke-
nge nete mambu, wvidi tula nsimbi nkoko ye makazu. Mbenza yadidi
ntoto.

Vena diaka ne Mbenza Nkembo a yala ku Kindungu, ye ne Mbe-
nza ntu nia mpusu.

Mbenza ye Kiangala una bateka wwanda kuna Mbanza Nsundi ba-
saukidi kuna sau dia Nsongi. (Tala Kiangala).

I nsasa ku zunga kia Kasi :

" Mbenza ma Ngundazi kakundwa mene.

W ankunda mene, kunkula budu,

watula va ntoto, wankunda "...

Tala mpe Mankunku: Nitinu Mbenza uyadila nsi, diavangila Nku-
su....."

Mbenza mu Seka a Lolo " Tusaukidi kuna Nkielo, lukufi ye Sangila.
Ngudi a nkazi wizidi nzila mosi: Lengidisa bimbanzia. Wankaka Mi-
nzambi Niati. Wankaka Mabwaka Mayemba, Makondo Mwaka, Ma-
koto ma Ndimba. Vana Nkielo sidi mwan'ankento: Mbandu.

Vata kuna tutukidi Nkondo. Ngudi eto Mbumba. Tumene sauka
vana Nkielo. Babonso bele, nkento usidi ku nsi a tulu ye bana, zina
diandi Mbandu. Bamana kwenda, bamosi ku Mbanza Yanga dia kinle-
le, bankaka mu Yanga dia Mpweta. Bankaka na Ngulu, mfulumu Ntoto
a mbongo, wankaka na Niundu.

Muntu antete wayala Lengidisa bimbanzia. Zina diandi ne Yanga.
Katuka ku Yanga twizidi Kimbenza, ndambu a Tibu. Bezidi ku Kimbe-
nza Makonda Mwaka ye Minzambi Niati, mfulumu zole. Bezidi tunga
mu Nseke a Nkenge, ndambu a Kizulu. Bezidi wana na Kinganga. Su-
mba tusumba fulu. Tuvene o wantu wole, difunda, minlele, imbundi,
meme ye nkele a nsi. Tusumbidi kwa na Kinganga sisi: dibuku dina
kuna ye nsafu. I bosi bele ku Kingemba.

" Mbenza Kongo, Nanga Kongo, Nkumba Kongo, Ntadi a Kongo,....."
i nsasa a Mbenza mu simu dia Luozu mu songa vo mu kintete mvila zi-
na, mvila mosi.

Mbenza bena mu simu dia Nzadi ku Ndende (Doba) Kimbauka
(Doba), Mpanda (Kimbimbi), Kimbimbi, Mlombo, Nzabi, Kwilu (Te-
mbesa), Nkembo (Tembesa), Nzengeta, Mpangala (Yanga Pompe),
Kingwila (Tembesa), Yengola (Tembesa), Mabwidi (Tembesa), Ki-
landa (Yanga Pompe), Yunga (Kingoy), Mpete, Nzungani (Mbio-
ngo), Mutanga, Kimpungi (Kimbimbi), Bwende Nsaanga (Kingoy),
Kimbemba (Luozu), Kai (Luozu), Mboma (Luozu), Nkenge Mpalu
(Luozu), Ndimbantala (Luozu).

Nkondo (Mbamba), Nkielo, Yanga (Mbamba), Tsanga, Yanga
Kinsindu, (Mbamba), Yanga dia Kai, Nsangila, Ngoma.

Kingemba (Seka a Lolo), Kizulu (Vanga), Kikumbi (Vanga)
Kinsuka Ngoy (Vanga), Kimufu (Vanga), Kinzau (Sanda).

Kalungu, Bula, Kasadi, Kinganda, Samba, Biabu, Makunia, Niolo, Mbanza.

Mu simu dia mayanda ma Luvu: Mbanza Kazi, Ntavi, Kibete.

Nkunga (Kongo dia Vanga), Kiamba, Soyo (Matadi), Fwansi, Mbanza Voka, Mwidi (Noki), Lundu, Lusanga.

Mu ndambu a Ngombe Matadi: Kimbenza, Nienga Zunzi, Vilu, Kintumba, Kindunga, Nsumba.

Ku ndambu a Nzadi Nkisi: Nsongi, Kimbenza, Nzimba.

Ku ndambu a Kasi: Ntombo, Malonde, Kamba, Kianganga, Luezi.

Ku Vwala (Nkolo) Sadi, Mvulu (Makuta) Mpangala (Kimpese) Mbanza Makanga (Makuta) Luvaka.

Mfulakazi vo ne Mfulakazi i ngenda ikitukidi mvila. Bavova vo i Mbenza, ku Luvaka.

Esi Mbenza Luvaka bavwanda ntama mu mbanza Nzolo. Amfumu bazama kuna ziama dia Nzolo. Vo mwisi kanda diau wafwidi, ele bonga ku Mbanza Nzolo mbungwa a ntoto batula muna wulu ku vata.

Kimbenza na Mbutu ku Kingwila (Tembesa).

Mbenza a Vangu "wayalanga, ni Mavungu keyala ko.

Mbenza Kiangala tala Kiangala. Bena ku Manenga, Kinzambi...

Mbezi: Lukeni lua Mbezi (Mbanza Mputu Kindundu); ne Mbezi, Nsungu a ne Mbezi ke besompana ko ye ne Ngombe. (Ngombe Makulukulu).

Mbimbi: vo ki Mbimbi, bena ku Dianga (Ndoba) Kimbulu, Minkala (Kikinga) Muyeni.

Mbinda: Mbinda Manianga, Mbinda za Kongo, Nkwa Nkenge.

"Manianga mabuta Ngombe, ngombe ye ngombe zikwenda butana.. Luvituku (Songololo).

"Nanga a Kongo, Mbenza Kongo, Nkumba a Kongo, Ntadi a Kongo, Mbinda za Kongo...." Mu kintete, mvila mosi.

"Manianga nkwa Nkenge wayangumuna kingombe..."

"Mono Manianga maniangama vana kiantu ye nkuwu kuna mbanza a Kongo, yawuta e Mvemba, yawuta e Nlaza..."

"Manianga mabuta Ngombe. Ya dimosi vana nzanza, nkama dia-kala..."

Manianga i diewwa dia mu kangala kaka, diakula e nkosi, diakula e ngo. O mawanda ma nkila anzazi matina e ikodi..."

"Kiawwa ne Mbinda e nsi, nsi a Lukandu, nsi a Lubindu; Kabinda bindu, akanda kandu.

Mbinda za Nzinga ku mayanda ma Nzadi.

Manianga yawuta Mvemba, yawuta Nlaza, yawuta Nimi, yawuta Nkenge, yawuta Mpangu, yawuta Lukeni, E mvila zina zilandana.

Mbinda a Manianga bena ku Kilenjo (Sanda), Mbanza Nsangila, Nsanga (Kintudi) Mbanza Mbinda Sinda (Sanzala) Mbinda (Mbanza Manteka) Sanga Kifuka (Nsangila) Mpanga, (vioka mbanza Manteka) Nlambazi (Mbanza Nkazi) Mbinda (Kionzo), Luvituku (Songololo).

Mbinda ina ku Ndende (Ndoba.)

Mbizi a Lukeni: ku Mvulungu Nkoko a Mvemba.

Mboma Ndongo: vo nkwa Nioka, na Mboma na Kongo, Mandungu ma Kongo, Mandungu Nsundi Mboma Ndongo a ne Kongo. Nzinga Ntinu wa Mpasi za Nkenge yawuta Mbambi, yawuta Mboma.

"Mboma Ndongo mifumu a kikokela, ikwenda Kongo, ikwenda Loango, ngudi a matomesa mvila zawonso..."

"Akwa Nioka, ngudi a matomesa watomesa mvila zonso, ngudi a lombe; i mu lombe lua mboma i dikaka dia nsi ye mvila..."

Ni Mboma Ndongo "Timpi za kianene, nele mputu kavwati mwama, uwvata wa mputu..." (Mpete Mpumbu).

Ne Mboma vo mani Mboma wayalanga mu Lovangidi nsi a Loango. Ne Mboma ngenda antete walanda e kintuu mu Loango.

Bena ku Kinsiensie (Sanda), Ndungu, Mboma (Luzi).

"Mbondo: Mbondo a Lukeni watuka mu Mazinga.

"Mbondo a Lukeni, Nsa (Nza) a Lukeni, Nkwandanda a Lukeni, makukwa matatu malambila Akongo..."

Bena ku Kasi, Matundulu (Kasi).

Mbondongo: tala na Kongo don Petelo.

Mbongo: Kimbongo.

Bena ku Kinsumi (Ngombe Matadi) Kilunda (Ngombe Matadi).

Ni Mbosi: a Bukundi Masaki wasaka mpu a Kinsembo.

Na Nsundi ni Mbosi i mpangi a Masaki mwan ayala, a Nsembo mu Kiudi, a Mafuta mwan ayala.

Mbuku ye Mafuta: ku Kinsuka Zombo.

Mbuku Mvumba: " utiamuna malavu muna ngandi za ngo, kata-kula ngunga a Mputu".

Mpangi a Ntumba Mvumba. Bena ku Mau (kilom. 332 j ku Kimbengo, ku Lembolo (Nsona- Mbata) ku Ndembo (kilom. 312).

Mbuku Nimi ku Kinseke.

Nkenge a Mbuku bena ku Zombo, batuka muna Kongo dia Mbalingala Nzundu Tadi.

Mbumba Mwanda: mpila mosi Kimumba.

Bena ku Mabwidi, Kingwadi mu simu dia Nzadi Luozi.

Mbungu: Kimbungu.

" Bena ku Bisayi (Ndoba), Kamba (Kasi).

Mbungu a Mvumba " kindele kianangama ku Ngombe Kinu " tala Ngombe " Na Ngombe kibuti Mbungu " Maniana mawuta Ngombe.

" Buende, niumbu Nende, Ntudi a Mbungu ". Buende wanata maba monso. Mbinda Mbungu.

Mbungu a Nimi, Mbungu a Nzinga.

Mbungu a Mbizi " maba nkama, malavu maza " ku Zombo.

Mbwa: Mbwa a Mayala, Mbwa a Mfuti ku Mbata.

Mbwa a Nkanga i Ntudi a Nimi, tala na Mwowa. Ya Mbwa Nkanga.

Mbwaki a Mfuti: ku Sengene (Mbata).

Mbwetete: Nsafu badia, nsanda batekele nima. (Kitwengi).

Mbinda Mboti: na Sengele Mbele Mfula. Ku Kiduma.

Mfula Kazi: i Mbenza ku Luvaka. Ne Tava Mfula nkazi Nkuwu anene, ku Kivala (C.P.)

Mfula kazi, Mfula nkazi i ngenda: " Ne Kongo Don Zwau ne Kongo Kapitan ne Mfula Nkazi za Kongo ntete wadia mungwa muna Kongo " Dia mungwa i sa vo tambula mboteka.

Mfalama:

Mfulama a Nkanga

Nsenga dia Mfulama ku Kinkewa, (Mbwela), walomba nlele fuku, o muni uvididi "...

Nsenga Mfulama ku Kibweya km. 312

Nsengele dia Mfulama " muntu wasenga nkaz'andi mene-mene, va nokela wankokolola "...

Mfulama Tana ku Kifuku (Kimpangu) " matana ma Ndongo " Batuka nzila a madimba Kiyende.

Mfulama Mpanzu, Nitnu a Ndunga (Kikeba), tala Mpanzu, Ndu nga Nitnu a Ndunga.

Mfulama Nsaku (tala Nsaku), ku Kisantu (Nkisi).
Senge dia **Mfulama ngoma nzundu**

Mfulu: a Nkosi " va Mfulu a Nkosi, e se nieka yo (mfulu), mwanak'anteki ko "...

Mfulu a Nsungu, tala Nsungu, Mpaku a Kongo.

Mfulu a Nsimba, ku mbanza Luvaka.

Mfumfu: Mfumfu dia Makaba, Mfumfu kia Makondo.

Bamfumfu badia: " Mfumfu dia Makaba, vo: Ngudi Kwimba, vo: Taba Mfumfu Kabutu, Kwimba na Ngwala.

" Mfumfu dia Makaba wakabila bankwa mwila "...

" Kwimba Mfumfu kia miyaka "...

Mu kanda dia Kwimba mfunu a mpu babikila: Mfunu a Mfumfu, Ku Konzo Vululu (Makela ma Zombo) mwila ina: Mfumfu.

" Mfumfu akamikini Kwango, Kwango okamikini Mfumfu "... Nsi ina a Vululu iyikilwa vo: Kimfumfu, Mfumfu a Makaba bena ku Kingwala (Mimpala,) Mbanza Lela.

Mfuti: tala mpe Mayala.

Mfuti a Mvumba (Ngandu. Kimpangu, Ngandu Nsindu, Kinzoanga-nga, Simbi) " Mfuti. a Mvumba wafuta wan' ngo muna mfokolo "...
Na Vala (ku Simbi) muntu Mfuti a Mvumba.

Na Kongo Kapitan Mfuti a Mvumba ku Mbanza Kapitan (Mbata)
Mfuti Mvumba na Kongo na Lemba ntietie Mpumbu. Bena ku Kinzoanga, Kimakandi (Kimpangu).

Bena ye Ntumba a Mvumba ku Benseke (Mpumbu).

Tala Masembo ma Mfuti, Mayala ma Mfuti, Vita Mfuti, Mbwa a Mfuti, Mbwaki a Mfuti, Yimbu dia Mfuti, Sita kia Mfuti, Nzazi a Mfuti, Mfuti a Mpasi, bena ku nsi a Mbata. Mfuti landi kia Nsaku elau.

Mpanzu a Mfuti bena ndambu a Solongo.

Mfutila:

"*Mfutila Nene wa Nkumba* kuti kia maba nkama, malavu maza. Bubu dialozele masanza nkama, mbangala kakonkolola..." Bangu, Kiazizi Tala Nene wa nkumba.

"*Mfutila Nkumba Lau dia Nzinga*. Walevola Nkumba, va kolo wadila," ku Kilau, i sa vo Mfutila longo lua nkanu a Mpanzu, Mfutila Nkumba Lau i mpangi a Mfutila na Wembo, Tala Lau dia Nzinga.

"*Mfutila na Wembo* madiadia masakwa mene-mene nokokela ma-menene..." (Kongo Songololo). Tala Ngimbi.

"*Mfutila na Wembo*, wavovele miwva, wavaika muna lubalu lua vita, ke mu telo. Kalukama nkampa, kadiwa kwa mbu ye mavekwa..." (Kiwembo Makuta).

"*Mfutila na Wembo*, wavovele miwva, wavaika muna Kongo ka mu telo..."

Wizidi tunga Lungenzi, Bundu, Lukaku, Ndiuka, Kuti kia maba nkama, Nzundu, Bangu, Tuku (Makuta), Kiwembo (Makuta).

"*Mfutila na Wembo* (Lembwa Kimpese) ntambakani moko mala masimba nsi ye zulu. Ngimbi kakelwa, vo kakelwa mu ntekolo ko, kakelwa mu mwana. E impozi nti anene yetela tekolo ye wana. Mono Mfutila na Wembo nene wa nkondo watuka mu sina yamuna zulu. Mono ndona Bidi Kuku kia Nsengo kamfunti mu longo..."

Tutukidi kuna Saya (Wembo) ndambu a Nsuku (simu Nzadi), I bosi tuele ku Kongo. Tutungidi Kungunu, (ndimba a Kongo), ankaka Matente, tuzidi ku Lembwa: Ankaka Nkasu, Kumbi, Kinsudi, Viaza, Lukaku (Kasi)... Niaza (Lombo) Vita a Nimi (Balu), Mbenza (M pangala) bavitidi mu zunga kina Lembwa (Kimpese).

Mfutila na Wembo (Nkasu), Tutukidi kuna mongu wanda. Tukulu mukini. Tuzidi kuna Nsanda a Nzondo. Tusaukidi. Tuluke ku Kongo. Tumwanganene mu Madimba (Mbanza Kongo).

Mfutila na Wembo (M pangazi) "Ntambakani moko mala masimbidi nsi ye zulu. Yaka kia tadi ka kimanikwa mbele ko, mbele itolokele. Tadi nlengo nlengo vo kulengomkene dio ko. Kongo kuyala dio ko. Yasikwa miwva ke mu telo. Mfutila wafutula nwa wakondwa mpuku. Vonga kua nkondo ku masina kutuka..."

Tutukidi muna Kongo Songololo. I bosi twizidi mbanza Buenze Nkenge a Lukeni, mpangi eto, wayala ku mbanza Buenze, (finamene Kiadi, ndambu a Vombo, Kasi). Ntudi walanda Nkenge a Lukeni. Ntudi ye Nkenge a Lukeni banwene vita mu diambu dia nguvu wavo-ndwa kwa mwan a Nkenge. Nambakani katukidi, wizidi tunga Mba-

nza Buenze, ndambu a Malonde. Nkulu eto ku Boenze (Malonde) Mbokolo Ndingi anene. I bosi nkulu Kiamena wawanga M pangazi..."

Mfutila na Wembo za Nsundi, bena ku Kinsala (Kibuenze).

Minda a Mbota na Nsengele Mbele (Kiduma) ke besompana ko ye Mfutila.

Mfutila na Wembo wakala ye nsanga zankento zizole:

Mfutila Kabonzi "Mfutila Kabonzi telo kwa nsumi, e miangala ye oku nima..."

Mfutila Kimfangumbe "Mfutila kimfangumbe wavita, wasala ku nima. Ngumbe ye ngumbe, luvila ma kia fwanana..." (Songa-Makuta)

Mfutila na Kongo na Lumu tala na Kongo na Lumu. Mfutila ke besompana ko ye Mfuti a Mvemba, Mfuti a Mipasi. Ntama ka basompana ko ye Mbamba a Lunga.

Mfutila Masanti Kimasanti Kianika (Kimpangu) "Mfutila masanti osikidi miwva, o kumi kakulumukini mu Kongo..."

Tutukidi muna Kongo, tuvundidi ku Nkusu. Katuka Nkusu twayiza vanga Kimasanti. Nkulu eto Mfulu a mpaka. Nsanga andi Ndona Sabuka.

Mfutila na Yuva, ku Yuva (Mbata).

Mfutila ni Wanga, e kutu kia mbele kia maba nkama, malavu maza. Mu Kongo vo kondwa mwila mwan a tuma nkuni ye maza..."

Tutukidi kuna Viaza, nzila a Nkula (Kwilu, Kimpese). Bena ndambu a Mawete. Ka tusompana ko ye ni Wanga a Nzinga. (Lembolo Tumba), ngudi mosi kuna sina ye Nimi a Wanga ye Mfutila na Wembo ye Mfutila na Lumu.

Mfutila Nzinga, i mwila ina mu ndambu a Mayanda ma Nzadi, simu ye simu, ku Kitona (Soyo). Mfutila bena ku Lungenzi (Kongo) Kinsudi, Kumbi, Lembwa, Nkasu, Lukaku, (Kasi), Ndiuki, Kuti kia maba nkama (Nungu) Nzundu (Ngunu) Bangu (Langa.) Tuku (Makuta) Kiwembo (Makuta) Kinsala (Kibwenze) Nsaka, Kilau, M pangazi, Kianika (Kimpangu) Kimasanti (Kimpangu).

Mfutila Lau bena ku Yidi, Kimpika, Matanda, Kinzila, Mazebo, Ngomema, Songololo (Nsona-Mbata) Kinlunswa, Sefu.

Mfutila ne Wembo ne Masaki ma Nkanga, ku Matente (Kintinu, Kongo) Mfutila mpangi a Masaki wa mpangi a Nkanga. "Mfutila ne Wembo esikulu dianene wakulumuka ye Niaza Ntotelela muna mbanza Kongo, ku Kongo Songololo.

"Mfutila na Wembo, ntambakani moko manda, vo kakaulwa ko, ibongele..." ku Vanga (Songololo).

Miala: "Ne Miala, ta mosi kalozwa ntanda.. Tutuka kuna Mibidizi a Kwimba.

"Ne *Miala mia Nzinga*, wazinga muna vumu kia ngw'andi, vo ka nkento ko, mwan'ayakala.."

Ne Miala Nsaku ye Sengele wele ku kiandu ku Kongo. Don Alfonso Petelo ne Miala mia Nzinga wateka kala ku Kinsako (Lombo C.P.). Muna ngolo wele yala Kongo. "Kongo dia nkongo angolo vo kondwa ngolo, e Kongo k'uyala dio ko.. Miala mia Nzinga wayala vuna yandu ye nkuwu.

Babundana ye Nsaku. Nsaku Miala.

"Na Nkuwu a Nsungu Nkumfu na Miala mia Nzinga.. (Kifwa).

"Ne *Miala mia Nkuwu*, Nsaku ne Vunda, nkwa vundila vana yandu ye nkuwu.."

Tuakala kuna Mbamba muna ki Wembo, tuizidi ku Ntim'a madioko, i bosi Ngozela, i bosi tuizidi vundila mu Kongo; i bosi mu Madimba mu Nkombo za funta e mbwa zamona tongo, i bosi Mwanda (wasala mfumu Nkabala) i bosi Vunda dia Kinsako (Ntim'a nsi).

Miala mpila mosi ye Nkuwu

Miala bena ku Mansende (Tungwa); ndambu a Kimpese; Ngozela, Kikeba, Kiradila, Ntimansi, Mlongo, Ngombe (Songa), Kimona, Mologo, Nsanda, Matente, Yina, Lumweno, Kinzau, Nkazu, Yowo (Matadi ma Nsona), Nkumba (Songololo).

Miala mia Mpanzu, i mvila ina ndambu a Solongo.

Miala mia Mwemba, ku Ndembo (Nsona-Mbata), Yidi.

Miamba: ne Miamba, batela vo i ne Miala. Bena ku Kinkanda, Mayandu.

Mowa: "Ni Mowa nlele anene unata nkwa ngolo, ka unata nzezela ko.."

"Ni Mowa nlele andi anene, nak'andi nkwa Mpombo ye Dila.."

"Mono na Mowa, ya Mbwa Nkanga, kia, nlele Nzuzi, nak'andi nkwa Mpombo ye Dila, Mpungi yasika Ntinu, ka yisiki nanga ko, nlele wawwata banganga ka uvwati nzezela; dia vunda, nua vunda, vo k'uvundidi ko, wayi batuma nkuni ye maza.

Ma Nzuzi i nkaka a ni Mowa.

"I mono na Mowa Kibokoto nkanda nkulu ka utiakulwa mungwa.. Vuzi dia Nkuwu ye Nkuwu a Nsungu mpangi zandi za na Mowa. Se diandi Senga kia Mfulama, muntu wasengana nak'andi vana ntangw'a mene-mene, va ntangw'a nokela wankokolola, bazolene kwau.

Na Mowa wizidi wuta Ma Mpungi yisika Ntinu ye Ma Nsona soneka nkanda, kubangula nkand' a toko yaku ko.

Na Mowa ya Mbwa Nkanga tala Mbwa Nkanga Ntudi a Nimi, mpangi a Nimi a Nkanga, a Mwemba, a Nkuwu, a Masaki.

Ntuk'a Kongo dia Ntotela munina mavitu vwa. Batunga fokula dia ndala ya luyalu. Va tuyadidi va tumene ye ku mavitu si tukwiza. Tutukidi ku mavitu vwa, mataatu mazibuka, tuizidi sauka Luezi wazinga Kongo, Kongo kazinga Luezi, wutukilwa mu Kongo, sansukilwa mu maza ma Luezi.

Vana bakatuka mu maza ma Luezi ye mu Kwilu kwa Tenda, ye mu Ntanda, ye mu Ntinu Nsaku ne Vunda, ye mu Ntumba Mwemba ye mu Tungwa kia Lulewa, ye mu Lungezi ye ku Nienga, ye mu Luvu ye mu Kwilu, ye mu Kimpese, ye mu Ntumba ye mu Mawete, ye mu Luvituku ye mu Kinkuwu, ye mu Wandu vata Mavunda, Nkula vata mavunda Ngongo maza, Sengese vata ye maza.

Bakatkidi mpe ye ku Mavunda. Zimfumu zazonso zivanga zandi, nkumbu a zandu: Nsona Vunda. Basumbidinge madia mampwena ma kimfumu, Tuvila tuavanga zandu: Ntinu Nsaku na Vunda; ye na Mowa kia nlele nzuzi; ye mpangi andi Vuzi dia Nkuwu; ye Nkuwu a Nsuzi; ye Nsamba Vuzi; ye Vita a Nimi na Mpangu; ye Ntinu Kongo na Kansu; ye Kiowa kia Vita; ye Nkenzi a Nzinga; ye Lau dia Nzinga; ye Mankunku Singi dia Mvangi Mwan' a Ndonga; ye Mankundia Nkoko Mbakala kakundwa mene-mene; ye na Mata ma Kongo; ye Ngombe za Kongo; ye ni Yandu kia Kongo; ye Ntumba Mwemba; ye Mwakasa ntende a ndungu; ye Mwema Ngombe; ye Lembi dia Yazi; ye Yazi Nkasa Longo; ye Sengele dia Mfulama muntu wase-nga nak'andi mene-mene, va nokela wankokolwewe; ye Nzinga Nkumba; ye Nlaza Ngandu; ye Nsita Suta wasutula kiandu; Nlandu mia Ngombe; ye na Nsundi ni Mbosi ye na Nsanga wenda ku sanga, vo kusangidi ko u ngwayi; ye Niati Makaba na Zongo; ye Nsongo Mpudi; ye Mvul'anene na Noki; ye Nsau Kalunga, Mbamba Kalunga. Bakatkidi kuna, bele ye ku Lumbi, ye Loanza ye ku Koma, ye Luvaka, ye Kinkewa, ye Lovvo, ye Mbanza Fulu ye ku Tunda ye ku Kinkenzi. Mfumu Kinkenzi i nsongi a nzila. Bezidi ye ku maza ma Luezi, wutukilwa mu Kongo, sansukilwa mu maza ma Luezi.

Bamfumu vo si bakuenda ku yala, batula bilekwa muna maza; vo bilekwa bisaukidi ye vana simu, bakubidi konso basambwele. Mfumu na Nsundi vo widi na Mfumu zitakwiza ku yala, yandi tumini mpongo andi mu kwizi kiki Mfumu zita kwiza, basika biyeke-yeke, basika tiya.

Mfumu zikwiza ku yala, bakotele ku lumbu lua Mfumu, bakotele kuna lunsanga lua luyalu.

Tuayiza mu nzila mosi ye mono Na Mowa ye Mbenza ye Mfumu zankaka zazingi zatuka mu Kongo. Muntu ye mborongo andi, muntu ye mborongo andi. Muntu biandi bilekwa, muntu biandi bilekwa.

Una kuna Matululu balakila basosa na Mowa kayala. Muntu walya Luatu.

Va lekwa ya Mbenza madia mamoneka mambi. Na Nsundi wabakangisa.

Yandi na Mowa wakwela nkento, Mbenza i mvi'andi. Muna Kongo kasa kunkwela, kansu muna Tungwa kia Lulewa i vata dina kadisa nkizizi mu nkwelelo andi. Na Mowa wanwanina nkento andi bazolele kunkwata.

I bosi na Mowa wele wwanza muna Sanga kia Nkenge Nkunda. Wakatuka, wizidi tunga ku Mbemba Kinketu. Wazolele sauka nzadi Nkisi. Wabanza vo: "Nga weyi isa. Mu sauka kuna simu yateza lombamba nti kwa Mfumu Nsinga Lukombo lua Mpanzu mpangi angani a Mpudi Wala. Wavova vo: "Ka diambu ko... Na Mowa wazengesa nti, wavana koko ye malavu. Wavala nlungu wakokesa, wau wabwana mu maza vana nziku a Nloki. Yandi wasauka, walengana muna nzanza. Kamwene nzo ko, kana muntu. Wavutuka ku Mbemba Kinketu. Wabanza vo: ntoto wuwu uke. Nzolele kuna ngiele, yatunga kuna simu, Watunga muna nlambu a Nzadi, kuna Ntu Mbwa.

Antu engi va bawa vo sau divangamene, ndonga bayizidingi mu sauka. Muna saula saula, nitu mpasi. Na Mowa kwa nkento andi vo: "Bonga ndangwa wasonga, mono yasaula... I bosi si bayikanga vo sau dia Nsongi. Katuka ntu Mbwa bele Matuku.

Bena ku Kimowa, Kimhanda, Kinzambi, Mowa, Nsansi, Kingudi, Kikola, Dewa.

Tala: Mbwa Nkanga, Ntudi a Nimi, Vuzi dia Nkuwu, Mwema Ngombe, Nkambu a Tana, Nsungu Nkuwu, Nkenge.

Mpakasa za Kongo: Mpakasa za Nsundi uzalanga vana kiandu kia nkosi ye ngo. Tala Kiyisila Ngombe za Nsundi, Madiangu, Nanga, Ngombe.

Mpaku ne Kongo: "Mpaku ne Kongo wa ki Mpangala kia Ntanda (a Kongo), ntu a kwampi nteke yaskama. I Dimbumba nkuluntu a Lutwa. Mbulukoko, mhnda vo ke itunga yo ko, sidi ntumpu-ntumpu. Omuntu kakembela mandu..."

Mpaku a Kongo mpila mosi ye Mfulu Nsungu, Ngandu a Nsungu, Mpemba a Nsungu, Nsamba wa Nsungu, Nsamba wa Nkanga, Nkanga a Lukeni, ne Nsuka Nkanga, Ngundu, Ngundu andwelo, Ngundu a Nkambu a nkayi, Nguvu a Mpanda wafwanana nzu madlata, Ngundu a Mfulu a Nsungu, wana a Mfulu a Nsungu.

Tutukidi kuna Nkungu ye Tokota kuna Mayanzi kasindwa mbila. Bena ku ndambu a Mporo, ku Kiowa, Nganda a Kongo, Mbanza Voke, Nienge (Matadi).

Ne Kiowa wayala Kongo. "Ne Kiowa, o kindungu-ndungu mu vembwa vo ka kia tana ko, kia nwana, o mpidisipe a Kongo dina nza... Ona ne Kiowa wele yala e Kongo, wasompa Nlaza Ntotela. Wayala Kiowa, ne Nzambi o Mwemba, Nzambi Kinta, mwan'a Nteye Nkenge. Mpaku a Lukeni, bena ku Luenda, Kinsuka, Mpioka (mongo Bangu).

Mpaku Nkuwu anene. Ndambu a Makuta.

Mpalanga: Ku simu dia Nzadi Mpalanga mpila mosi ye Mpanga Makaba, Mpalanga Makaba, Mbumba Makaba.

Ngoma Nzundu Mpalanga Buadi. Nzundu ibwa mu Nzadi, yakonda bitombodi. Manene ma nzila.

Mpalanga Buadi, Ndoka-ndoka nsingu.

Nimi a Mpanzu i s'andi a Mpalanga.

Bena ku Nsamba Ngongo.

Mpalanga Kiangala, Mpalanga Makaba (bisi ki Bangu)

Mpalanga Buadi Ngoma Nzundu. Mpalanga, Buadi ye Ngoma Nzundu i mvila imosi.

Bena ku Nsangu, (Kinzungu, Diamba, Selo, Kituma), Mbanza Nsundi.

Mpambu a Nzinga ku Kianika (Ns.Mb.) *Mpambu Lubondo i Ngimbi.*

Mpambu ye Mbenza wan'a ngudi. Tala Mbenza.

Mpanda a Kiangala, tala Kiangala. Bena ku Kimpanda, Kinzambi, Mawete (Nsoma-Mbata).

Mpanda a Mwangi, ne Zombo, ndumba a nkwa Loango, ndoka-ndoka nsingu, wafwila kwa yinsingu-nsingu... Tala Mpalanga Buadi. "Mpanda Mwangi ne Zombo toko dia nkwa Loango watumwa nda kengi nsi, nsi wizidi tatamena..."

Bena ku Kianika (mongo Bangu):

Mpanda a Mwangi, bavambana mu Nkondo a Malembe (Kongo), vumu kimosi kisala muna Nkoko (Kongo), vumu ku Loanza, i bosi mbanza Manteke, vumu ku Lombo (mongo Bangu.) Tuele ku Zombo, tayiza ye nkula zeto.

Bavova vo Mpanda a Mvangi mpila mosi ye Nkanga a Mvika, Mayala ma Mvika. Ntu a Nkosi na Loango.

Mpanda a ngolo, ku Kinti (Bangu).

Nguvu a Mpanda, wafwanana nzuu madjata, mwan'a Mfulu a Nsungu. Bena ku ndambu a Kiowa (Nienge Matadi).

Mpanga na Kawunga, ngoma nzundu, Ngoyo Mpanga.

"Mpanga na Kawunga uwungila bankwa mambu ..."

"Mono Mfumu Mpanga k'idiatu, ngoma nzundu vo initunguta, banga babelala luaka va ntoto. Ngoma nzundu ivovelela mu zulu ..."

"Mangungu Mpanga ngoma nzundu ..."

"Ngoyo Mpanga, mangungu kata ko, mpanga tele ..."

"Mpanga Makaba, Mbumba (Mumba) Makaba, Mpalanga Makaba, Yanga Makaba, Mulundu Makaba, i Kungu Makaba, i bisi ki Bangu. Mpanga Kawunga i bisi ki Bangu mpe.

"Mpanga Makaba Mpanga ngolo, dia ngolo, sala ngolo, wakabula ntoto bakondelo ntoto ..."

Mpanga, Mazinga, Nkanga belandana.

Bena mu simu dia Nzadi ku Kumbi, Mpangu, Mbanza Mpombo, Ni malembe, Tibi, Kimbanza, Nkondi, Kindongo (Mimpala) Muzanza (Mimpala), Kinsa, Kiangu (Mimpala), Kinkwa (Mimpala), Kimata, Mbanza Lela, Muanga Lela, Muyeni, Kinkenda, Minkala (Kikinga), Kibuma (Londe Nzadi) Kinsila, Kindamba, Nsaka (Luozi) Lukunga (Tembesa) Nkaka, Kingwala, Lema Selu.

Mpangala: tala Mpaku ne Kongo wa ki Mpangala. Mpangala za Kongo bena ku Kinsala, Kinsongi (Nsona-Mbata). Mpalanga i Kiangala ?

Mpangu: tala Mafuta, Nimi, Nkuwu, Vita, Ntudi.

Mpanzu: "Mono *Mpanzu a bwila ngo*, kavumina kwa sama ..."

Mpanzu a Yazi bwila ngo, kavumina lema. Ne Nkanga tala ku ntu, ku nima ka kuasala mbongo a wantu ko. O tumba tumbika mbata, katumbika mbanda ko ... Kinsudi (Kimpese), Ntoni. Tala Yazi.

Mpanzu a Nkanga, tala Kiangala.

Mpanzu a Nimi, kwama diambu, k'ilembwa diambu ko. Ntangu i ilemba diambu, mwan'atuma nkuni ye maza. Tutukidi kuna Nsanda Nzondo ... Vila, Ntomo Vila, Nkondo (Zulu) Luanika (Kimpangu) Boma (Kilwa) Lovo Ndembo (Lovo), Mayala (Kazangulu).

Mpanzu a Nimi, langa va tunga, k'ulangi va ziama ko ... "Mpangu a Nimi, mpati yatingama, wa nzuu nkutu nke ..."

"Mpangu a Nimi a Lela waleleka nsi ye miongo ..."

Mpanzu Nsaku, tala Nsaku.

Mpanzu a Nzinga, ku Nionga (112). "Mpangu a Nzinga katangwa mvila; makuku matatu malambila Akongo; kota, vaika vo ye saku vo ye ngw'aku", Bena ku Nsamba, ku Vanga (Songololo).

Mpanzu a Sengele kia Mbata. (Mpete, Songololo), tala Nsengele, Sengele.

Mpudi a Mpanzu, tala Mpudi.

Mpanzu Ngulu a Vuzi, ku Kimpanzu, I Mpanzu a Zakana na Ngulu a Vuzi kavuzuka lusala. Ke besompana ko ye Mpanzu a Nimi, Mpanga a Nzinga, Nsimbu a Lukeni, Nkenge elau, Mpanzu Nsaku elau.

Ntudi a Mpanzu, ku ndambu a mbanza Manteka, Kiloango (Kasi) Mazinga ma Ntudi a Mpanzu Nkuwu a Ntinu.

"Ntudi a Mpanzu watudika mambu, katuludi mambu ko."

Mpanzu: ndambu a Kingantoko "Mpangu dia ngolo, sala ngolo.

Mpanzu a teka.. Bana ba Mpanzu badia "Tata Bende", Ba Mpanzu bankaka Babuende, bankaka Bateke, bankaka Bansundi.....

Miala mia Mpanzu, mu nsi a Soyo.

Bundi dia Mpanzu, Titi kia Mpanzu, tala Bundi, Titi.

Mwemba Mpanzu,

Mfulama Mpanzu, Ntinu a Ndunga.

Batuka kuna Nsanda a Nzondo, bezidi ku Kongo, bamwangana, bele tunga ku Sumpi. (Luvu), bele tunga Kongo dia Nzolo. Bamwangana, bele tunga mbanza Lufuse, i bosi Zele, Nkembo; Kinsudi. Babundana ye Nsaku (Kikeba). Tata ne Miala mia Nzinga wazinga vana yandu ye nkuwu.

"Mfulama Mpangu Ntinu ye Ndunga ni Mbandu, kaya mazumbu. Nkele mosi ka ulozwa ntanda ..."

Ne Ndunga tuka muna Kongo watunga Kongo dia Nzolo. Watunga mpe Loanza, Kikangu. Bena mbidi ndambu a Lukunga. Kanda di-mosi ye Nkuwu, Vuzi dia Nkuwu.....

Mpanzu Malua ma Lemba, walembela ntangu dia, kalembela nta-

ngu nwana ko. Ku Ki si, Lembolo, (Nsona-Mbata.) Ladi, Kingudi, Kinsala, Kisonga, Mbengo I, i Kinkosi, Nkolo Kinseke.

Mpanzu Makaba, ku Mazebo, Ngomena.

Mpanzu a Mfuti, ndambu a Solongo.

Nlaza Mpanzu, "tana kua Mpanzu, nkele mosi ka ulozwa ntanda. Ndabu kia vulu meso."

Ngombe Matadi, Mbanza Ngombe, Nkondo (Ngombe Matadi). Kinsona (Ngombe Matadi) Yidi (Ngombe Matadi) W'ombe (Ngombe Matadi) Mwanza, Kompani, Nsala (Ngombe Matadi) Kinsumi, Kilunda, Kimbenza (Ngombe Matadi), Kiloango (Ngombe Matadi), Kinkele, Nkondo Matuba, Gombe Yianza, Kilemba, Lumweno, Kungu (Ngombe Matadi) Nkamba (Nzundu) Ngombe (Nzundu) Kmbanza (Nzundu) Mbanza Lemba (Nzundu) Ngoma, Mani Kula (Bangu), Nkoto, Kibala (Bangu). Mu simu dia Nzadi: Ndandanga, Ni malemba. Fwese, Mbanza Mpombo, Nkondi.

Mpanzu a Nimi (Tadi-Kumbi). Tusaukidi kuna Nsanda Nzondo. Tuele kuna Nkama a Nsoke (Noki-Matadi) i bosi mbanza Mpangu, Bala (ndambu a Malanga) Ku mbanza Mpangu (Songololo), Nlaza wazolele kutuvanga wantu andi. Tuele ku Ziya (Bundu-Lungezi) Mbamba Kalunga uzolele mpe kutukitula wantu andi. Tuele ku Kienge (Matadi ma Nsona) i bosi mbanza Kumbi, Zamba, Tadi, Koma (Luvaka), Nlemba, Yongo, Lumweno, Lukingu, Kisiana, Tungulula, Lala, Mbanza Vila, mbanza Lombu.

Mpanzu a Nimi (Nkondo-Zulu) Tusaukila Nzadi kuna Nsungu a Mbola Manga, tufonga mu Kivutu a Nkama a Nsoke, i bosi mbanza Nkai (Lombe) i bosi Mpangu (zumbu dia Zulu). Tuele Konggo; mu vita dia Makaba tuakatuka.

"*Mpanzu a Nimi*, tala ku luse, k'utala ku nima ko, ka kusidi kiandi ko. Tu a kimpalakani lumboota-imbota. mu ndambu a maza. ana fua-imbika, ana vumbula. Mwan'ankento uvananga nglaya vana mbazi a Kiangala, kondwa kua nkazi. Tutunga kuna Nzadi a Mizeze, tuzidi ku Nsanda Nzondo. Tutungidi ku Vila, ku mbanza Luanika.

Mpanzu, ku Mayala (Kazangulu). Ngudi eto ndona Mfumu yatu-ka ku Kongo. Mfumu Manleke ye Mukoko tuayiza nzila mosi ye Kiangala, Mpanzu ku ntu, Kiangala ku nima. Nzili'eto mosi tutukidi ku Kongo. Tuzidi Nkenge Niemba, tuzidi Luvu, tuzidi Kwilu, tuzidi monggo wa Mpozo, tuzidi nkandu Ndunga. Tuvambana. Ngoma wele mu simu dia Nzadi. Beto tukatukidi, tuzidi Niemba, Mbunda, nsona Kienzi, Nkendelo, Mankweko. Tuzidi Ngombe Matadi, Luazi, Kamba, Nzu-

ngi, Kinkosi. Tuzidi mu voka dia Kilau, mu voka dia Kintumba, Tutukidi, tuzidi Ngoyi. Tusauka Nzadi Malewo, nzadi Nkisi, sau ki Nsongi. Tuzidi Ntunga muna voka dia Manenga Nsanga. Tunwene nkindu. Tukatukidi, tuzidi Kindoki. Bantu mu fwa kaka. Tukatukidi. Tuzidi mwana Lemba. Tuzidi Kitobula, Tutungidi, Tukwela nkento kwa besi Kiangala, zina dia nkento Luwana. Katuka Kitobula, Tuzidi Mayala.

Tukatukidi ku Kongo mu diambu dia vita tatu: Mpati ye Makaba, Saba, Mbasi.

Mpanzu a Nimi, Vita a Nimi, ampangi. Mpanzu ye Bwende, mpila mosi. "Mwisi Bwende, mwisi Mpanzu."

Bwende ye Nlaza Mpanzu belandana. "Bwende Nlaza Mpanzu ni-ambu Nende."

Bwende Nende, Ngoy Nende, Nlaza Mpanzu belandana, Mbinda i Bwende?

Mpanzu kia Muyangala, Mpanzu Kiangala.

I nsasa eyi ya ngenda Ngudi a Mpanzu: "Ngudi a Mpanzu wadia mungwa muna Kongo dia Wene, wafesala." i sa vo wabotama, wafunguna.

Mpasi: tala *Mfuti a Mpasi*, "ufutidi wana a ngo vana mfokolo."

Mbambi a Mpasi, "na Kongo don Dioko wakaya mazumbu kumi ye mole." *Mpasi za Nkenge*, wawuta Mbambi ye Mboma.

Mpasi za Mwika, *Mpasi za Tomba*, na Kongo don Mbele Danu.

Tala Nzinga Lukeni, Nzinga Ntinu.

Mpemba: "Na Mpemba Nkosa tulembwa kwa nzazi, ka tukosa kwa nzazi ko. Nkabu kavanda nkisi ko, bakila mu nzala ye meno." Nkabu i nkulu watunga Nzanza.

Tutukidi mu Kongo, tuzidi tunga Kimbidi (Kimpese), Loma, anka-ka tuzidi Nzanza, ankaka atungidi Kinkewa (ye Senga dia Mfulama). *Mpemba Lubondo*, ku Mawunze (Mbanza Nsundi S.) Mpemba Nkosa, Mpemba Lubondo, Masaki ma Mvemba, Ntumba Mvemba, Nti a Mvemba, ni Mbata Nlandu ke besompana ko.

Mpemba bena ku Nzanza, Kinkewa, Kimbidi, Loma, Kinua, Lembolo (Tadila), Mawunze (Mbanza Nsundi S.), Bangu (Lemba Mbanza Nsundi S.).

Vena mpe Mpemba a Nsungu kuna Kiowa (Mpozo).

Mpolo a Nzinga: Ndambu a Ntadi.

Mpombo: "Mpombo mwanga wamwanga nzimbu nsi ye nsi...", ku simu dia Nzadi. Bavova vo i Nanga.

Mponi: Muna ndambu a Lutala (Mayombe) kwakala mvila Mponi vo Ponye (akwa Mponi, bosi Ponye). Lumbu kimosi o mfunu tumini ndonga andi vo benda kendi mfuma, nri ansende beni, waunene kikuti. Uha bamana kenda, vo se ubwa, yau vo: o nti a mfunu eto ke tubwisa va ntoto ko, tuyaka wo. Bele kala kuna kuayendanga o mfuma. Yava wabwa batekele ku nsi a nti, bamene fwa. Bankaka mu siringi dia eya batiakulanga lukamba, bamana fwa.

Mpudi: *Mpudi a Nzinga.* O nkunku yadila vana naku... Mpudi a Nzinga uzingidi Noki, lulembe lua munse lulaketa muna mbazi a Kongo, (Ndumbu a Nzinga).

"Mpudi a Nzinga, Mwemba a Nzimba, Mave ma Nzinga, Masala ma Nzinga, an'a ngudi.

Mpudi a Nzinga, ndambu a nzadi (Nsangila) Tuele kuetu ku Vungu. Bamosi bavita ku madimba. Bamosi ndambu a Kongo dia Lembu. Bamosi ndambu a Kiangga muna Luvu. Bamosi bezidi mu Kimbombo, bamosi bakulumukini ku simu dia Mpanza, ndambu a nzadi. Tuatomba sauku simu dia nzadi. Bakenda mfunu, bavanga minlungu. Batukidi muna Mpanza muna nlungu nsambwadi. Batungidi ku Kisala. Makai Kisala sala vana sau dia Kisala. Bankaka bavutukidi mu ndambu a nzadi, bisi Kinanga. Balukila Kanga dia nkenge. Katuka kuna luakila Kingulu, luakila Kai Mpimbi. Bankaka basidi ku Kingulu, bankaka ku Mayanama. Ngoma Mpanza wele simu dia Kimbanga. Ngoma Nzundu mu simu dia Mbaka, Kai Mbaka, Yandi Mpimbi ku Kai Mpimbi. Na Lolo ku Kai kua Lolo. Yandi Ngoma ku Makai-ngoma (Kimfnda), Nkenge nkento wekama mwana nkazi a Ngoma Mpanza. Masunda weka Mbuka Masunda. Koko weka ma Mbuku Koko. Bamene yala. Ngoma Mpanza vo: ngeye Nsona Nzinga wenda muna Kai kua Lolo. Ngeye Mavandu ma Nzinga wenda muna Sanzala. Mavandu wele tunga Mbamba muna nzila ya Mazinga Lolo. Nkenge wele muna nzanza Kimpanzu, (Lolo Ndamvu) Katuka Mazinga Lolo batuidi mu Kingila Ma Lolo Ngoma, wele tunga vana Nkuka, zina dia vata Kinkumbi (Kingabi). I bosi muna ndambu a Nsangu, i bosi Mazinga ma Kindundu, i bosi Niende, bankaka Ngundu, bankaka ndimba a Lolo, bankaka Kimbanga Mbamba, bankaka ku nto a Loango. Bangudi a nkazi bele tungi lumu kuna ntu a Ntombe. Katuka kuna, tunga ku Lolo kia mpunga (Tsumba). Bankaka bele kuna Kolo Masu, Tadi dia Luela, ndi-

mba Ki Mpudi. Bankaka ku Nsuku a Nkondo, ku Ngwila, Madida, ku ndimba a Nkami, Bamosi mu ndimba a Yaku, nzila a Loango. Bankaka ku nseke a Kongo, ndambu a Kimbenza, bankaka ku Kintiati. Mpudi a Nzinga watunga mpe Nsanda. Mpudi a Nzinga bena ndambu ye ndambu, ku Wombe (Ngombe Matadi) Mwanza (Ngombe Matadi), Kinsumi, Kilunda, Mbanga Nzongi, Nienga Nzunzi, Nienga, Mboti, Mbimbi (Nzungi). Ku Vila (ndambu a Kompani), ku Kia-ndu (Songololo) Palavala, Tadi dia Zulu, Nkamba (Noki) Longa, Kinga, Lembe.

Mu simu dia Nzadi Kikioma (Nsanda). Kinkuluntu (Nsanda) Kintata, Kialala kia Lukokoto. (Nsanda), Kimvuza, Kiveki (Vanga), Mbanga Nsangila, Nsanga, Sanzala, Mazinga ma Lolo, Mazinga ma Kindundu, Kimpanana (Nlamba) Kimwakila (Nlamba), Kintiati, Kimbanga, Ngoma, Kinkandu, Kimvuza, Kimbanga, Kai kua Lolo, Kimfnda, Kai Mpimbi, Kingwala, Yaku, Bangula, Kangu.

Va Nsanda Mpudi a Nzinga. Yatata Mpudi a Nzinga, mvila mosi ye Mpudi a Nzinga.

"Mpudi a Nzinga, Makwela ma Nzinga, Nana kia Nzinga, Ngandu Nzinga, Ndumbu a Nzinga. (Masala ma nzinga) Nanga ye Mpudi a Nzinga belandana.

Nsongo Mpudi, ndambu a Nzadi Nkisi.

Mpudi a Wala, Nambu a Tana ni kimenga monggo ula. Mpudi a Wala Nambu a Tana Vuzi dia Nkuwu...

Mpudi a Wala wa Nsundi, ki Nkenge ye "nzo nsinga tunga tunga kwaku, kubaki mpanga a longo..." "nzo nsinga tunga tunga kwaku, kansi paka (kutula) mpanda ye nlongo." Mpudi a Wala bena ku Nsona-Mbata, Lembolo (Nsona-mbata) Tata, Kimenga, Nienga (Nkisi) Kimpudi, Matanda, Madimba, Kwanga, Kilemfi, Kitempa, Kinsembu, Yidi, Kinkansa, Kinsinga Kimbungu, Mazebo, Kizulu, Mwila, Kinganga, Kinsala, Kingudi, Nteba ye ku ndambu a Baladi.

Mpudi a Wala, nkela balekele mwala.

Mpudi a Nkoko, i Ntambu a Tana. Tala Mpudi a Lukeni. "Mpudi a Nkoko, mata ma mpongo, kima kitemene yala..."

Mpudi a Nsungu, mpila mosi Nsungu, Nkuwu

Mpudi a Lukeni, "Mpudi a Lukeni lua Mwemba a Nzinga Nkuwu, nkwa lutangazi, nkele mosi ka ulozwa ntanda, wakondwa mvila mu Kongo mwan atuma nkuni ye maza."

Tutukidi kuna Kongo, tualakila mbanza Makanga (Kongo) i bosi Vu, i bosi Kinsanda klayala ntayi, i bosi tuzidi tunga Bangu ye Tuku,

Kiwala (Ngungu), Kongo Lumbi (Ngungu), i bosi T adila (Ngungu).
Ka tusompana ko ye ni Mvemba a Nkanga, Nkenge a Lukeni, Nimi a Lukeni, Nimi a Mpanzu, ni Nzinga, Nzinga a Nkanga, Mpanzu a Nkanga, Mpudi a Nkoko, Mpudi a Nzinga, Mpudi a Wala, Mpaku a Lukeni, Nkuwu a Ndona, Nkuwu a Nsungu.

S'ame ku T adila Ntinu Nsaku ne Vunda.
Dona Maria Mpudi a Lukeni lua Mvemba a Nzinga Nkuwu watuka mu Kongo.

Don Petelo Mpudi a Lukeni lua Mvemba a Nzinga wayala muna Kongo: " Don Petelo Kabata wabatidi Kongo, vo yandi kunda, kunkula mpu... "

Mpudi a Lukeni bena ku Vilu (Kirobola), Kinsumi (Ngombe Mata-di), Gombe (Hombe), ndambu a nzadi) Madimba, Mongo a Nadi (Loanza) Lombo (Tumba), Bangu (Ngungu N.)

Ntinu mu Kongo watuma Mpudi a Lukeni: wenda yala ku Nsundi, wasauka Luezi, bata loze, wele yala ku Mbanza Nsundi.

Mpudi a Mpanzu, "vuwa kiyikilu muna maza vo kia kokola, vula nele..."

Mputu a Nkengi: ku Selo (nzadi Nkisi), Nteba.

Mpunda a Nsungu: tala Nsungu. " ne Mpunda a Nsungu kasungwila kiama. Nkata a Mpunda vo kanengomoka atekolo asikina ". Paza.

Mpungi: " *Mpungi yasika Ntinu*, ka yisiki ba Nanga ko ", tala na Mowa.. Ku Lolo (Nlunzi)

Mpungi a Nanga, ku Kiemba.

Ne Mpungi ne Mawandu, " Secretario, mpungi anene wavovela muna wene wa Kongo, wawanda ye nsesa a luyalu atombokele kuna lumbu... "

Tutukidi kuna Kongo, tutungidi muna yanda dia Paza, i bosi Vamba, Mwan'a Mbende utungidi Vamba.

Nsimbila Mpungi, ndambu a Songololo.

Mpungi a Mputu, tala Kabata. Ku Kiniangi, Kinlau (Kimvemba).

Mumba: tala Kwango, Mbumba.

Bena mu simu dia Nzadi ku Mabwidi, Nsingansia, Hemona, Losa-bongo. Mumba Makaba i Nsaku Makaba, i ki Mpondo.

Munuanani: mu simu dia Nzadi ku Munuanani, Boyo Matadi (Banda-

kani) " Munuanani Nsanga, kanuana kiangani ko, kia yandi mosi... "

Muyabi: ku Mubidi Y okolo.

Mvangi: tala Mpanda Mvangi, Maziza, na Kongo na Nlombo.

" Sivu kia Mvangi, mwana a ngwa Ndona ", i Ngwanina Kongo, mpangi a Ntu a Nkosi na Loango.

Mpanda Mvangi, ndambu a nkwa Loango, toko dia nkwa Loango, Mankunku Singi kia Mvangi.

Mankunku Singi kia Mvangi, Mwan'a Ndona. Tala Mankunku.

Mvemba: " *Nimi a Mvemba*, Ntumba a Mvemba, mbuta, mbunzi, ne Vuzi dia Nimi mpangi eto... ". Manianga wutidi Mvemba. Mvemba wutidi ki Mpanzu, ki Nlaza.

Nsunda Mvemba, " kadiwa kuta, yandi dia kwandi diangani... "
" Nsunda Mvemba Kabata ni Kiowa vo yandi kunda, kunkula mpu. Nsundi tuffla ntu, Mbamba tulambula malu... "

Tutungidi ku Loanza, Kikandikila, Mbawula, Nkondo.

Nsunda Mvemba ye Ntumba Mvemba ye Nimi a Mvemba, ampangi.

Lukeni lua Mvemba, ye Ntumba Mvemba ye Nkenge a Lukeni, ampangi. Bena ku Yanga (C. P.)

Mvemba a Nzinga, vo Nimi a Mvemba Nzinga. " Mvemba a Nzinga wazingidi muna vumu, vo ka nkento ko, mwan'ayakala... ". (Kinsasa Mbata, Kikindu, Malele).

" Mvemba Nzinga mboko nelele mvumbi... ". (Ngongo Mbanza Nsundi S).

" Mvemba Nzinga wazingile mu vumu, ovo ke nkento ko, mwan'ayakala. Na Nkondo anene, wayala Kongo, ne Mponda, nelele va luketo kakangidi, va kayala... ". (Viaza, Makuta).

Tuka ku Kongo, tukulumukini muna ndimba a Mbidiizi, tunga Loango, mbanza Diadia, mbanza Tungwa Kinsasa, Tete kia munzundu nkota (Kiloango zumbu), Viaza, Nsiesie, Mviwa, Kimvemba... "

Mvemba Nzinga, (Kimvemba, Ngongo Mbanza Nsundi S).

" Mvemba Nzinga, Mvemba Mvika, Mayala ma Mvika, Mpasi za Mvika... ". Mvemba a Nzinga, Masaki ma Nzinga, ampangi.

" Ntinu Kongo Don Funsu

Ne Mvemba Nzinga Nkuwu

Mpu kuna ntu

Kiandu kilele manzelele.

Mbizi kadila mu nsonga Mputu

Katina ndungu yama

Kavundila va ntoto ko,

Va nkumbi a Nkuwu.

Mvumba Nsundi.

Mvumba Mpanzu.

Mvumba a Kiangala. tala Kiangala.

Vasi kia Mvumba, Masaki ma Vasi kia Mvumba.

Masaki ma Mbambi Mvumba Nkuwu, tala Masaki, na Mvumba

Nkosa....

Nti a Mvumba, na Nsundi Nti a Mvumba Kiangala.

"Nti a Mvumba ye Kiangala kia Nsundi Mbamba, Nsundi afitu ntu,

Mbamba alambudila malu. Na Nsongi wansongele i mifumu, mifumu

yala e nima a Nsala va mbazi a Nkanga..."

Kubu kia Mvumba. Mu Nkondo (Ngunu).

Ntumba Mvumba. "Ntumba Mvumba esikulu dianene diyala muna

Ngoyo a Ntinu, antinu beyalanga dio, kondwa mvula muna Kongo,

mwan' a tuma nkuni maza..."

"Ntumba Mvumba, esikulu dianene dialekwa mu Ngoyo, ka diyadi

e mvata..."

"Ntumba Mvumba mabelo manene, maskilu maleka ankwa mpaka.

Nsundi tufila ntu, Mbamba tulambudila malu..."

"Ntumba Mvumba, nelele nene... Ku kinseke (nsona Mbata...)"

"Ntumba Mvumba mabelo manene, esikulu dia nganga ngolo (Ntu-

mba Nlaza), na Tete, kia Mundiambu nkota, kinkumwanga nlembo a

sina, kwa matamba ye kwa ngo zulu; ndembe-ndembe zele telama.

Pampala i nzo eto anene, Ntungila i kangalalu dieto... (Ntungila).

Ku Nsindu (Kimpangu) "Ntumba Mvumba ne Ntumba Mvumba

ne Mavandu ma Mvumba. Ntumba Mvumba yavita tumba mbombe

muna Kongo ye nga diafwa kwa mvula ye nga diafwa kwa wungu, ye

nga diafwa kwa kiozi, yawulwizi..."

Tuka ku Kongo va nteke ku mbanza Mputu, tuizidi ku Tumba, tu-

kwenda tunga Mbanza Nsundi, ndambu a Kisantu. Ankaka bele kuna

ndambu a Nsona-Mbata. Tutuka ku Mbanza Nsundi, tukwenda ku Lu-

vaka, ankaka bele ku Nzongo (Kongo Kinsuka), Kiandu (Tumba)

Zizima, Lembolo. Ankaka bele vutuka ku Kongo dia Ngunga mazu

mole (San Salvador). Ankaka bele ku Ndembi (Kimakandi) Makela,

Kivala (ne Mpanzu) Minga (Nsindu) i bosi Nsindu. Nkulu eto ku

Nsindu don Luwvalu Mvungala ye don Manuele. Ankaka bezidi mu

Zombo mu munda a Ntoni.

"*Ntumba a Mvumba Kingidi,* muntu kasonywa nlembo..." beyikilwa

mpe Ntumba a ngolo.

"Ntumba Mvumba esikulu dianene diakulumuka Nlaza Ntotela..."

"Ntumba Mvumba esikulu dianene wakulumuna Nzambi za Mpu-

ngu. (Nkangi, makuluzu). Tuasikinina Mayombe e ntu. Nlazu Nto-

tela watulanda va nima. Mwinza Kabonzo i nkulu eto kuna Kiamba..."

"*Ntinu ne Lukuti lua Kongo Ntumba Mvumba,* esikulu dianene

diakulumukini Nzambi ampungu muna Kongo..." (ku Lukuti ndambu a

Mbanza Manteka).

"Ntumba Mvumba, esikulu dianene diakulumukini muna nzenze ka

wanga..." (Bwila Nsinda Songololo) Vundila Nkonko, i bosi Kongo

(San Salvador), i bosi Mbanza Mputu, i bosi mwangana, ankaka

Nkumba, ankaka Bwila, ankaka Zombo.

"Ntumba a Mvumba, mabelo manene nkwa wuta kimpanzu ye ki-

nlaza..." (Songa Kimpese). Tutukidi kuna mayanda ma Nzadi, tuizidi

sauka kuna Nsanda Nzondo, tuizidi Tava, ndambu a Boma, tuizidi

Kongo. Tuka ku Kongo tuizidi ku Mbanza Mputu (Kongo) tumwa-

ngana, tutungidi Kiadi (Wene), i bosi Kintumba (Bangu Kimpese),

zumbu batungidi mbanza Sikilu.

Nkulu eto kuna Tava: Makaya ma Wandu kaditwa kasikila o nku-

nga wa nseke. Nsanga nkento ku Kiadi: Ntungu. O nkazi ayakala don

Kiantala. Mpangi andi ne Mbulu.

"Ntumba Mvumba, esikulu dianene diakulumuna Nzambi zampungu

vana Kongo dia Ngunga. Mwanza a Mbulu watalana ye Mayombe

maka-maka. (tala Kinuani).

"Ntumba Mvumba mabelo manene mankwa wuta kimpanzu ye ki-

mvika..." (Ntambi Kimpese).

Nkulu eto Ndona Ditina. Yakala nkazi Kina Maweza wawanga

Ntambi.

"Ntumba Mvumba mabelo manene nkwa wuta e kinlaza ye nza ye

nzenze...: (ndambu a Kimpese) Tutukidi kuna mayanda ma Nzadi, tu-

sauka kuna Nsanda Nzondo. Tuizidi tunga Kongo. Muna Kongo mu-

tunga makanda kumi ye zole. Mubwidi e vita dia Mpati (Mpati) ye

Makaba. Tumwanganene. Tuele tunga Mbanza Ndinga ye Nsaku ye

Kiangala ye Vita a Nimi ye Nlaza ye Nzinga Nkanga ye Nkenge a

Lukeni. Ku mbanza Ndinga kuna tadi dianene-nene diakwenda sweka

mbongo a wantu. Tutungidi zandu Nsona Ndinga. Nkulu eto don Fula

Nsuwa a Nkanga ufwid, wele ziama ku mbanza Matadi, ziama kina mpungi. Bavakidi mbanza Ndinga, batungidi Viaza. Miumu wakala kuna Viaza ntama, Nguvu a Mpanda madata ma nzau, kalandwa koka.

Nsanda una ku Nsona a mbanza Matadi watuka ku mbanza Ndinga Mu ntoto usambulwa kaka bazika mvumbi, ntoto wasambulwa kwa nganga za Nzambi za Maflamengo.

Ntumba Nsodia, Ntumba a Nsona, Ntumba a Nkuwu, Ntumba kaka.

Ntumba a Mvumba, Nsenge a Mvumba, nimi a Mvumba, Masaki ma Mvumba, Lukeni lua Mvumba, Mbungu a Mvumba, Nzinga a Mvumba, Nsungu a Mvumba. Vasi kia Mvumba, Nsunda a Mvumba, Nenge a Lukeni lua Mvumba, nsoko tudanga, tu ampangi.

Noso Mbumba mwisi kanda dia ki Ntumba kuna Mbanza Mputu, wayala mu kiandu.

Ntumba a Mvumba ntama ufidisi wana ku Mputu mu: longwa. Zina dia vata dituka wana: mbanza Mputu ndambu a Kongo.

Ntumba Mvumba bena ku ndambu a Kimpese: Songa Nkaka, Ntambi, Nlambu. Ku ndambu a Mbanza Nsundi: Lunzi, Kiyala, Kinkoni, Kinkawa, Lovo. (nlunzi), Miongo (Kimenga), Kiadi, Ku ndambu a Ngombe Matadi: Nsaka, Teba. Ndambu a Mbanza Manteka ye Songolo: Bangu, Mbanza Manteka, Mbinda, Luenda, Nsumba, Bwila, Nsinda. Mu Lombo (Bangu, Kimpese). mu Mbengo II. Mazebo, Ngomema, Nsindu (Kimpangu) Lombo (Tumba), Kingonde (Tumba) Viaza (Makuta) Kongo, Niadi, Nkwanga selo, Ngombe, Kimbungu (Nsona-Mbata), Kimfanda, Mvwiila....

Dona Anna Ntumba a Mvumba watuka mu kanda dia don Affonso Mvumba a Nzinga; i ngudi a don Pedro Affonso Nkanga a Mvika a Ntumba a Mvumba a Nzinga a Nkuwu Lukeni lua Nimi a Nzinga.

Ngoyo Ntumba Mvumba, tala Ngoyo

Nanga kia Mvumba,

Mwema Ngombe Mvumba Ma asaki

Nsimbila ne Nkuwu a Mvumba Lumweno-Kasi

Mpudi a Lukeni lua Mvumba Nzinga Nkuwu

Mbungu a Mvumba tala Mbungu.

Mvumba a Nkanga ku Mawete (Kongo Mputuki)

Mavandu ma Mvumba, ku Kiamba (Kinsende) Ntumba a

Mvumba ne Mavandu

Kinuani ne Mvumba tala Kinuani, Mwanza.

Ntangi a Mbakala ne Mvumba, tala Ntangi

Mfuti a Mvumba " wafuta wan' ngo muna mfoloko " .. tala

Mfuti Na Vala Mfuti a Mvumba

Nsati a Mvumba "Nsati a Mvumba nene wa nkondo ku

masina kutuka". Kinkula (Kimpangu)

Mkula a Mvumba Nsati a Mvumba Kinkula (Kimpangu)

"Nsati a Mvumba kuna masina ma kiana watuka .."

Mwanza a Mvumba ku Yongo (Songololo), tala Mwanza,

Ntangi a Mvumba,

Mbuku a Mvumba, tala Mbuku

Mbungu a Mvumba, " kindele kianangama ku Ngombe

Kinu " tala Ngombe.

Mvumba Niaza

Nkoko a Mvumba (Mvulunga) tala Nkoko

Nsengi a Mvumba

Nsungu a Mvumba

Nteya Mwanza Mvumba, tala Mwanza

Ni Ntumba a Mvumba bena ku Lombo, Tungulula (Bangu) ke be-

sompana ko ye Ngoma a Mpasi bena ku Nkoko a Nseke ye Kongo

(Bangu), Ntumba ye Ngoma ampangi.

Miala nia Mvumba

Mawungu Ntumba Mvumba,

Mvika : Nkanga a Mvika ku Lungenzi, Nkondo (Songololo) Mvika

ne Mavandu.

Mvika a Titi ku mayanda ma Nzadi. Mvumba wawuta ki Mpanzu,

ki Mvika, ki Niaza.

" Mvumba Nzinga, Mvumba Mvika, Mayala ma Mvika, Mpasi za

Mvika "

Don Pedro Affonso Nkanga a Mvika a Ntumba Mvumba wayala

mu Kongo mu mvu 1622-1624.

Mvika a Ntumba, ku Kivulusa (ndambu a mbanza Manteka).

Mvika a Nzinga ku mayanda ma Nzadi.

Tala Mpanda a Mvanga Nkanga a Mvika.

Mvimba : " Mvimba wawimbila bankwa mambu "

Bena mu simu dia Nzadi ku mbanza Mpombo, Kimbanza, Yanga,

Mpangu, Nkondi, Nimalamba, Masangi, Kinkenda, Kikiunga, Kibuma

(Londe Nzadi) Kinkala, Nkumbi, Nsanga. Ndambu a Nsona-Mbata. Kazangulu, (Baladi-Babwende) ku Kinduti, Nkenge, Kinsangi ye ku ndambu a Bateke. Ntu bafila ku Mpumbu, malu ku yanda dia Nzadi.

Mvudi a Nkanga: mpangi a Nsala Nkanga Kalunga, a Nimi a Nkanga, a Ninga Nkanga ne Mafinda. Bena ku Mpete kilom. 326, ku Yongo, kilomètre 312.

Mvul'anene: "Mvul'anene na Noki, ni Langa walangidi mbongo" ku Kawwaya ndambu a Kisanu. Na Noki ku Noki (Matadi), Mbanza Kulu, i Ndumbu a Nzinga. "Mvul'anene ni Langa, langa nseke tunga. K'ulangi nseke ziama ko..."

Mwakasa: "Mwakasa nteende andungu..."

"Mwakasa Kongo Nsanga ye Nsumbi," ku Kikomo (Kazangulu) Mwakasa ntekenge mwini mbangala, keki lukumba unu, keki mbazi... Mwakasa mbalu umwan gasa vata diakulu... Ku Kinkoko.

Bena ku Kipasa, Nsanga, Ntadi, Mbanza Nseke, Boko, Nkwanga, Ladi, Kizulu, Kimhnda, Kinkoko.

Mu simu dia nzadi Nkisi. Bena mpe ndambu a Bateke.

Mwakasa Malua ma Nkenge, Nsanga ye Sumbi. Ngoy i nsi eto, Nsanga yi tutudila. Ku Kinzambi.

Mwala Nguudi a Nkanga: Ku Mbwela (Nkisi)

Mwanda: Mbumba Mwanda, ki Mwanda kia Kikunga. Bena ku Ndende (Ndoba), Kimwanda (Kiniangi), Mankoko, Bienga, Mansafi, Lufiakidi. Ke badia nkumbi ko. Bavova vo Mwanda i mpangi a Nanga Mwanda Lau (Ngoma za Kongo?)

Mwangu: mu simu dia Nzadi.

Mwanza: "ne Mwanza a Mwemba," ku Yongo (Songololo).

"ni Ntaya a Mwanza," ku Yongo Mbanza Nsundi.

"na Mwanza Mbunga Vakala, vakala kiavakala Nsonso ye Ndambu," ku Wandu Zombo.

Mwanza a Mwemba mpangi a Numba bena ku Yongo, Ntombo a Yela, Koanza (Kasi).

Mwanza a mbulu i Kinuani a Mwemba. Tala Kinuani.

Mwema: "Mwema Ngombe lusinga luvididi, vo ke luvididi ko,

Mwema k'ulendi wayala ko. Ntambakani moko mala masimbidi nsi ye zulu. Maniema nzo waniema yaka kia nzo..."

Tutukidi mu Kongo, tuneto kwa Kalunga, yandi i seto ku Lombo. Mbanza Kalunga usisidi ntoto kwa Mwema. Kansi una kafwa sidi nkanikinu vo: Iuvata usaku te ye kuna mbanza Matadi (ma nsona) kuna iziama muna ntoto usambulwa kwa nganga za Nzambi.

Katuka Kongo tukwiza ku Matadi, i bosi ku Muzala (Kimpese), i bosi tutombokele mongo wa Buka. I bosi twele tunga Lombo. Mu Lombo vumu yankaka ivambukidi. Bamwanganana ku Mani, Lombo (Ngunu) Mbu (Lombo) ye ku ndambu a Ngombe Makulukulu. Mwema Ngombe i Nimi a Nkanga Mwemba. Ka tusompama ko ye Ntudi a Nimi i Mbwa a Nkanga bena ku Luanika, Bwinda.

Nimi a Nkutu wakatuka mu Kongo, wele Zala, Buka, Lombo. Bawinga: Kafwende, ni Nzau a Ngunda wanata e totakani. Don Ditovwa Bwaka, Toma Sala, Masamba Sengele, Tambika wa Yula, Don Affonso ni Mwanda. mifumu ankento ngudi a Mwemba Tumba, Mbwilu, Nzanza.

Vana kayenda ziama Mbamba Kalunga mu salu kia vata usaku ya-kuna Matadi, bantu mpasi bamwene.

Mwema Ngombe va ntele bayikilwa Nimi a Nkanga a Mwemba a Masaki ma Yadi.

Matadi ma Nlaza Kwimba ke besompama ko ye Mwema Ngombe. I mvila za Nsungu, Nkenge. Tala Nsungu, Nkenge, Nkuwu....

Mwenga a Kiangala: "Mwenga Kiangala kasimbwa mvila," ku Nlanngu (Makuta), Tuka mu Kongo, mvundi antete mu Kongo dia Ndovo, Nlanngu (Kongo dia Mputuki), wizidi mu Kongo dia Kati, mu Sadi (Lukuti), tunga mu Yoyo (Matadi-Makuta), wizidi muna mbanza Nlannga, Tala Kiangala.

N

Nambu Kiangala: ku Mwala Kinsende. Kiangala kia Nambu a nkila, Kiangala kia Kunzi a nkila.

"Nambu a Nzolo, uzola bakento ye bakala wa mwisi ki Nsona usoneka nkanda, bangula kwa toko. Maniema waniema Nsundi ye Mbamba. Nsundi nkoto, Mbamba nkoto, k'ulendi tungula nkoto a nkwenoko. Sabukidi ku ntandu a Nzadi, ku mbanda a Nzadi sidi e nkalu..." Ku Yidi, Ngomena.

Nanga: "Nanga Kongo, Mbanza Kongo, Ntadi a Kongo, Mbinda

a Kongo, Nkumba a Kongo "... mu kintete mviwa mosi.

"Nanga Kongo. Ngwala Kongo ..."

"Nanga Kongo, Mbenza Kongo, Lukuti lua Kongo, Mbinda a Kongo, Nkazi a Kongo, Ntadi a Kongo ..."

"Nanga Kongo wanangamena Mbenza yala ..."

"Mpombo Mwanaga umwanganena mbongo muna nsi yawonso ..." Nanga.

Nanga ye Mpudi a Nzinga belandana, kanshi bekwelana.

Ku ndambu a Nzadi (Kibulu) ngudi tatu: 1 Nkenge a Samba (ku Ngombe Mpanga) 2. Disi kia Samba (mu Kimboma) 3. Nsudi a Samba (mu Kamba Ngombe). Nkenge a Samba wawuta: Ngalasa za Mpemba, Yuvu dia Mpemba (ku Nkelekena), Kunda dia Mpemba (ku Nseke Mbanza).

"Nanga nanga malongo-malongo. Nanga watekela yala vana mbazi a ne Kongo. O makukwa ntu mia wantu, o mwiku lubanzi lua tele ..." (Kionzo).

"Nanga nanga molongo malongo; Nanga vondele muntu vana mbazi a Kongo ke mu yuvulwa ko kwa nkento ye yakala. Kwendela mu Iudiede, vutukula mu masafi ma wolo ... Ku Yoyo (Palavala): Tutukidi kuna Nsungu, ndambu a Boma. Nkulu eta ku Nsungu Bwaka. O nak'eto Ngundu a Nsungu (tala Mpaku). Ka tusompana ko ye Nsungu. Mu Nanga ngudi 4: 1. Mpemba, nkuluntu

2. Nzenze

3. Baku dia Mpindi. Mpindi (mfumbi) i mviwa a se.

4. Lukasa lua Mpindi

Ngundu a Nsungu wayala mu Kongo. Ampani: Ngandu a Nsungu (Palavala), Vuzi dia Nsungu (Kongo), Ngoma a Nsungu (Palavala) Mbanda a Nsungu (Nkembo. C. P.)

Mu simu dia Nzadi nsasa eyi: "Va vuma kia Makaba vakala eyakala, Nsungu. Kwelele nkento ezina diandi ne Nkoko Swanzau "o muntu mandi kakenbela ..."

Mwan' a Nanga. Bawuta wana: Vuzi, Ngandu, Mfutu... "Kanshi ndambu zankaka bavova vo: Nanga ye Nsungu ke basompana ko.

Ku ndambu a Mbanza Manteka "Nanga kia zeka nkanda (mata), wawangwa mbinduku ..."

Ngudi tanu: 1. Mfutu, 2. Nzuzi, 3. Nsaka, 4. Disa a nzo a kota, 5. Nkutu.

Tutuka ku Nsungu, ku mayanda ma Nzadi. Nzo mosi muna simu dia Kionzo. Nzo mosi ku Kongo dia Lembu. mosi ku Mazamba, (ifwidi),

I bosi ku Kinzau nzo mosi ku mbata a mongu. Ku Manteka Mfumu don Manuele Mpiozo dia Bazika, nzenza kavangwa nkuta, wanwana vita. Wayala mu zungu: Kongo dia Lembu, Kinkanza, Mbanza Nkazi, Tendele ye kuna ndambu a Songololo. Yandi Nanga kia Mfutu.

Nanga ne Kongo dia Kwimba Mremba Kazi Tutukidi kuna Kai muna simu dia Nzadi, ndambu a mayanda. Tusaukidi kuna sau dia Nsanda a Nzondo, i bosi tunga mbanza Tadi, Lenge, Nzenga za Lau, Lulendo, Nzumbu i mavata ndambu a mayanda ma Nzadi.

Nanga Nanga, malongo-malongo wavonda nkosi muna nkome ke mu yuvulwa ko mu ntiti a kinfumu ...

Mpese Nanga "yinanangimina muna kiandu kia ngunza," ku Kinsongi (Nsona-Mbata)

Ku Yongo (Nsala Kiesa Bangu) "Nanga wanangamena Kongo ... Nanga watunga mu Kimpese, Zamba, Londe, Ndembo. Bavova vo Nanga ye Nsoko ntama ka basompana ko.

Ku Ngonzo Kimadungu (Mbata) "Nanga mpindi malongo, muntu nlenge a nzila wadidi kiandi, kianganji kia vioka, muntu Masamba wasamba Mbata ... Masamba elwalu nteke kwama, mbwa nzingi, nkulu nzingi, kiwetete katanu nkanda, muntu mfumu kawandu mbata ko, ngo ka bankatula nkanda ... Nanga vitidi katuka mu Kongo. Nkumbu a muntu wakatukidi mu Kongo nteke-ntete Mbandu ye Ntumba Nanga (nkento). Katuka ku Kongo bavundidi ku Kongo dia Sanu, Toto, Mbanza Zombo. Kinlenge nzila, Mbuzu Kiloango kia Sengese, mbanza Lusoni, Kinsanzala, mbanza Mbata. Katuka Mbanza Mbata, Ngonzo Kimadungu. *Na Nanga Mpindi* a malongo. nanga nanga otekele, utana ye Ayaka ... (Ngonzo Mbata).

Ku Kiesama (Kindundu Nsungu) "Nanga kia Kongo, na Mbata mata Kongo, na Nkazi za Kongo, na Yandu kia Kongo, na Ntinu a Kongo ... " an' a ngudi.

"Nanga wanangamena Kongo, ye Vunda. Lukanda lukanda kayi, nkele mosi ka ulozwa ntanda ... " Mbamba ye Mpakasa *Nsati Nanga* nangamena Kongo ye Vunda ..."

"Nanga Kongo wanangamene Kongo, tomboka mongu, k'uvundi mongu ko ..."

"Nanga ne Kongo watuka kuna Kwimba a Mwemba Kazi, e nkele mosi ka ulozwa ntanda ..."

Ku Mbinda (Ndembo Ngungu) i nsasa eyi:

"Nanga kia Kongo mwan' a nkento watuka muna Kongo. Nkumbu andi Ndona Katarina Nsati, ngudi a Nanga. Mwana yakala nkumbu

andi Nkanga. Katika mu Kongo wasauka maza ma Luezi. wizidi tunga Zamba, Kilueka, Mizala, Kinkungu. Katika Kinkungu bele kuna Matanga, bele gwana Mbenza wawita ye fulu kianti. Bakatukidi Matanga bele yala ku Mbanza Nsundi luyalu lua nkosi ye ngo. Batele vo; Luyalu tuwidi mfunu. Na Nsundi di katele: Ngeye Nanga kia Kongo fweze kula Bayaka bavwete e nkanda mia nkima bezidi luyalu kwa mono. Ka bena ye mwatu a kimfunu ko. O Nanga kia Kongo kuudi Baraka, ye kuna maza ma Nzadi. Bayaka basaukidi nitinu. I nassa a Nanga ku Kwimba mwila a mvemba za Kongo ye Vunda. Mfinda yilele Nanga ye nkuwu. Nanga watekela Mayombe, yi Nanga wazekela mawele kia saka Nzadi kavunga. Basumika mbele a luyalu vana kumu dia nzadi, bavutukidi ku mbanza Nsundi. Bezidi yala luyalu lua nkosi ye ngo. Bakatukidi mbanza Nsundi, bezi tunga Kimiala. Bavangidi e zandu: Nkenge a Kimiala. E ntu kabokela muna nsiku mia zandu: Mbenza, Nsaku, Nimi a Wanga. Masaki ma Vasi, Mputi a Nzinga, Kiangala, Nkuwu. Bakatukidi Kimiala, bezi tunga mbanza Mfinda. Bavangidi zandu. Nkumbu a zandu: Konzo, wayokolo bimpumbulu biavondele antu. E ntu mia nsi ku mia zandu: Nsengi, yandi i na Nkondo, Mputi a Nzinga, na Mpemba, Vita Nimi, na Nzinga, Vuzi dia Nkuwu, na Mata ma Kongo, Nsaku Mfuma, na Nkazi a Kongo.

Bakatukidi mbanza Mfinda, bele tunga Kikiula, Kinzambi, Kongo dia Kati, Ntanda Kongo. Nkanga beni i yandi weyele tungi mavata mana. Wizidi fwila mu Kongo dia Kati.

Mpangi watuka yandi muna Kongo, na Nkazi a Kongo, na Mata ma Kongo, na Mbanda za Kongo. Luvila, lua tat'eto Nsimbu a Lukeni, tuawutukilwa kuna Mpampala mbizi anene kalandwa e kobo.

"Nanga kia tulu wasikamesa, vana uvana makaya wakayila ntu mia makanda nkama."

"Nanga kia Kongo, nangamene Kongo. Dia vunda, vo k'uvundidi ko mwan'a tuma nkuni ye maza. Ngubi Lukeni nlele anene wasauka nza-di kwaboka nzo ngumba." (Kimiala ye Mbinda).

"Nanga kia zekela mawele, watunga nzo vana ntandu a tadi, tunga ku katunga mbaka kwa mpandi ye nlongo. Manana mbizi a ngungu ka izutukina mu meno, ka izengo-kena mu mbele."

"Nanga Nanga, malongo-malongo, nanga ozekela mawele. mpunga ma kia tabuka, Yanga (Kimpangu).

"Nanga otene ye Ayaka. I bosi mundele simu, anganga simu," Ngongo Mbata.

"Nanga ne Kongo, Kapitau Nanga mia Kongo. Kapitau lembe kia-fukidi wene." ku Kikongo (Kimpangu) Muntu Ndona Madungu i ngudi eto ku Kikongo. Tuka Kongo tulende muna Nkoko Sekola, i bosi tuzidi vanga Ki Lubondo (Luvaka ndambu a Nsambu). Katika ezidi Kimbunzi (Nsamba Ngongo Kwilu), ezidi Tuku ye Bangu ndambu a Lemba dia Mbukika (Mawunze). I bosi amwanganana. Ngudi mosi ele kuna Nsumba, ngudi mosi ku mbanza Mbata Kumiti, tuzidi Malau va mosi ye Mfuti a Mpasi. Katika Malau tutunga Kikongo kia meza, ndambu a Kinsimba, i bosi Kikongo kia Kapitau. Muntu wavyanga Kikongo, luvila luandi Nanga, nkumbu andi Nkanga a Mpaka.

"Nanga ne Kongo, wavonda muntu muna nkome, ke mu ngoma, ke mu ngonge."

"Nanga kia Kwimba, malongo-malongo, matekela va mbazi a Kongo." I ntu watunga Vanga (Songololo) ye Sengele "Ngudi a nkama Sengele kia Mbata kamene meno." Nlaza wizidi landa. Nanga ye Sengele bavitidi.

"Nanga kia Mbakala, mata mavangwa mbinduku." (Nkumbi).

"Nanga kia Nitnu, Nitnu Nsaku, Nanga kia Nitnu.

Ngumba a Nanga, i mpangi a Nanga.

Makala (Kimakala) bavova vo i Nanga. Tala Makala. Ngombe.

Mpombo bavova vo i Nanga. Tala Mpombo.

Nanga na Ngombe, "katungwa mpaka a nkuzu," Mbanza Ngombe simu dia mayanda ma Luvu. Nanga ye Ngombe mpila mosi.

Nsona Nanga tala Nsona.

Nkenge Nanga "Don Batiao ne Nkenge a nanga ntele ndia mu-nywa muna Kongo, muna ntubila buayi mono ntele."

"Nkenge Nanga don Batiao Kayinga nkaka a ne Nkosi Sengele, vo kamini mva utakamene."

Nanga wa Tana kuampanana ngolo. Ndembo Tungwa. Nanga bena mu ndambu zawonso za nsi.

Mu simu ye simu dia nzadi: Kai (Luozzi), Kinkungu, Lundu (Ewenta), Kinanga, Kinsemi, Nsundi (Luozzi), Botongo (Tembesa), Kimboma (Kibulu) Lebolo, Kinkungu (Kibulu) Nganda N'ombe, Mbamba, Kintoto, Kimbwinga, Kai Mpimbi, Kinikuna, Kai kua Lolo, Kimfinda, Kingwala, Tibu, Kinkunka, Ngombe (Kinganga).

Milombo, Nzabi, Ndungu, Zebele, Makazu, Nsanga (Nkaka) Kinanga, Kingwila, Tembesa, Mpombo, Kindamba, Mbamba (Luala) Mbumba, Lukuti, Kimbambi, Kimpambu, Kinsona, Kimwanda, Londe (Luozzi), Kimwema (Luozzi) Loango (Luozzi).

Ki Mpombo Mwanga : ku Kilanda, Ndingi, Samuna, Mukabu. Mu ndambu a Kasi ye mbanza Manteka : Nkumbi, Mbanza Mante-ka, Nkandu, Kamba, Vala, Luezi, Kongo, Yanga, Makanga, Matundu-lu, Bangu, Malonde, Tamba, Mbanza Mamba, Koanza, Kamba, Ngombe Makulukulu, Nsongo.

Mu ndambu a Mbala : Ngongo Kimadungu, Ngongo Mbata, Kinzazi, Kikongo Kapitan, Mani.

Bena diaka ndambu a Nkolo, Kimpese, Makuta, Mbanza Nsundi ku Kongo, Zamba, Kimiala, Zenga, Mbinda, Kisama, Makuta (Kibuenze), Kivala (Kindundu), Ndembo, Bidi, Ntanda, Mulu, Mbanza Mfinda, Kizengo, Ku Yoyo (Palavala), Kisilwa, Lukala (Noki), Lumweno (Songololo), Vanga (Songololo), ku Kikaba (Nsona-Mbata).

Ndamba : "Mfumu Ndamba, ndamba ngolo, dia ngolo, sala ngolo. Kifuma wafumina mpu mu moyo (vumu), katula mu mbazi, kayala." "Mfumu Ndamba, ntungi a nkutu, walamba zunu mu diambu dia konda kua mungwa."

"Ndamba nkosi kavumuka, kawandi va mbwa, va nkosi ye ngo."

"Kindamba, ndamba ngolo, sala ngolo, kavundi."

"Ndamba Mu Msanga bayimina mbizi, kana konko, sangika mambu kamani mambu, bazimuna nki badia." Kindamba mpila mosi kimbuma. Ndamba nkosi ke badia ko.

Ndamba wabaka mungwa mu makeke ma maba bayoka. Mu kanda dia kindamba mfumu a mpu, zina diandi Mwe Fuma. Besi Ndamba bayikila mpe besi Fuma. Bena mu simu ye simu dia Nzadi: Mbu, Ndembo (Mbu) Ndandanga, Kimbanza, Mpangu, Sanga Mamba, Nkondi, Nimalamba, Muzanza, Kimbawka (Mangembo), Mpombo, Tombola, Mbetani, Kimata, Mbanza Tole, Kikinga, Kindamba, Minkala, Mubi-di-Yokolo, Kingomba, Nsundi (Luoz) Kizonzeka, Munkasa, Muyeni, Bondo, Manionda, Kimataka, Lukwakwa (Luoz) Nganda (Biongo), Nsaka, Lubityku, Nsinda, Lumana, Mbamba Lumana, Nsingalami Mbanza Ngoy, Mboma, (Luoz), Nkenge Mpalu (Luoz), Ndimbantala (Luoz), Loango (Luoz), Musinda, Tembesa, Lukunga (Tembesa), Kindamba Yulu, Kilanda, Mpagala (Tembesa,) Tunda (Kingoy) Ndungu (Nkaka), Sempo, Kobo, Moabi, Nsonso (Luoz), Nzengeta Madimba (Luoz) Kimpambu, Batasiala, Kimbenge, Makabu, Mbanza Kiozi (Mbu).

Mu ndambu a Kasi : Malonde, Koanza, Nsongo, Nkandu, Tombo (Kasi), Vombo, Matundulu, Nkamba, Kiombia.

Loango lua Ndamba, bena ku Mlombo (Nkaka), Loango lua Busamba i Ndamba. Bena ku Busamba, Kinzobo. Fuma kia Nsanga i Ndamba. "Ndamba Fuma kia Nsanga usangika mambu nkama. Mambu kata, mambu katimbudi."

Ndamba Nzuzi, "Ndamba Nzuzi, Ndunga Nzuzi."

Ndingi : Bisi Ndingi bena ku Tuka (Kingoy), Yalala Bwende (Kingoy). Bisi Ndingi i bisi Madingu (Congo français) ndambu a Bakamba.

Ndombe : Nkanga ikwenda betela ye Nzinga Nkanga.

Ndona Nkuwu : vo Nkuwu a Ndona, mpila mosi ye Nkuwu a Nsangu, Ngandu a Nsangu, Yuzi dia Nkuwu, Nkuwu a Ntinu...

Bena ku Sombala (Ngombe Matadi).

Tala mpe Nkuwu, Nsangu, Mpu di Lukeni lua Mwemba a Nzinga Nkuwu.

Ndona Nyulu na Kazinga (Kimakandi).

Ndongo : "Ndongo nga Munuanu nasaka mfula na mata, babakala baneke mu londe, e bula buyidi." Kindongo ye Ki Mbungu, mpangi ye mpangi. Ndongo nga Munuanu, Mbungu nga munuanu. Ki Ndongo ku Kinseke (Mimpala).

Tala mpe Mboma Ndongo, Mfulama Tana, matana ma Ndongo.

Ndumbu a Nzinga : "Mono Ndumbu a Nzinga o mazinga-mazinga e nsi." E kuma kadi Nzinga wayalanga e Kongo, basala vana wene wane Kongo, o Ntinu antete.

"Ndumbu a Nzinga nkwa Dila, kansi Kinzimba kwandi kiakwa ne Mbinda, e nsi a Lukandu, nsi a Lubindu, Kabinda bindudi, akanda kandudi." Ndumbu, ndambu zankaka Numbu, Nkuwu.

"Ndumbu a Nzinga (a mbanza Yoke) yazinga e di Noki, lulembe lua munse lalaketeta. O Masala masidi e Yivi. O Kaka kia wolo kia-wolola vana Noki. Ngoma a Nkambu wayenda muna Kongo, wazika o ngw'andi e kimoyo vana mbazi a Kongo." Tusauka vana sau dia Fisi-manga, mpangi a Nkuwu, ndambu a Mbinda. Ndumbu, mpangi a Nkuwu a Nzinga, a Nswadi a Nzinga.

Bena ku Kinzau (Sanda), Kinikuna, Kilengo (Sanda), Kimbwinga, mbanza Kulu (ndambu a Nzadi Kinganga) ku Nkungu (Songololo), ku Nsanga (Mbamba), ku Kingutu.

"Ne Noki dia Ndumbu a Nzinga. Ndumbu a Nzinga Masala masidi e Vivi, ne Noki wele yadi muna Kongo." (Nkunga Songololo. Batuka ku Noki).

Kambamba ye Ndumbu "ndumbu a nkwenso kaswekwa ko," ku Kinasa (Mbata).

Ndunga: Nitinu e Ndunga, Mfulama Mpanzu Nitinu a Ndunga-Tala Mpanzu, Nitinu.

"Mfulama Mpanzu Nitinu ye Ndunga ni Mbangungu, kaya mazumbu. Nkele mosi ka ulozwa ntanda."

Tuka ku Nsanda Nzondo, bezidi Kongo, Sumpi (Luvu) Kongo dia Nzolo, mbanza Lufuse, Zele, Nkembo, Kinsudi, Loanza, Kikangu, bele ndambu a Lukungu. Kanda dimosi ye Nkuwu, Nsungu.

Ndunga Nsanga: Ku Binkuba, Kimputu (Fwenta), mpangi a Muanani Nsanga, Nzundu Nsanga, Mbwende Nsanga. Batuka ku Yanga Nsanga. Bena ku Nganda Nkulu, Lukombo, Fwenta, Yanzi (Kingila).

Nene wa Nkumba: "tukumba vwa, ka tukumba ko dambu." I Mfutla Nene wa Nkumba "kuti kia maba nkama, malavu maza. Bubu dialozele masanza nkama, mbangala kakokolola." (Khazi) Mpangi andi na Nkumba a Titi "kanga nsa, kakutula nsa ko." Tuayiza Nsundi, nzila a Kimpese. Nsundi tuafila ntu, Mbamba tuafila malu. Bena mpe ku Mayidi (Luvituku.)

Tala Mfutla.

Ngandu: Mu simu dia Nzadi bevova vo Ngandu ngudi andi: Nanga, se diandi: Nsungu (Makaba). Kansi mu ndambu a Matadi Nanga ye Nsungu ke besompananga ko.

"*Ngandu a Nsungu*, kasungunwa kiuna e nlongo dia kadidi kio." Ngandu a Nsungu ye Nkuwu, Masaki ye Nkenge ampangi.

Lau dia Ngandu, "nti wakula, madiata nlydi a nzo."

Tala Niti wakula, Niaza ngandu.

Niaza ngandu, "Niaza ngandu ntotela muna Kongo wakula nkazi'andi mene-mene, nkokela wankonkwelele."

"*Niaza mbela ngandu* ubela mpaka za dia, kabela mpaka za nwana ko." Ku Kinzambi, Kingudi...

Niaza ngandu mpembe nele ngundu mayidi.

"Mono niaza ngandu, Ngandu ne Kongo, isaukila ku sau dia Nso-
ngi muna bibongo." (Buba).

I mpangi a Nkambu niaza ntotela (Kwanga).

Niaza ngandu bena mpe ku Kingantoko, Ndanda, Kinzambi, Ntoto Lembolo, Kisalambote, Matandu, Ngomena, Sefu, Ngombe, Nsangu, Kimpanzu (ndambu a Nsona-Mbata).

Nganga: Tala Nsungu, Mpaku Lukeni, Nganga, Nganga a Nsungu, Nsamba, Nsamba wa Nganga Mpaku Lukeni, Nganga Lukeni, Nsuka Nganga, Ngundu, Nguvu a Mpanda batuka muna Mfulu a Nsungu. Bena kuna ndambu a mbanza Kiowa (Mpozo).

Batuka kuna Nkungu ye Tokota kuna Mayanzi kasindwa mbila, kuna mayanda ma Nzadi.

Nganzi a Nungu: ku Lombe.

Ngembi a Tana: Vala-Kimwisi.

Ngembo: Kingemba, mu simu dia Nzadi: Lukula, Mbumba...

"Ngembo, Ngimbi Lubondo, Mpambu Lubondo."

Ngidi: "Nsundi ngidi, vonda kumi, futa mosi."

"Ngidi a teta, ngudi a vonda, wafwila mu nzingu au, kukidi." Tala Nsundi.

Ngimbi: Ngimbi ye Nkote. Bavova vo Ntamba ye Nkuwu, Nsaku ni Vunda batuka ngudi mosi ye Ngimbi. "Ngimbi Nsaku," "Ngembo, Ngimbi Lubondo, Mpambu Lubondo."

"Ngimbi i munkotela. Madiadia masakwa mene, e ntangu va mbata vevela kwandi mevelanga." Tala Mfutla, Nkazi a Kongo, Madiadia. "*Ntamo a Ngimbi Niaza* a Ntotela "madiadia kasakwa mene-mene, ntangu a nlungu masakumukini." Bena ku Nkondo (Songololo).

Ngimbi bena mu simu dia Nzadi: ku Kindunga (Sanda), Kingolo (Seke a Lolo) Kinkuluntu, Kingimbi, Kimufu, Kimbawka, Mbanza Nsangila, Kimwela, Kinkenge, Kingimbi (Yanga Pompe)... Ku ndambu a Kasi ku Koanzo.

Ba Ngimbi bena ku ndambu a Seke a Lolo basaukidi kuna sau dia Nkielo. Nkulu au Kutu dia Nzau. Bezidi Mbanza To kia Nganga (Nsangila), Matamba.

"*Ntamba a Ngimbi*," ku Nsangila, Ntamba ye Nkuwu.

Ngola: ne Ngola ku Matente, Mangola, Niti a mputu (mu Kongo dia Mputuki).

Ngolo : *Ndamba Ngolo*, dia ngolo, sala ngolo...

Mpanga Ngolo, dia ngolo, sala ngolo...

Mbanga ya Ngolo, dia ngolo, sala ngolo... Ku Mpete Bienga.

Mpanzu ngolo, dia ngolo, sala ngolo... Ku ndambu a Kazangulu.

Mpanda ngolo.

Ngoma : "*Mpanga Kawunga ngoma nzundu*" Tala Mpanga.

"*Mpalanga Buadi ngoma nzundu*." Tala Mpalanga.

Senge dia Mfulama ngoma nzundu.

Mangungu Mpanga ngoma nzundu.

Ngoyo Mpanga mangungu ngoma nzundu, tala Mpanga.

Ngoma Nzundu bona ku Kizonzeka, Tombo (Kasi), Kiloango (Kasi),

ndambu a Baladi ye Bateke batekele nzundu, Kilau, Manenga, etc.

Ngoma Nkambu, tala Ndumbu a Nzinga.

Ngoma a Sarda, (Tibi, Kinkenda)

Ngoma a Matadi, (Tibi, Kinkenda)

Ngoma a ne Mayala a Vita ku Kimakandi. I na Kongo na Lombo

maziza ma nzimbu mvangi. Tala na Kongo na Lombo, Ngombe.

Ngoma a Masi, ku Nkoko a Nseke, Kongo (Bangu), Bavova vo i

Ntumba Mwemba.

Ngoma a Mayala, Tala Mayala.

Ngoma a Nsungu ku Kongo dia Palavala. Tala Nsungu watuka mu

Nanga.

Mpanga Ntende Ngoma Nzundu mpila mosi Bwende Ntende, Ngoy

Ntende.

"*Ngoma Nzundu* kinsukulu kinene kiabuta makanda nkama." Ngoy

Ntende waluka ku Zimba "Zimba Kongo wazimbisa makanda mayo-

nso mu diambu dia Nsengele mbele."

Ngombe : "*Na Ngombe za Kongo*, watunga nkuzu, nkwa mpaka

utungulula yo." ku Kinsuka-Ngombe (Kimpangu), Magusu, Nkwa-

nga, Kingombe, ndambu a Nsona-Mbata.

"*Nanga na Ngombe*, katungwa mpaka nkuzu." kuna Ngombe

simu dia mayanda ma Luvi.

"*Kiyisila* (vo Kisila) *Ngombe za Nsundi*. Tala Kiyisila. Tala mpe

Mbamba Mpakasa, Madiangu.

"*Na Ngombe Kongo* katungwa mpakala, lelo nkuzu. Ngombe Ki-

makala makana ngombe, tata a nsi a Fuka, ka afukula ko. Konso ufu-

kula yo, k'alendi yo yala ko. Nitinu ku Mbata, nlandu ku Kongo."

Kinsuka Ngombe (Kimpangu).

Nanga ye Kimakala ye Ngombe mvila mosi.

Mwema Ngombe, tala Mwema

Ngombe a Nitinu mpila mosi ye Ngombe a Kinu.

Ngombe a Kinu, "kindele kia bundi kitantamene ku Mputu kilemba-

na tenda nitinu don Funsu Mwemba a Nzinga. Ye ne Mbezi ye Nsu-

ngu a ne Mbezi ke basompana ko. Nsungu utuka mu Nanga.

Ngombe a Kinu bona ku Ngombe Makulukulu, Nsonso.

Tala Nsungu, Nkenge...

Nlandu mia Ngombe.

Ngombe Tende (kia bundi), "Ngombe Tende vo kufwidi tende ko, ki

Ngombe kuyala kio ko." Ku Ki Nkenge (Zombo).

"Manianga nkwa Nkenge wayangumuna ki Ngombe." "Manianga

mabuta Ngombe" (Luvituku-Songololo).

Ngonda : Ngonda Mwanda mu simu dia Nzadi.

Ngongo a banza : "Ngongo a banza, banza nsa, k'ibanza fulu kia tunga ko."

Bona ku Mbanza Koko (Kiwembo-Kimpangu), Kilumbu (Luvaka)

Kiandu (Luvaka) Ntandu a Luvaka.

Na Nsamba Ngongo, Luwusu lua Nitinu.

Ngoy : "Ngoy watombola mata ma Nkanda. Nzundu nene yale- mbakana bambuta mu tombola mu maza."

"Mono Nkungu dia Mputu", i ndofi badlanga besi ki Ngoy beyiki-

lwa mpe vo besi Mbanda. Ki Ngoy mpila mosi ye Nkungu, ye Kiu-

nga, ye Mbanda ye Makondo ye Nkanga.

"Ngoy a Tende (Ntende) watombola mata ku Mputu, nzundu anene

yabwa mu mamba yalembo bitombodi, soka mpusu wabwa walembo

bitombodi. Mwene a Mbanda wasabukila mu lukuni luayuma watukila

mu Kongo dia Ntotela."

"KiNgoy kia Tende (Ntende) kitomboka mataya ye nkanda kuna

Mputu." Tala Tende, Ntende, Mbanda. Ba Ngoy batunga kuna Zi-

mba (ndambu a Kimata-Kinkenda) ye mvila zankaka. Bamwanganana mu

diambu dia mpaka zabwidi muna nsengele ya mbele.

"Zimba diazimbalala nsengele ya mbele." Mu Zimba musala besi

ki-Ngoy. Mvila zankaka bele ku nsi ye nsi ku nsi zanda. Bavova vo

ya Nzondo, Mbakala Nzondo nkwa kulu kumosi, disu dimosi wawa-

nga Zimba. Kakatuka wele ku ndambu a Boma, ku Nsanda Nzondo.

Bavova vo bisi Nkanga, ne Tuma Nkanga Mankunku mvila mosi ye

bisi Ngoy, bisi Nkunga, bisi Kiunga, bisi Mbanda za ngoyo ye bisi Ngoyo Mpanza ngoma a Nzundu ye Nsengele ngoma nzundu.

Ki Ngoy mpila mosi ye Ngoyo, Mu Ngoyo a Tende Mbamba, Ngoyo za ne Kongo, Ki Hangala.

"Ki Hangala (Kiangala) *mfumu Ngoy*, Ngoma lubota ku kwanga bakwanga, kubwa pele. Nzundu nene yabwa mu nzadi yasaka bitombodi.

"Yaya Mbuku za Mbanda Ngoy Nende watombola mata ye nanda ku Mputu."

Ngoyo "Mu Ngoyo a Tende Mbamba kinene kiatombola Mputu ku maza." ku Nzundu (Kamba). Ku Nzundu tu bisi ki Makaya mayuma, mwan' a nkazi a Ngoyo. Kwenda mbela-mbela a Nzadi, bele tunga ku Kimbamba, ndambu a Yanga, i bosi bezidi sauka ku sau dia Lamba (ndambu a Luozi), beza tunga Nienga, beza tunga Nienga dia Londe. Bakatuka. Bankaka bele Kinsadi, bankaka Kindamba ndambu a nsona ki Yenze, i bosi bele Kimbonza, i bosi ntunga batunga ku Nzundu, kuna bena mpe Nlaza a Mpanzu. Bavova vo Ngoyo i Ntumba Mwemba.

Besi Ngoy bena ku simu dia Nzadi ku Kimata, Dandananga, Mbanza Mpombo, Kumbi, Yanga, Sanga Mamba, Ewese, Nimalamba, Pombo, Kinkakasa, Londe Nzadi. Tombola, Mbetani, Mbanza Lela, Mbanza Tole, Kiangu, Nsanga Londe, Kikay (Mimpala), Musanga, Kinzobo, Bisavi, Mayongila, Bondo, Kimataka, Mpasa (Kimbimbi), Kinsumbu, Lukengo (Nsangila).

Ku ndambu a Kamba ye Ngombe Matadi: Nzundu, Lamba, Kimbamba, Kongo, Noki, Kingoma.

Mbanda za Ngoyo, i Ngoyo vo Ngoy.

Ngulu a Vuzi: "Don Batiziala na Ngulu a Vuzi kavuzuka lusala, muntu lufwidi." (Kimpanzu).

Mpaku don Batiziala kaya-kaya, kakayidi ntayi ye nsanda. Mwete, mwisi Kimpanzu. Nganga ngolo mwisi ki Ntumba Nlaza.

"Don Batiziala ne Ngulu a Vuzi Kabata kakunda zimpu; vo yandi kunda, katula zimpu, tula vana yandu ye nkuwu."

Mpila mosi ye Mpanzu a Zakana vo k'uzakana ko, mwana a tuma nkuni ye maza. Don Batiziala wayala ku Mbata, wizidi wanda ku Kongo dia Kimpanzu ye mwan'andi ankazi don Funsu Nlaku, wawutuka mu Lemba dia ne Mayala (na Kongo don Luvwalu).

Ke basompana ko ye Mpanzu a Nimi, Mpanzu a Nzinga, Nsimbu a Lukeni, Nzau a Mwemba ye Nkenge elau, Mpanzu Nsaku elau.

Ngumba a Nanga: mpanzi a Nanga, wizidi nzila mosi ye Nkuwu a Nsungu.

Ngundu: *Ngundu a Mfulu a Nsungu*. Bena ndambu a Mbanza Kiowa (Mpozo).

Ngundu andwelo.

Ngundu a ntambu a nkayi. Ampangi ye Mpaku ne Kongo, Nsamba wa Nganga, Nganga...

Titi kia Mpanzu, Ngundu Lau.

Mfulama Tana Ngundu Lau.

Nguvu: a *Mpanda*, wafwanana nzau madiata. Mpila mosi Mfulu a Nsungu. Ndambu a mbanza Kiowa (Mpozo).

Nguvu Nlaza Nsungu.

Ngunzi: ne Ngunzi ku Kingo (Matadi ma Nsona).

Ngwala: "Ngwala Titi kia Don Funsu Mwemba a Nzinga kazingila mu vumu ko, vo ka nkento ko, mwan' a yakala. Mwan'ankento uvananga ngiaya muna mbazi a Nkanga ye Kiangala, kondwa kua nkazi." Bena ku Ngunda (Makuta). Batuka ku Kifwani (belo).

Na Nani Ngwala Titi ku Kifwani.

"Ngwala Kongo, Nanga Kongo." Ku simu dia Nzadi.

Ngwani na Kongo: "Sivu kia Muangi, mwana a ngwa Ndonga." Tuka mu Kongo, tuayiza muna nzanza Kiluelwe, tusaukidi Luvu, tusaukidi Kwilu, tuzidi ku Mbanza Nsundi. Tusaukidi Loki, tuluke ku Kimiala, tutungidi vata Kimbata mbuta, vo mbuta uwende nleke mbata kana ku lumonso, yama. Tusaukidi sau dia Kinkutu, nsasa vo ka dilendakana nkutu ko vutuka ku Kimbata. Tulutidi Nzinga. Tutungidi ku Kimwana-mbuta. Nkulu: Makandi ngo kamene nzala. Ngudi: Kindundu-ndundu kibwaka nsuki, sompelo kwa Mbenza.

"I mono Ngwani na Kongo ne Titi kia Mpanzu. Maza nzimbu, nkuni nzimbu. Nkele mosi ka ulozwa ntanda. Mu ngo tuyadla, ka mu mbulu ko. Lulendo lueto mu ngo luna." Kanda dimosi ye Ntinu Kongo, Mata ma Kongo, Yandu dia Kongo, Nkazi za Kongo, Mbanda za Kongo, Nanga kia Kongo, Ntu a Nkosi na Loango na Mbata a Kongo. Ngwani na Kongo bena ku ndambu a Kisanitu ye Nsona Mbata, ku Loango, Kamba, Kimiala, Buba, Ladi, Tamba, Kingumba, Kinsila, Kipasa, Kinsiona.

Tala Mankunku *Singi kia Mwangi*, mwana a Ndona, mankundia kinduku mene-mene, vo nokokela yangelele.

Niata: (Niati) Makaba (na Zongo). Ku Nkamba (Nzundu), Nsuna Niata (Lula).

Niati: Bena ku mbanza Nzungi (Ngombe Matadi), Kiangungu (Mimpala), Kinkakasa (Londe Nzadi), Kinsumbu.

Nimi: "Nimi a Nzinga, wazinga muna vumu kia nkento, vo ka nkento ko, yakala." Nimi a Nzinga, Nzinga a Nimi.

"Nimi a Nzinga uzingidi e Kongo e mponda." Tutukidi kuna Wene wa Kongo. Tutungidi kuna Mbanza Kimenga, Mbanza Matadi. Seto Nlaza.

Nimi a Mwemba, "Nimi a Mwemba, Ntumba a Mwemba, mbuta, mbunzi. Vuzi dia Nimi, mpangi eto."

Bena ku Kiyende (Kongo dia Mputuki), Mbumba (Kongo dia Mputuki).

Nimia Nsenga, ku mbanza Kwimba (Kongo dia Mputuki).

Nyudi a Nimi.

Nimi a Lele, "Nimi a Lele aleleka nsi ye miongo. O nlobmbwa a Nimi ulungila unga, ka ulungila mwila ko. Ampangu a Mbumba alombele e nele e fuku-fuku, ova kuakia o kuma, ovididi."

Bena ku ndambu a Kimpese, Kinsende, Kiyende ku Nsiese, Ngozela, Mpangu, Madiadia, Mbubu, Tenga, Kimpemba, Lutendele, Munkanda, Tava, Matadi ma Nsona, Tunda (Mpangu).

E nkulu zavanga Mbubu (Kiyende) Don Mateso Nsampa Ngonmbe, lubulu ka lutakukwa kwa nkosi ye ngo. Don Mateso, e vata kavita vanga e dantete Kiyende ku Kongo dia Mputuki, i bosi Tuku ye Bangu, ndambu a Mbidizi fnamene Mbanza Nkondo. I muna kakaila nsanga nkento kwa Nsunda Mwemba nkwa Nitinu Nkangi; i bosi wele tunga Mbumba, nkoko Luvu; i bosi Lendi vata diafwa diakala vana mungo a nteleka a Mbidizi. Wele tunga kuna Kiloango, wele tunga Mbwami ye Tomboko; wele tunga Madiadia (Kiyende).

E Kinimi ku Kwilu e ntalu a mavata matangwa kuna kinza-nkulu makumole ye tanu.

O Nkulu yavanga Mpanzu (Kwilu), Kindengele ye Don Luwvalu Mazamba watuka muna Mbanza Nsundi. Nsanga andi ankeno Dona Leni o Nambu a Nimi. Don Luwvalu mu Tuku ye Bangu kaziana, Dona Leni mu Mpangu.

Nimi a Wanga, "Nimi a Wanga wa Mpanzu Mazamba matenda bwangala, nkunkula bisongo, nkanu a fwa kalandwa elambu. Lukanda lukala kazi, nkele mosi ka ulozwa ntanda. Mwan ankeno uvananga nglaya vana mbazi a Kiangala kondwa kwa nkazi.

"Nimi a Wanga Mazamba matungulula ungianga." Bena ku Kilolo (Kinkazi) Sadi (Kimpese), Kiwa, Nzengeta, Mbanza Nsundi (N) Kilembwa (Kongo dia Mputuki), Kinkazi, Lombo (Nkolo), Nkumba (Nkisi), Vunda, Ngunda (Mba. Nsundi) Makuta.

Ku Makuta, mifumu antete: ngudi a nkama Kuva diakuvidi Nsundi ye Mbamba, vo k'ikuvu ko nsi, mu nki iwila yo. I nsasa a nkumbu yiri. Okundalele muna nsi. Mavata katunga: Nzengeta, Tumba, Nkondo a Mbinda, Nkunku a Nsengo, Mbanza Makuta. Owene mavata mole muna nsi ya Makuta: Tete ye Zau.

Amfumu za Makuta: Don Galasia Nzau, Ngudi a nkama Noso, Don Delewele Kiufuta, Don Galasia Bwaka Matu, Don Zwau Makanzi.

Don Delewele Kiufuta una kamona vo se fwa, ubokele mbuta za vata awonso beza. Solele ne Lundu, e mbuta a makasa, ye Petelo Nzokamenga. Bokele mpe Don Galasia Bwaka. Yandi Bwaka wawutuka mu Kongo Tumba. Kiufuta uvovele vo: "Tuka mu wau e nsi ya Bwaka ye ndona Nkwa Makani. Ka vena ntu ankaka ko ulenda yala. Vo luwidi vo kanwaniswa lutelama lunuanisa. Kana mvondi a muntu, kana alueki ye vo abaki a mbaki, afwete fundiswa kwa Bwaka. Oyu uvondele, vo ku susi kafuta, vo mu makani luyoka vana tya." Mfumu Kiufuta diaka vo: E ne Lundu, e Don Petelo, lusia e moko meno kuna nsi a kulu kuame. Basidi e moko kuna nsi a belo dia kulu. Oku vo: "Ke yeno ko amfumu, Bwaka i mfumu. Luzitisa yeno ye kumvumina." Yau vo: "Ingeta, ituvanga wowo ovovele nge mfumu." Kiufuta vo: "Nge don Petelo ye ne Lundu lusansa e wana a Ndona Nkwa Makani o mambu ma kimfumu." Kumini e mwala vana tulu kiandi, ovene yo kwa ne Lundu. Ku masika ufwiidi. Mfumu Bwaka uzikidi, uvingidi e fwa ye luyalu luawonso. Yaidi ye mpangi andi Nitinu ankeno Ndona Nkwa Makani.

Mu kolo kina anwananga nwana kwingi. Zandu muna zandu, nwana. Nkenge a minsala ku Makuta ina mpe nkumbu vo: yakala nzengele, akento nzengele, e kuma nsiku nkatu muna zandu. Mfumu Bwaka uvangidi nsiku mia zandu diandi Nkenge a Makuta.

Nimi a Mpanzu, "Nimi a Mpanzu, ngumbe a koko omanta vana ntandu a vampa wabokela ntenda ye mingunga. Nga vo ka yeto ko Mpanzu kamana dia ko." Yeto ntete tuavaika muna vitu dia Kongo.

(Ku Kinimi — Tumba). Tala mpe Mpanzu, *Mpanzu a Nimi*.

Mono mfunu a Nimi a Mpanzu

Kungunu mbidi a mianzi

mu fulanga mpevo, ye kiandu

Ngunga nene yavova muna Kongo.

I bosi ingunga-ngunga yavova.

Wakondwa mwila muna Kongo

U mwana tuma nkuni ye maza.

Nimi a Nkanga ku Kai (Kongo dia Mputuki). I Ntudi a Nimi, Mwaba a Nkanga, Mwema Ngombe, Vuzi dia Nkuwu, Nkenge...

Nimi a Lukei "Mono Nlaza Nsengo (Nkenge), Nimi a Lukei, Mwemba Nsenga, ni Nambu a Nimi, Mpudi Kinkenge, nzo nsinga tunga tunga kwaku, k'ubaki ko mpanga a longo." Mpangi a Vita a Nimi.

Bena ku ndambu a Nzadi Nkisi ye Nsona-Mbata ku Kianika, Kinsongi, Makanga, Kianika (Kindundu).

Vita a Nimi: "Mono i Vita a Nimi ni Mpangu za Kongo, yalembo fumbwa, yalembo vetekwa, fumbwa kana mfulumbulu e vetekwa kwa mpandi ye nlongo. I ngo zulu kalandwa kokela; eskulu di yayala ye nkuwu a ntinu. E buka ki yanua Loanza, lu yasauka, wakondwa nkwanangu a kintinu."

Ku Kimpangu Fulezi "Vita a Nimi Lukei na Mpangu za Kongo, fitka nkwa fitka, ku lambula se mpaka ye ngolo."

Ndona na Lukei na Kongo wutidi Mpanzu a Nimi, wutidi. Vita a Nimi, wutidi Nimi a Nlaza, Vuzi dia Nimi Vita a Nimi uyadidi muna Kongo. I bosi ka banzolele diaka ko. Don Affonso Nzinga wavene mbwa kenda songelela nzila kwa na Kongo Vita Nimi una katukidi muna Kongo ye Mpanzu a Nzinga ye Nimi a Nlaza. Na Mpanzu wele vvwanda ku Vila, kuna Lovo. Vita a Nimi ye Nlaza a Nimi bezidi vvwanda kuna mbanza Vambanu, kuna ndambu a Nkanda. Akatukidi, fulu ka kiambote ko. Bezidi vwindila ku mbanza Nkamba. Katuka bezidi ku Nkusu ye Mafinda. Mpangi andi Nlaza wele ku Zombo ye nsi zankaka. Vita a Nimi wizidi mpe ku Zombo, Mbanza Zombo, Tunda. Tele vo: mono k'izolele vvwanda kuna ntoto a Zombo una zielo ko. Akatukidi bezidi ku Bula Ngonge, ndimba ina ndambu a Kimpangu. Katuka kuna banwene nkundu ye ne Nzolo mu mbanza Nzolo. Yandi mfunu Ngombu utele vo: "Keza mfunu a Kimpangu muna ntoto ikatuka. Mfunu na Mpangu ele tala ntoto, bezidi gwana nkenge Tikinia. Atelemene,

ezidi. Ne Nzolo uyuvwidi: "Nani wizidi vvwanda mu ntoto una?" Mfunu na Mpangu vo: Mono. I bosi kavwanda. Yandi ne Nzolo, tunwana lumbu makumatatu. I bosi mfunu na Mpangu ntoto lungidi. Mfunu Nzolo vo: "Ntoto se waku." I vwa bewwa ntoto nkenge Tikinia iyikilwa si nkenge Kimpangu.

"Vita a Nimi Lukei na Mpangu,

kimbota-mbota mu ndambu a maza.

Maza vo mezidi, ndambaiale.

Maza vo mele kuvalele.

Tusasauka Luanza, buka ki tuana.

"Vita a Nimi Lukei, mbumbulu watina mwini mbangala." (Mbumbulu, mwan'a Mpangala wateka vvwanda mu Mwemba-Kasi). Ku Kivala-Kimpangu "Vita a Nimi na Mpangu za Kongo. Na Vala kiavadiidi Ntinu landi kia Nsaku elau."

O nkulu wavwanga mbanza Kivala watuka ku Mpangu a Mbumba, ndambu a Kwilu kua tenda, ezina diandi Don Aluwalu Baya. Nsanga andi ankeno Masoloka. Yau muna kinza nkulu esi Nimi a Nzinga wazingidi e Kongo e mponda. Ndo Aluwalu Baya wakala muna kambaka kia Ntonga ye ne Nzau. Nsunda Mwemba atina muna Yeve, i vata awwandanga. Nsunda Mwemba wadia nkanu kwa Nimi. Mu kuma kiki don Aluwalu Baya wakatuka. Ku mbanza Mpangu (Bombe) "Vita a Nimi na Mpangu fumbwa kwa fumbwa, e vetekwa kwa mpandi ye nlongo. Mwan'ankento usikanga ngiava vana mbazi a Kiangala, kondwa kwa nkazi, Nkulu eto Don Luwvalu na Mboma. Nkulu ankeno: na Nsingi dia Kongo. Tutukidi ku Kiandu, ndambu a Songololo. Kuna Kimpangu kia Mbengwa-Tadi, e ya dina kuna, kuna muna kinza-nkulu bayadikanga kimfunu.

Vita a Nimi Lukei ne Mpangu Mafuta. Tala Mafuta.

Nseki a Vita a Nimi (Matundulu).

Vita a Nimi ne Mpangu kimbota-mbota mu nlabu a Nzadi, walembe fumba, walembe veteka, fumbwa kana mfulumbulu e vetekwa kwa mpaka. Kanda dianunwa Ampangu; dia mba, taula nkanvi.

Tutuka (Balu, Mbanza Nkanzi) kuna nsi a Tesi (Neya?) ye Kiamanga (Fisimanga) ye Nseke selo, simu dia Nzadi. Tutombokele ku Nsanda Nzondo. Tutungidi kiaka vumu kuna Lumbi kia ne Miala mia Nzinga; kiaka vumu kuna mbanza Nkanzi (Balu). Don Gracia Kabanu nkwa nkanzi watunga mbanza Nkanzi. Tutunga ku mbanza Nkulu, ku Kivandu, ku Kisawana. Nkumbu a nsanga nkeno ku Kisawana ndo-

na Zabela Lomba. Mbanza Wonga (Konzo Kinsuka) itukidi mu Nkazi ye Mbanza Kimbata (Ngunu Bwala).

Anganga za Nzambi za ntama bavana kwa ankulu zeto: Nkangi, kifwaniu kia Santu Maria, kia Santu Antoni, etenda mu kembesa mfumu. Yeto tu: Nimi a Nkenge, soso kia Vandu kiavandika nsi ye miongo. Vita a Nimi watunga mpe ku mbanza Ndinga ye makanda mankaka. Vita a Nimi Lukeni na Mpangu. "Mbumbulu watina mwini mbanjala."

Bena a Vita a Nimi ku Balu, Songa (Paza-Nkama), Mongo (Kimpangu), Kiyende, Kimbungu, Mbanza Mbata (Mhlu), Kimpangu Fulezi, Kivala (Kimpangu), Nlanda, Toyo (Luvaka), Yalama (Kimbundu), Kiyende (Tungwa) Ngongo (Tumba), Bwila-Kinsuka, Bindangu (Kimpese), Kiototo, Kongo Vungu Mpangu Loango (Kisantu), Nzunzu, Mbanza Mpangu (Bombe), Kingombe, Kimanana, Kifwani, Kinsala (Ngombe-Matadi), Nkoma (Noki Ngombe Matadi), Nienga (Sanga) Kitala (Nsona-Mbata), Kimbamba (Nsona-Mbata), Lambu, Tadi (Kinsende), Nkandu (Kasi).

Vita a Nimi, lenvo dia tana. Ku Loango, Nzolo (Nkisi), Kimbamba, Kilemtu.

Vita a Nimi ne Nsanga za Kongo.

Mbenga a Nimi.

Mbungu a Nimi.

Vuzi dia Nimi "Vuzi dia Nimi kavuzwa lusala; vo luvuzukidi, mututu kuna Mputu lufwidi."

"Don Funsu Mwemba Nzinga wazikidi ngw'andi a kimoyo kakwila nkanka a Ntinu Nkangi."

Vuzi dia Nimi (Kikonka Kimpese). Tutukidi ku Luadi (Soyo Matadi), tuele ku Mpangasi (Kimpese), ibosi ku Nkula (Matadi ma Lovo) Tuavambana. Ankaka bele kuna Nkama (Makuta), ankaka bezidi tunga mbanza Kinti (Kikonka) ibosi Kikonka.

Ku Mbongola Mbanza Nzolo, tutukidi muna Kongo. Tutombokele Tawa tata ye Mbengwa, Madioko. Tuizidi mu Kutu a Mpunga, Lukungu, Lufundi, mbanza Nkusu, Kibokolo dia mbwa lau, Mpangala Boko, ndambu a Makela, tuele kuna Mayaka, ndambu a Nzadi Nkisi, ibosi Makwangi, Paza Mpalavala, Lusanga lua Mbongola, pazi tenda mbongola mwasi, vanga Mbongola.

Ku mbanza Nzolo bayala: Mbarakeza na Mpemba na Kongo dimbundia, na Kongo don Ogositnu (Augustin) mpu andi mwan ayakala, otana ye Ayaka, Yenga don Nikalai, Don Antoni Ndamba, Kate-

ndi don André, don André Paolo Nsenga, na Kongo ne Mbamba, na Kongo ne Lueka, Katendi zolo ndonga.

Mavata mu Nzolo. Amfumu baziamna muna ziami kiatumbwa kwa nganga za Nzambi. Mbanza Mpambu, mbanza Mbongola, Mbanza Zowa (nkoko Kingemba), mbanza Ndembo (nkoko Mbaka), mbanza Nsabango (nkoko Luezi), mb. Maseke (nkoko Mbaka), mbanza Diumba (nkoko Kuti), mbanza Kikiaka (nkoko Loanga), Mpongo, Mavuku (nkoko Luezi), Kimwanda (nkoko Luezi), Nseke, (nkoko Kuti), Kobe (nkoko Luezi) Matuku (nkoko Luezi) Ndembi (nkoko Luezi), Kisanda (nkoko Luezi), Butu (nkoko Luezi) Tadi (nkoko Luezi), Nienge (nkoko Sima), Kembelo (nkoko Kimpemba), Toto (nkoko Nsala), Mbanza Nkondo (nkoko Mpakasa) Kimbamba (nkoko Nsombokela), Tuku (Nsavudi), Londe lua Mpambu (nkoko Lutendele), mbanza Lutendele, mbanza Ndumbu (nkoko Ndumbu), Ndinga (nkoko Kivata), Mbanza Mbata (nkoko Koyo), mbanza Luanika (nkoko Baku), mbanza Lamba (nkoko Kikembele), Mbanza Diadia (nkoko Satu), Wene (nkoko Lusala), mbanza Nienge (nkoko Satu), Kikosi (nkoko Fulezi), Matavanga (nkoko Kuluka), Lembako (nkoko Tanda), Mbanza Nsangi (nkoko Mabukila), Lusanga, Mbanza Ngumba (nkoko Vuyi), Tanda (nkoko Vuyi), Mbanza Kintinu (nkoko Fulezi), Kifuti (nkoko Lulewa ndambu a Kimpangu), Mbanza Bangu (Kimpangu), Kimbata, Filu Kintoto, Mbanza Kiyu (nkoko Vuna), Wuanze (nkoko Mansindu), Kiloika (nkoko Kindezia), Luanika (nkoko Ziwi), Sadi (nkoko Ntotozi) Mani, Luvaka.

Esi Vuzi dia Nimi bena mu Kongo batukidi ku Lendi dia Mbidizi. Tunga Kinsinga, sauka Lueka, vanga Kadi, Kavovela; bele ku Dembele, sauka Mbidizi muna sau dia Dongololo. Bezidi Nsongela kuna kuayadi ngudi a nkama ne Nsala. Don Henriki Lungu Fu kia ngo wakatuka mu mbanza Nsongela wele vanga Kapela, wele Nkonko kwa mpangi a s'andi ne Wulu, ibosi wele tunga Tuku dia Ngulungu, Ntala, Bindimba, Yadi, Pembezi. I bosi nweve vita ye Ntotela Andrea Beya. Beya okatukidi, wele ku mbanza Mputu. Don Henriki Fu kia ngo virngidi mu Kongo. Don Henriki vo fwidi bayadisi omu Kongo, Alvaro Ndongo, mwisi Mpambu a Nimi.

Nsamba a Nimi, mpangi a Vita a Nimi, ku Leya (Kifwa-Tumba), ku Nsangi (Zumbu Kimbungu), Kola (Kongo dia Mputuki).

Lawa a Nimi.

Nambu a Nimi na Nambu (Mbemba, Nzadi Nkisi).

Nkoko a Nimi, ku Kilongwa, Ngandu, Mbanza Vinda, Kienga, Ntumbu (Songololo), Sonia, Maunze, Kindinga.

Nstwila a Nimi.

Mbutu a Nimi ku Zombo.

Nkambu a Nimi (a Nlaza?) ku Zombo.

Nsindi a Nimi ku Nkenka (Kinsende), Kizombo (Kongo dia Mputuki). "Mbaka anene, bisibu bia ngandu wa Nsindi a Nimi."

Nsindi a Nimi a Nzinga, "undioka mfunzi, kundioka diambo ko."

I makanda matukidi muna Ki-Nimi a Nzinga uzingidi e Kongo e mponda. Yumu yirigi yabulama muna makanda ye makanda muna nsi ye nsi.

Luyalu luakalanga lua Nimi a Nzinga ku Mbanza Matadi ma nsona. Ne Matadi ngumbe a koko wamanta vana vampa wabokela ntenda ye mingunga. Mfumu wawanga luyalu lua Mbanza Matadi Don Luwvalu Mbungu a Mbakala, e ndele kianangama kuna Mputu kialembwa etenda. Don Luwvalu watuka mu Kimenga (Kongo dia Mputuki). E Se andi Nlaza. Wavinga Don Grasia Nkoko a Mvika. Nlenga a nzila, mwan' a Nlaza. Wavinga don Grasia Nkanga a Mvemba, mwan' a Nlaza. Yandi wele mu kiandu ku Kongo. Mu fulu kiandi wavinga Don Grasia Mbwandi. Se andi mpe Nlaza. Wiziidi vinga don Funsu, o se andi Nkenga a Lukeni. Wiziidi vinga Dona Maria ne Kaku, mwan' a ki Ntumba. I bosi nsang' andi vingidi dona Zabala Ngindu kiadimbuka. I bosi nsuka miao mia wuta. Wana asala ku Nimi a Nzinga a Mbanza Matadi. Disamunwa vo Dona Zabala Nkumbu wakubuka zinse, Nkenga a Lukeni walende mu luyalu.

Ku Mbanza Matadi mu kinza-nkulu mavula makalanga ma Nganga za Nzambi. Kwakele tadi diasonama ye ziami kuaziamina amfumu za nsi, e kina ziami kiatummbwa kwa Nganga za Nzambi. Mbanza Matadi yanene yakalanga nkwa nkondo vwa miavonga, wakumi ntungi usongela.

Nkala Mbamba Kalunga: ku Yidi (Nsona-Mbata).

Nkala Nlandu: i Mbenza; ku Mbanza Nkazi (Luvu).

Nkala a Nzinga ku mayanda ma Nzadi.

Nkala Mbamba Kalunga "walungila ntazi ye ngonde. Ngonde ma kia zabuka."

Nkambu Nlaza: tala Nlaza. "Nkambu ntotu besi Kimwanda.

Mwanda lau ngoma za Kongo wavita. Mbozo katwalwa nsongi."

Ngoma Nkambu Tala Ndumbu a Nzinga.

Nkanga: Bavova vo mu simu dia Nzadi bisi Nkanga, bisi Nkunga, bisi Kiunga, bisi Ngoyo i mwila zifwanana. Bena ku Dianga (Doba) Mbumba (Kingoy) Lufalakidi (Kimbimbi) Mbumba, Kimpunda, (Mangembo).

Nkanga ye Mazinga belandana. Bisi Nkanga ke badia nkelele ko.

"*Ki Nkanga na Ngwedi* baningana mu soko mputu wete."

"Nkanga Nkanga, Ngwedi Ngwedi, ma Nkanga mana Ngwedi Nkanga kabaka mo ko. Mfula zasamuka za mpika. Basundi balembana mu tota, musoko mpuvu ku mampa tekidi, nsi ye nsi bamene luata."

Nkanga ye Mubhangala (Kiangala) mwila mosi mu kintete.

Nzinga a Nkanga tala Nzinga.

Mpanzu a Nkanga ye Kiangala, ampangi. Ku Vivi (Mawete).

Nkanga ku Nkondo (Songololo) "Don Manuele Nkanga, yaka vwa, kiakumi bakayana ye Nlaza Mayombe."

"Nkanga yaka vwa, kiakumi tufila mpaka ye Nlaza Ntotela. Esikulu dia tana ka dialembakana nkwa yala ko. Lusende luanene, mpangi ame Nlaza ufwete lo tunguna. Nkanga a mvika yaka vwa, i mpangi eto, Nlaza i mpangi eto.

Tuatuka muna wene wa Kongo, tuizidi mbanza Nsale, i bosi mbanza Kulukulu, i bosi Nkondo a Malembe.

Kinkanga, Kimpanzu, Kimlaza makukwa matatu malambila Akongo.

Mvudi a Nkanga

Nkanga a Mvika mpila mosi Mpanda a Mwangi watuka mu Loango, wele ku Zombo i bosi ku Lombo (Bangu).

Nsala Nkanga Kalunga

Ndombe a Nkanga, mpangi a Nzinga a Nkanga.

Mfulama a Nkanga mpangi a Nzinga a Nkanga

Nsamu a Nkanga mpangi a Nzinga a Nkanga

Nsamba a Nkanga mpangi a Nzinga a Nkanga.

Nkanga Mankunku vo ne Tuma Nkanga Mankunku tala Mankunku, Tuma.

Mbwa Nkanga. Tala Ntudi a Nimi, Mowa, Mwema.

Nkanga a Nsungu

Vuzi dia Nkanga

Nimi a Nkanga.

Lukeni lua Nkanga.

Nkani a Vita: "Nkani a Vita matana, vo k'utani ni ko, vita ifwidi. Ndona Madungu Ngoma a ne Mayala a Vita (Kimakandi), munguti a Nkani.", Tala Nkenge elau.

Ntumba a Nkani ku Kinsitu (Mbata)

Nkasa Nlongo ku Kiyazi (Nsona-Mbata).

Nkasu: "Mfumu nkwa Kinkasu a Nkanda lembela fula mpungu ye moya: wa lukanda lukanda nkazi, nkele mosi ka ulozwa ntanda. Nkasu ovo k'ukangidi wo ko, k'ulendi wawaika ko." (Kiazi, Paza).

Tuizidi mu Vunda. tuizidi tunga mbanza Mputu, i bosi Bailla, tuizidi gwana Vita a Nimi ku Kiazi uvwidi ntoto andi. Tusumbidi ntoto kwa Vita a Nimi, tuvene meme. Ku Kiazi tuizidi kala ngudi tatu. Luvila lua mase ku Kiazi. Nitinu Nsaku ni Vunda. Tuayiza nzila mosi.

Ka tusompananga ko ni Mpemba, Nteya a Muanza.

Nkata Mpunda: tala Mpunda Nsungu, Nsungu. Ku Nlambu, (Kimpese).

Nioka: Nkwa Nioka i Mboma Ndongo.

Nkaz'a Mayala: Tala Mayala.

Nkazi: "na Nkazi za Kongo, na Mata ma Kongo, Nanga kia Kongo, na Yandu kia Kongo, na Nitinu a Kongo...." an'a ngudi.

"Nkazi a Kongo, madiadia masakwa mene-mene, ntangw' anlungu mavwidi mena. Nkusu a mbakala kasangwa ye mbeka. Mpunda anene yazinga muna Kongo. Vo nkusu, nkusu; vo mbende, mbende; vo ngone, ngone; vo mhangi, mhangi."

"Nanga Kongo, Mbanza Kongo, Nkumba a Kongo, Ntadi a Kongo, Nkazi a Kongo...." Mu kintete mvila mosi: Nanga. I bosi bavambu-ka. Nkazi a Kongo bavita yala muna zunga kia Mbengwa Tadi ye Kimbele. Ntu muna Kimbele. E nsasa a mazina ma mvila: Nkazi a Kongo, Mbanda za Kongo, Nzadi za Kongo vo makanda mana muna kinza nkulu makayila nkama kwa Nitotela za Kongo. Nkazi za Kongo bena ku Kinkazi, Mbwela (Nkisi), Senga, Kinzau, Kinkosi, Yalala, Kibwezi (Kimpangu), Mbanza Manteka, Mbanza Nkazi (Kinganga), Kinganga; ku ndambu a Kasi: Koanza, Kumbi, Matundulu, Kamba Ku Kiyala, (Bangu), Kwanza a Diuka (Bangu). Ku Ndembo, Viza (Nkisi). Ku Mbengwa Tadi, Kimbele, Tadi dia Nkosi, Miole, Lemba. Ku Yidi, Kintoni, Kinkansa (Nsona-Mbata).

Nkazi a Kongo ku Yidi. Tuka mu Kongo, bezidi Luezi, Luvu, Kwilu, Luvaka, i bosi Nkazu a na Mata ma Kongo. Saukidi Nzadi Nkisi, wele Yidi.

Nsenge ne Nkazi a Kongo.

Nkenge: Nkwa Nkenge i Manianga. Tala Mbinda.

Nkenge a Nzinga

Nzinga Lukeni Mpasu za Nkenge.

Nzinga Nitinu wa Mpasu za Nkenge wawuta Mbambi ye Mboma Nkenge Lukeni "Mono i Nkenge Lukeni elau, ninga; owutidi Nza yo Nzenze, Nsanda wakaya ntayi.", I Nkenge "wata, wa Ninga wa Vuzi dia Nkuwu wa ne Matadi.", nitietie mbinza, nsala za kileke, ndinga a kimbuta."

Kuna Patalau i yantiku diantete. Tukatukidi ko, diambu dia maza ma kalunga mayizanga o kukula wantu. Tutukidi kuna Nkonko ye Nteke. Tuizidi ku mayanda ma Nzadi, i bosi ku Kwimba a Mwenba Kazi nkele mosi kalozwa ntanda. Katuka bezidi Ezita dia Nza. Bakatukidi, bezidi e Nsundi. I bosi tuizidi vanga Lemba dia Mbuka. Tuvambane ne ye ne Mboma a Ndongo. Oyandi lende eyanda-eyanda Nzadi. Tusidi muna Mbanza Lemba dia Mbuka. O mfumu eto va kamona vo e ndonga se yayingi kikilu, edi se kavanga: se telama vana vena ndonga, vo kabonga e mbele a lulendo, osangidi, osumikini vanu kulu kua muntu. E bosi e ndonga yawonso edi bavovele vo: tufwete kuntina e kuma o ngw'eto kazeye kala ye wana ko. O wantu se bamanwa kwa bulu ya futa muna bekwendanga. Bebakwanga kwa nkosi ye ngo ye imbungu. O mfumu o nitima unsemene. Okiyidi nza muna kwenda bokela wana ye kwenda asiki e ngonge kimana katinisa e bulu yambi muna kuma kia mazu mamana.

Bawende ku Velebende. Se ke kolo ko, e nganga za Nzambi bezidi luaka omu Velebende. Bekwiza samunanga o luwutuku lua Mwana Nzambi ye lufwa ye lukatumuku luandi. Ozevo se i lubantiku lulu lua ndia-mungwa (mboteka), fesalwa (funguna) yo kwikila. O mfumu eto ku Velebende i kabakila e santu ovo don Sebatiau o ne Myemba Lukeni, I nteite-ntete adia e mungwa ova yaka kia tadi. Va tandu kiayala ne Mvemba a Nzinga va yangumukini e kiyoka. O nitinu obokele e nsiku a kiyoka: lumana yoka e nkisi miawonso.

Kitambukidi mpe, bamene yoka e nkisi. O ngwa a ne Kongo unete diambu. Nkindu ibwidi, ilweke yaku vata, isakidi nkutu; o wantu se lwekana. O nitinu una kayuvula e kuma, i bosi kayeleza o ngwa andi,

ovlukidi, ofutidi o nkanu. I bosi kadidi e ndofi owende koko vana tadi. Tuvova vo; e tadi dia Don Affonso ne Mwemba a Nzinga wayeleza o ngwa andi, kaviluka, kafuta o nkanu.

E nza ivangamene diaka ovo amfumu ovo se bezenza mambu batekele vanga e sinsu kia kuluzu; i bosi beywata makuluzu muna malaka mau. Batekele vwata o makuluzu kadidi ovo tumenga o muntu tuasaula e yeleka, ozevo o Mwana a Nzambi ampungu Dezo katutumba.

Tuzidi ku Kongo, tuaye ku Nkindu, Mbanza Matadi, i bosi ku Nkama, i bosi Mbanza Mpinda. Ku Matadi, ne Matadi o ntietie kabimba nza nluku nleke, mambu ma nkuluntu. Dona Zabela Ngingu Kiadimbuka wayala ku Mbanza Matadi.

Batekele yala Don Alvaro Mbungu a mbakala, Nimi a Nzinga, wayala ku Kimenga; Don Gracia Nkoko a Mvika, nenge a nzila; Don Gracia ne Nkanga a Mwemba, i bosi wayala mu Kongo; Don Gracia Mbwandi; Don Funsu; Don Petelo Mwombo; Dona Maria ne Kuku.

Nkenge elau; i Nkenge a Lukeni elau.

"Nkenge elau, Nkenge na Matadi elau a Nimi, mwisi Mpungu za Kongo. Ndona Madungu munguti a Nkani. Nkani ye Nkani keti ziwutana. Kabata na Kiowa kakundwa zimpu, zimpu ye zimpu zenda kundana. Nkemi nkemba ye mwana. Kinzengele nioka nkembo."

Tuka mu Kongo, tuzidi sauka Luezi, tuzidi tunga muna Sanga (Koko) dia Mputuki. Tuakala ye Nkuwu a Nsungu ye Ngandu a Nsungu mu Sanga. Ku wabwa nkindu a mbizi za zanga. Tuvambanene. Mono ye Nkuwu tutungidi Mbemba ndambu a Loanza, tuele tunga Mbanza Kuzi (Nkengele Tadi). Tuavambana. Tutunga ku Twala. Tukatuka, tuele tunga Kimpangu, tuavanga nkenge Tikinia. Tuunana ye Nanga (Kazi). Esivi diamoneka: maza mabweke ma Fulezi, mu mbangala. Tukatuka ku Kimpangu. Ankaka bele tunga ku Ngombe. (nkaka Kavi) Ankaka kuna Kitava. Ankaka bele ku Pombo, ankaka kuna Nanga ndu a Filu, vioka Makela. Tuatunga: nkindu tuvambanene. Ankaka ele ku Kwango, ankaka bele tunga Kitava kia Zulu (Mongu). Nkindu diaka mu zanga. Tuele tunga ku Kinkondongo: vambana diaka tuele tunga mbanza Kiniani (Nlemfu). Nkindu ubwa muna zika: baluekana. Tuvanga sauka Nzadi Nkisi, tuzidi tunga kuna Kibuku. Tuvambana diaka. Ankaka tunga Dila, ankaka tutungidi Nloki (Ngongo-Lula). Muna Nloki, tutungidi makanda tatu: Kalunga, Nkenge elau, Nsimbu a Lukeni. Nsimbu a Lukeni watubula nkindu ye mwan'ame a luketo Nkani a Vita. Tunwene, tuzidi ku mfundu. Nsimbu a Lukeni yejele. Nkani a Vita unungini. Nsimbu a Lukeni wele tunga: Ngongo; Mbamba Lu-

nga: Ndamba; Nkenge elau: Kimpangu kia Nkenge a Ntadi. I bosi ambuta awidi nsangu vo Mbundi a Nanga Mpaku wizidi tunga Nkolo. Don Petelo Nsinda ye Dombazi Makusu ezidi monana. Kuna Kimpangu ntantani zibwidi. Don Petelo Nsinda katukidi ye mpangi andi ankento. Wizidi ku Nkolo, wau kavwende don Galasia Mbundi a Nanga. Wau kavwene yandi mpangi, unkenbele. Kansi edi kavovele vo: "Mpangi ame, ka tutungi va mosi ko, e kuma kuna Mwala mpangi ame Nkengele lubundu kantele. Ozevo nge mpangi wizidi ye an'amakento, tunga mu ndimba. I ntungu itunga mu ndimba, Don Petelo Nsinda ye mpangi andi Dona Ngudi a Niangi.

Ka tusompama ko ye Ngandu a Nsungu, Nkuwu a Nsungu, ne Masaki ma Mwemba Nkuwu, Nkuwu, Lukeni, Nkengele, Nkenge a Nzinga. Ka tusompama ko ye Vita Lukeni lua Nimi, Kabata na Kioa ye Nkuwu a Ntini.

Mbanza Mpungu kuna kuwayala na Kongo na Mpungu uteka kala ndambu a Kimwemba, i bosi kuna simu dia Nzadi Nkisi ndambu a Nzilo, nkoko ina kuna Loanzo.

Nkenge elau ku Kitava "Nkenge elau Ndona Madungu munguti a Mfumu. Mfumu ye Mfumu keti ziwutana.", Tutukidi ku Kongo, tuvwanda kuna mbanza Matadi, tuyalukidi ku Viara, Kitava.

Nkenge elau kuna Ngombe "Nkenge elau nkaka Kayinga kamini sengele e nwa wele takama vana laka."

"Mono Nkenge elau. Mbototo muntu kayumina. Kayumana ye ntoto. Muntu kakembela mandi. Mono i Nkenge elau."

Nkenge elau (Dila) tutukidi kuna Nkengi (Kongo) tuele kuna Kongo dia Mwanza, Nkusu. Kitava (ndambu a Malele), Kinkondongo, Mbondo (Nlemfu), Kimwemba (Nkisi), Kimpasi (Dila), Katuka Kinkondongo. Nkenge elau wele ku Kimpangu, Ngombe. Ne Dila utukidi ku Kitava.

Nkenge Nanga i Nkenge elau. "Don Batiao ne Nkenge Nanga nte ndia mungwa muna Kongo. Muna tubila buayi mono ntele."

"Ne Nkenge elau kukembela ngunga mputu yikelela muna mavitu ma ni Kongo Don Zwanu."

Nkenge Mbuku ku Zombo.

Nkengele a Tadi mviya mosi ye Nkenge Lukeni. "Nkengele a Tadi kazengwa mbasinga, ankwa mpaka ezi yeleka," ku Mbanza Kuzi.

Ne Masaki Nkengele a Tadi i Nkengele a Tadi. ku Mbanza Kuzi, Kongo.

Nkenge Lukeni ye Nkenge elau bena ku Bangu (Nkolo) Lemba dia

Kinuni, Kitava, Kinkondo (ndambu a Kimata) Ngombe (Kimpangu), Dila, Mwakala, Nitembwa, Tusevo, Vinda (Ziolo), Mvemba (Loanza), Mpinda, Mbanza Kuzi, Mbombo. (Makuta), Kiala (Songololo)...

Nsona Nkenge "sonoka nkanda k'ubangula nkanda a toko yaku ko.", ke besompana ko ye Titi kia Mpanzu.

Nsukula Nkenge ku Kingusi, Vwaya (Nsona-Mbata).

Nkenze a Nzinga:

"Nkenzi a Nzinga

Nzundu mu kufwa

Nzundu mu kukwakula."

"Kinkobongo mbedi a Nkani, tukumb'e wwa, ka tukumb'e diambu ko. Esi ki Ndombe a Taka, tulomba nilele masika-masika, va kukia uvididi.", (Nkenze a Nzinga ku Kindundu Kwilu).

"Ne Nkenge a Nzinga, luele mbele a nwa, lusimana mambu, ke lusimana mbele ko. Mambu masakidi."

"Nkenzi a Nzinga lukumba diambu, ka lukumba ko wwa."

"Nkenze a Nzinga wakaya nkuwu muna wene wa Kongo dia Ngunnga."

Ntuka muna Kongo yiyi. Mono Nkenzi a Nzinga a Kinkenze Mbanza Nsundi, mwan'ankento wayiza yame zina diani Dona Bundukwa. Vo i s'eto tata Titi kia Mpanzu i se dicto. Mafuta ma Petelo i mbuta mwana. Samba Petelo, lende, ye Nganda Petelo, Lubuaku lua Petelo, Mazaza ma Petelo, Dona Zabela, Ni Ngungu-Nguma didi nguma, vo k'uididi nguma ko, ni kiaku bukadi nguvu lunga; Ni Kala Dombele ni Ngombe, Zwau Madianga Kuka, Dombazi Nzedi. I mbuta zatuka muna Kongo.

Vata diantete tualakila Matadi, i bosi Mbanza Kibidi, i bosi tutombokele muna Mbanza Bangu mfinda anene; tuzidi muna Mbanza Sevo dialunga, i muna muamwangana makanda, Tuzidi Mbanza Kulu, i bosi Buenze, Tukutukidi, tuzidi Mbanza Kikangu, i bosi Kinkenze, Nkenze wabakidinge mpaku kwa yau bayiza yala. Mu mbanza Nsundi bayala: Mvemba a Nimi a Nzinga, Mvika a Ntumba Mvemba, Kiangala, Nkanga, Vuzi dia Nkuwu kasotoka lusala, lufwa nkombo ye ngulu, Mbenza wayala, ni Mavungu kayala ko, Nanga Nsati, Nku-mfu "ni Nkuwu a Nsungu Nkumfu na Miala mia Nzinga, Masaki ma Vasi wa bubu dia keke, Nzinga wazingila walambula malu vana kiandu ye nkuwu...."

Nkenze a Nzinga bena ku Kindundu (Kwilu), Kinkenze (Mbanza Nsundi), Nsundi (Ngombe Matadi), Luseka (Ngombe Matadi),

Fuatu (Ngombe Matadi), Nzorzo Tampa, Kimpete, Yanda, Kilwa, Lambu, Lombo, (Kinsuka Tumba), Nkumba (Songololo), Kinzazi, Mkwadi (Ns.-Mb.)

Nkewa a Vita: mu nsi a Ndamba.

Nkila a Mayala: Mayala.

Nkunzi a Nkila, Kiangala kia Nkila mpangi ye mpangi.

Nkokolo na Venze: (Vensia.) "Nkokolo na Vensia kakunda Ntadi, kakunda Kioa. Kioa Kioa kikundana." I Nsaku elau ku Kikiadi.

Nkondo: Nkondo, Makondo i nkama a Nitinu Loango, mwila ina mu simu dia Nzadi, mpila mosi Mbanda, Ngoy, Nkunga, Kiunga ye Nkanga.

"Ni Nkondo mia Nsanga, mbunzi a Lomba undombela mponda a luyalu a ngalawa," Ni Nkumfu ni Nkondo mia Nsanga mponda a ngalawa kavwata mwata."

"Masaki ma Vasi ni Nkondo mia Nsanga." Masaki ma Vasi ye ni Nkondo mia Nsanga mpangi ye mpangi, ngudi mosi. Tala Masaki. Va ntele tuakala ndambu a Mbala, i bosi tuele ku ndambu a Loanda, i bosi ku Kongo. Bena ku Baha. Nsumba.

Nkondo a Mbanda mwila mosi ye Mbanda za Kongo. Bena ku ndambu a Nzolo ku Mami.

Nkonzi: Nkonzi a Nzinga (Nkuwu?) ku Nienge. (Lombo Bangu), I mpangi a Nkonzi a Ntanda. Ntama ka basompana ko ye Nkuwu, Vuzi dia Nkuwu, Ntambu.

Nkonzi a Ntanda "vwidi Ntanda, kavuwa kwa Ntanda ko." Anka-ka vo: Nkonzi uvwidi Ntanda i ngudi a nkulu Kongo, ankaka vo: i mpangi andi.

Ne Nkonzi Nana wayenda ku Kongo ye Ndumbu a Nzinga (Nkuwu a Nzinga). Bena ku Kimpangala (Mbanza Voke).

Ne Nkonzi Nsuka a Nkuwu, mpangi a Nkuwu, mpangi a Ndumbu a Nzinga.

Nkosi: "na Loango Ntu a Nkosi, nkosi kana lele, nkila ye titila." "Ntu a Nkosi na Loango mbenga kia mwana yakala," mpangi a Nsuka za Kongo mbenga kia mwana yakala, a na Mbata a Kongo... I mwana a Nsaku elau na Kongo na Mbata. Tala Mbata, na Mbata a Kongo ntu a Nkosi na Loango.

Bena ku Tenga-Kiloango, Kiloango (Mbata), Mawunze-Lemba, Kiloango kia Tete.

Mfulu a Nkosi " na Mfulu a Nkosi, e se nieka yo, mwana k'anieki ko."

Nkosi kaunuka (kawunuka) ku Kiombia, Tala Ndamba nkosi kaunuka.

Nkosi a Magala ku Mbata.

Nkote: Ne Nkote, ndambu a Matadi Nkama Vunda.

Ne Nkote a Ntumba ndambu a Solongo.

Nyimbi ye Nkote. Ngudi: Ndundu a Nkote, Lau dia Nkote, Lu-mweno lua Nkote, Vuzi dia Nkote Ntamba ye Nkuwu. Mu Vuzi dia Nkote Ntamba ye Nkuwu mutuka Vuzi dia Ntamba ye Nkuwu.

Nkozo: Nkozo a Vita " ni Kongo don Grasia maziza landi kia Nsaku elau, Maziza toma kua toko, nsanga va koko. " Ku Kinlombo (Kiye-nde).

Nkozo a Nimi ku Ntumbu (Songololo.

Mpudi a Nkozo mpangi a Mpudi a Lukeni

Nkozo a Mwemba Mfulu. " Na Kongo don Zwan futi dia lembe ye ngangwa, diyendelwanga muna futi, mono beni ikisanga dio. "

Nkozo a Nimi bena mu Kilongwa, Ngandu, Mbanza Vinda, Kienga, Soria, Maurze, Kindinga.

Nkukulu: a Kongo, Nkukulu Nzinga ne Soyo, ku Solongo.

Nkula a Mwemba: tala Mwemba.

Nkumba: "Ni Nkumba wakumba mu londe. "

"Nkumba Mbingi wabinga tya. "

"Nkumba Kongo, kindele kia bundi kiantama ku ntandu a Ngombe kilembana ntu mia makanda. Makaka keke Mputu ku mbu. Va katula kulu babonso beka mwama. " Makaka i Nkumba Kongo.

Tuka Kongo Nkumba Kongo walukila ku Nsona-Matadi, i bosi Tombo Lukuti, i bosi Yanga. Bankaka bena ku Nkumbi, Mbanza Ntadi (Bangu-Kimpese).

"Nkumba Kongo, Nkusu Kongo. "

"Nkumba Kongo, Mbinda Kongo Nanga Kongo. "

Nkumba a Kongo, Mbenza Kongo, Nanga Kongo, Ntadi a Kongo. " mu kintete mwila mosi. (Nanga ?) I bosi bavambuka. Nkumba a Kongo be-

na ku ndambu a Kasi: Ntombo, Kasi, Nkandu, Nkumbi, Ndambu a Ngonbe Matadi: Kilunda, Kimbenza, Kibula, Lukunga. Mu simu dia Nzadi: Mbanza Mpombo, Pombo, Suku-Buku, Kikiunga, Kinzaka, Kinzila, Sundi, Kizonzeka, Lukwakwa, Kimata, Mbiongo, Zanga, Nganda Biongo, Sanzala, Nkembo, Ntotozisa, Kingila, Nganda Nkulu, Nkembo, Dibungi, Bwesa, Mankoko, Kimbimbi, Kiyunda, Samuna, Kimbumba, Nzungani. Bena ku nsi a Ndamba.

Nzinga Nkumba, Lau dia *Nzinga Mfutia Nkumba* tala Lau dia Nzinga, Mfulu, Nene Nkumba.

Nkumbu "Nkumbu a Titi ni Mpangu za Kongo vetekwa kwa mpandi ye nlongo. "

"Nkumbu a Titi kia *Mpanzu Ngundu* Lau "kanga nsa, k'ikangi nkela ko, vo kenge nkela mbongo ifwidi ye nzala, ku Nkondo. Mpila mosi ye Nzinga a Lukombo lua Titi kia *Mpanzu* ye Mbanda za Kongo.

Nkunga: "Nkunga ukunga mwila zazonso, nguba zamwangana" mpila mosi ye Ngoy. Best ki-Ngoy bedianga ndofi " Moño Nkunga dia Mputu. "

*Nkunki a Bakulu: "W*atula nkulu, zeye wwa ku ntu a nkulu. " I Nsaku (Nemo, Nkolo).

Ni Nkusu a Kongo wakongela mu Kongo diawonso. Mwila mosi ye Nangakia Kongo, na Mata ma Kongo... Bena ku Kinanda (Ngunu).

Nkuwu: Nzinga a Nkuwu, kanda dimosi ye Nkuwu a Ntinu: Nzinga a Nkuwu a Ntinu. Tala Nkuwu. Nkuwu a Nzinga i Ndumbu a Nzinga. *Nkuwu anene* "Nkuwu anene vitanga yala, zandwelo i bosi ziyala wa tadi dia nzazi, ka isimbakana ko. " "Nkuwu anene kanga nsa k'u-kangi nkela ko. E ntangu kasidi kanga nkela, nsa ye matombe mabukumkini. Ngo wutangana nzima, e nzima ye nguta e ngo. "

Mpaku Nkuwu anene, Ndambu a Makuta, Kiowa (Mpozo).

Nkuwu a Ntinu "Nkuwu a Ntinu, nsimbila e Kongo, kubu (nkuwu) dia nkosi kalandi mvata, nkuwu a tumba.

Vuzi dia Nkuwu, Ntudi utudika mambu i sa vo *Mpanzu a Ntudi*, Nzinga a Nkuwu, ngudi mosi batuka. Nkuwu a ntinu ku Matundulu (Kasi) tutukidi ku Kongo, tuayiza nzila a Nkumbi (Mbanza Matadi ma Nsona), i bosi Nionga (Kwilu), Bayambana. Bankaka bele Mbanza Luila, bankaka basauka simu dia Kwilu. Bena ku Nkumba (Songololo), Yanga.

Na *Nsimbila Nkuwu a Ntinu* "Nsimbila Kongo, k'asimbi mwata, kubu dia nkosi kalandi mwata. Mongo a Nsesa kavila kilu, kana swa-nga ka kilembi sala ko."

Bena ku Kongo, Nkumbi (Loanza), Masesa (Kwilu) Kinsuka, Mavombolo (Bidi), Lombo (Nionga).

Nkuwu a Malunga ku Luezi.

Ne *Tona dia Nkuwu* "Nzovo a Nkakala ne Tona dia Nkuwu Vuzi kavuzwa lusala," ku Nzovo ndambu a Luvu Mbanza Manteka.

Nkuwu a Ndona ku Ntumpa (Luvituku), Sombala.

Mpudi a Lukeni lua *Mvemba a Nzinga a Nkuwu* tala Mpudi.

Ne *Masaki ma Mvemba Nkuwu* tala *Masaki, Mvemba, Ne Masaki* ye *Nkuwu* anene, ye *Nkuwu* a *Nsungu*, ye *Nkuwu* a *Ntinu*, ngudi mosi batuka. Ke besompana ko ye *Nkenge Lukeni, Nkenge elau, Vita a Nimi Lukeni, ye Vita a Nimi Mpangu* Mafuta ma Menga, *Mpangu Nkuwu*.

Nkuwu a Nsungu "Na *Nkuwu* a *Nsungu* kasungwilu kituma, nlongo andi dia." Ku Kifwa: na *Nkuwu a Nsungu Nkumfu na Miala mla Nzinga*.

Nkuwu a *Nsungu*, *Vuzi dia Nkuwu, Ntambu a Tana*, ngudi mosi batuka. Ke besompana ko ye *Nkuwu a Ntinu* ye *Nkuwu a Ndona*, ye *Ngandu a Nsungu* "kasungunwa kituma, e nlongo dia kadidi."

Nkuwu a *Nsungu* (*Kindundu*), tutukidi ku Kongo. Na *Nkanda* mwan'anene wanata lekwa ya luyalu muna ntuka Kongo, *Tuizidi nzila mosi ye Nsaku* ye *Ngumba Nanga*.

Tuka Kongo, tukwenda Kwimba, Mbwela, Luvituku kuna *Kinkuwu, Mpambu Nkama, Nzimbu a Nienge, i bosi Ntumba (Nzadi Nkisi)*, i bosi *Kindundu, Ndundu Nsala Mpanzu wayala ki na Nsundi, Don Petelo Nkandi Ndundu Nsala Mpanzu wavanga Kindundu*.

Ntambu a Nkuwu bena ku *Ngombe* kuna simu dia *Mayanda ma Luvu, ku Mpanga*. Ku simu dia *Nzadi mu Sanga Kifuka (Nsangila)* Tala e mwila zifwanana ye *Nkuwu, Nkuwu a Nsungu, ezi: Nkenge, Mfulu, Nsungu, Lukeni, Mpanzu a Nsaku elau, Vuzi dia Nkuwu, Masaki ye zankaka diaka*.

Vuzi dia Nkuwu "Vuzi dia *Nkuwu*, kavuzuka lusala, vo vuzukidi lusala, lufwidi nkombo, lufwidi ngulu."

"Vuzi dia *Nkuwu* kavuzwa lusala, lufwa ntoko ye ndumba. *Mvemba* ye *Mvemba Kazi, lukanda, Nkele mosi kalozwa ntanda*."

Ku *Kilueka (Kwilu-Tenda)* "Vuzi dia *Nkuwu* kavuzwa lusala, kuna *Mputulugezo, Mbarakeza*."

Vuzi dia Nkenge elau i *Vuzi dia Nkuwu* ye *Nkenge* ne *Matadi* "Nkenge wata wa ninga wa *Vuzi dia Nkuwu*," ye *Lembe* "walembeka ki *Vuzi*," ye *Nsukula* wasukinina mu vumu kia *Vuzi dia Nkuwu*, ye *Ntambu a Tana Vuzi dia Nkuwu* ye *Mpudi a Wala Ntambu a Tana*.

Kuna niete *Nkuwu a Ntinu* ye *Ntinu Nsaku* ne *Vunda* ke basompana ko; ye *Nsaku* ye *Vuzi dia Nkuwu* ke basompana ko. *Wau sompana*.

Vuzi Ku Nkela, Ntuka a Kongo "Muna Kongo tuatuka, e nkoko yanua *Luezi*. *Tuizidi* luakila mu *Mbanza Matadi*, i bosi tuizi tunga *Kula*, i bosi *Kimiala (Lukala)*, i bosi *Mbanza Ntoto* i bosi *tuizidi* wanda ku *Mbanza Nkela*. *Bankaka* bele tunga *Nkamba (Nkolo)*.

"Vuzi dia *Nkuwu* kavuzwa lusala, vo luvuzukidi, muntu ku *Mputu lufwidi*."

"Na *Vuzi dia Nkuwu* kavuzwa lusala. *Kwendela* muna mwisi a *Ngongo*, vutukila muna mwisi a *ngongo*."

Ku *Kimpangu*: "Ngulu a *Vuzi* kavuzuka lusala," i *Mpanzu a Zkana, Ngulu a Vuzi Kabata*. Ke basompana ko ye *Mpanzu a Nimi, Mpanzu a Nzinga, Nsimbu a Lukeni, Nzau a Mvemba, Nkenge elau, Mpanzu Nsaku elau*.

Vuzi dia Nkuwu ku simu dia *Nzadi Nkisi* "Mono *Vuzi dia Nkuwu*, k'iyunzuka lusala, vo mvuzukidi lusala, lufwa nzimbu ye nzimbu, bantu bansuki kwenda. I mono *Ntambu a Tana, itanina Ntinu, k'iyakulula Ntinu* ko. I mono *Nkenge*, lukanda kazi, nkele mosi ulozwa ntanda." *Katukidi* ku Kongo ye *Nsaku* ye na *Mbata a Kongo*. *Vuzi utumini* na *Mbata* vo: "Wenda tala nzanza miambote," *Vuzi wizidi tula* ku zanga dia *Ngomboso, Balutidi* ku *Mbanza Koma, Katuka Koma, bezi ta Nkenge Lembolo*. Bantu mu nzila lusambwidi. *Batelamene, bezidi* ku *Kwimba* dikwimbila ndumba ye matoko. *Katuka* kuna bezidi ku *Kiandu*, i bosi ku *Nkenge Makuta*. *Katuka* kuna balutidi ku *mbanza Koma*. *Batungidi* kuna ye *Ntinu Nsaku*. *Kansi Na Vuzi* vo: "Tuenda kuna wayenda na Kongo na *Mbata*, muntu tuavitisa ku ntuala," *Ntinu Nsaku* kazolele landa ko. Ne *Vuzi* kwelese nkento mwisi *Vuzi* kwa *Ntinu Nsaku*. *Bavambanene*. *Ntinu Nsaku* tungidi muna *Mawete*. Na *Vuzi* watunga muna *Kimbamba*. Ku se ntu wele muna *Mongo Mbidizi*. *Kansi mwan'andi* zolele sala ku *Kimbamba*. Na *Vuzi* vo: "ka diambu ko." *Yandi* mwana mwisi *Nkaza a Mayala* "usangila vana yandu ya nkumbi ye lulendo" *Mwan'a Nkaza Mayala Ntu Nkosi* mbenga kia mwan'ayakala. *Nkaza a Mayala* ye *Ntu Nkosi* basidi. *Batungidi* muna *Kiloango* mu simu dia *Luidi*, *Bele* ku *Mbanza Kapitau* na *Kongo Kapitau*, Na *Vuzi* lutidi, wele ku *Mbanza Mbata*, wamonana ye na

Mbata na Kongo, muna filu yateka tunga Bayaka. Na Kongo na Mbata wanana vita ye Bayaka, nungini. Na Vuzi vene bima kwa Na Mbata na Kongo: nkata a mpidi (ngiende), makopo vwa, malonga vwa, mbele a luyalu, nkangi (makuluzu) mitatu.

Na Mpungi tala Mpungi.

Ni Mowa i mpangi a Vuzi dia Nkuwu. Tala Mowa.

Vuzi dia Dieke "o mwan'andi undieka mfundi, o mwan'angani dia mbu dia mambu.", I mpangi a Vuzi dia Nsungu ye Vuzi dia Nkuwu, Vuzi watuka mu Makula, ndambu a Vuma Ngungu, (Soyo).

Vuzi dia Nkuwu bena ku Vunda (Nkolo), Nkamba (Nkolo) Kimbamba, Kinsundi (Tumba) Kikonka, Nkela, Nienga (Sanga) Kiandu (Songololo), Nkandu (Kasi) Numba (Songololo), Vanga, Mpova (Songololo), Nkama (Tungwa), Ndondo (Ngungu) Kitala, Kilueke (Kwila-Tenda) Loanza (Tumba) Kitava (Nkisi), Kimbungu (Madimba), Kinseke, Ngomena, Nsanda (ngomena), Lahu Vuzi kia vunzwa nsusu, e nsita kuna laka dia nsusu.

Vuzi dia Nkuwu mwisi Matadi, muntu kavuzwa lusala, nga muntu nsuki.

Nkwandanda a Lukeni ye Mbondo a Lukeni ye Nsa a Lukeni, balandana Mazinga.

Nkwa Nioka: i Mboma Ndongo.

Nlamba Tadi: "na Lamba Tadi, lamba tadi, mana maza."
Bangu (Mbata Nzolo).

Nlandu mia Ngombe: ku Kisalambote.

Ni Mbata Nlandu tala Mbata.

Nlanga: "Mvul'anene ni Langa, langa nseke tunga, k'ulangi nseke ziama ko."

Nlau a Nzinga: ku mayanda ma Nzadi. Lau dia Nzinga.

Lau a Titi: ku mayanda ma Nzadi.

Nlaza: "Nlaza ne Kongo wavonda ngw'andi e kimoyo; e nzo a ngudi katangwa mvila, bakota bavaika ye ngw'aku ye s'aku. Don Zwau Nzinga a Lumbuzu, wazingila mu vumu vo ka nkento ko, yakala." Mbinda Miantanga wawuta Mvemba ye Nlaza. Kansi ntangu yayi be-

sompama, ntama ka basompama ko. Ntumba Mvemba wutidi ki Nlaza. "Nlaza Ntinu ne Kongo wasongwa sabu, dionso sabu, sabukila kwandi." (Bulu).

"Nlaza Kiparata nsinga a wolo wakulumukina Nzambi ampungu."

"Ne Nlaza Ntotela kinkoso nzo a fumbe."

"I mono Nlaza Ntotela ni Kavulu, maya nkama, malavu maza. Twa-wutuka muna Kongo. Mbut'eto mwan'ayakala ni Kavulu ngonda disidi. Mono, Nlaza Nsenga, Nimi Lukeni, Mvemba Nsenga, ni Nambu Nimi. Mpudi Kinkenge, nzo nsinga tunga tunga kwaku, k'ubaki ko mpanga a longo." (Kambu).

"Nlaza Ntotela o Mayombe kasakwa ngondo, ngondo yo ngondo zenda sakananga." (Lombo)

"Nlaza Ntotela nzo a ngudi, katangwa mvila, vo ya ngw'andi vo ya s'andi. Ngondo ye ngondo zasala nkama, enda salazana kwanu."

"Nlaza katangwa mvila, kota vaika ye s'aku ye ngw'aku. Konkoto a nkolo a moyo wakodila ngudi andi e moyo, sunguna ngudi angani. Nzo a nkuni katangwa mvila, watanaga mvila ye s'aku ye ngw'aku."

"Nlaza Ntotela katotwa nzala; vo katotwa e zala kia s'aku vo kia ngw'aku."

Ku Zulu (Kikela) Tutukidi ku Kongo, tutungidi Matente (Bangu Loanda), Kongo dia Lembu, Lombe (Mpova).

"Nlaza Ntotela katotwa luzala kavaika menga, ovo vaikidi menga, muntu melfwa. Tutuka kuna Kwimba a Mvemba Kazi, nkele mosi ke ulozwa ntanda."

"Nlaza Ntotela wavonda ngw'andi vana mbazi a Kongo ke mu yuvulwa ko."

"Ne Kiuwa, e tadi wa Nlaza kayuvula e kiuvu, kalembi vana mvutulu ko."

Nlaza utukidi ku mayanda ma Nzadi, ndambu a mbu. Batungidi Mbanza Mami, Vunda, Mbamba.

Balweke ku Mbanza Kongo. Katuka Kongo ankaka batungidi Lolo, Ntala, Veye, Kumbi za Mbanza, Bula, Yongo, Kongo dia Vene, ku ndambu a Vunda, Kongo dia Lembu, Songololo, E nkulu a ki-Nlaza ku Matadi ma Loanza, Mvemba Mavungu. Nsang'andi ankenko Fitoridiya (Victoria). Katuka mu Kongo dia Ngungu, bezidi tunga Kintinu (ndambu a Mbanza Kongo) i bosi Sumpi, i bosi Kongo dia Lombo i muna kasompese nsanga andi. Kiangala ne Mavandu watungu Nalani, i bosi Matadi ma Loanza. Va kiafwa Kiangala Dona Anna Malulu vngidi. Wan'andi: ngudi a nkama Mpaka, ni Mwanda, Lungamba Lu-

semo. Avingana diaka mu kimfummu: Lumona Kabata, Kiaya, Luvuma, Fwente.

Nlaza wayala ki Ntotela. Wakala ye kimfummu kianene mu ndambu a Luvu ye Loanza: "Ntinu o Mayombe kindokela ne Kongo, o luse lua nkosi katilwa e maka maka."

Nemo a Ngimbi Nlaza a Ntotela "madiadia kasakwa mene, ntangu a nlungu masakumukini," ku Nkondo (Songololo).

Nlaza Ngandu tala Ngandu.

Nlaza Nsenga.

Ntumba Nlaza, nganga ngolo.

Nsungu a Nlaza "kasungwilu kiuma, e nlongo andi, bongga, wavana."

"Nkambu Nlaza Ntotela muna Kongo, nkalabuza nkele Mputu, ka uleki ntanda."

Mpangi zeto tuatukila vitu dimosi muna Kongo: nlaza ngandu, nto-tela muna Kongo, wakula nkaz'andi mene-mene, nkokela wankonko-lola."

Don Matéso na Lula Nsundi mputu watuka muna Kongo dia mavitu vwa ye mwan'ankento ma Luyangu lua Nsungu Mbamba. Yakala dia mwan'ankento na Yela, mwisi Mbenza ye Kiangala. Bezidi kuna Sengese, i bosi Kongo dia Ndimba, Kanga dia Nsanga. Bele Kwili, Luvu, Kongo dia Lembu. I bosi bele Bangu Mbumba, Tadia ye muna Kinke-wa. Kuna Kinkewa si bavambana. Nlaza wele ku Ngombe. Na Nsundi Mputu wele muna Kinkenze: i bosi Kinsanga kia Nkenge: Bezidi gwana nkoko anene, mu basaukila nkatu. Na Lubongi vo: "Mono k'isauka nkoko anene ko. Wele ye kuna Makela. Ankaka bele kuna sau dia Nsongi. Katuka kuna sau, lutidi kuna Nsanga, woka dia Madimba, i bosi bele Kwanga. Bena ku Kinzwania, Kinsalambote, Kimbesi, Kinienzi.

Nlaza Kwimba nkele mosi ke walozwa ntanda, mwan'ankento uva-nanga ngiaya vana mbazi a Kiangala kondwa kwa nkazi.

Nlaza Lukeni ne Mazebo kazebwa e mponda anene kakodi ova bu-nda. O Nlaza Ntotela Mayombe katotwa luzala. "Muna kimfummu kia-ndi mambu manene bafwete futa muna kinza nkulu mu zangula kimfu-mu kiandi. Muna zula kia Kongo dia Lombo, Nlaza wawangidi e konzo wandi, wawangidi nsiku miandi. E ntu mia makanda miambula e nsiku emi: Ne Miala, Vuzi, Vira Nimi, Mpanda Mwangi, Mfufuta, Mbenza, Niinu Kongo, Mfulu a Nsungu, Nimi a Wanga, Kiangala, ne Masaki, ne Yayela, ne Mpudi, Mbamba Lunga, Nkuwu, Mpanzu a Yazl, ne Zenze, ne Mafuta, Ntumba Mvumba, Nsanga ankita ne Kongo.

Nlaza Nlandu, Ku Kiambu (Nkazu).

"Nlaza Mpanzu, tala kua Mpanzu, nkele mosi ka ulozwa ntanda. Ndabu kia vlu meso." Tala Mpanza.

Nlaza a Nimi.

Nlaza Nsaku.

Nlaza (Nlaza-Lukeni-Nkenge).

bena mavata mbidi ndambu a Kongo dia Lembu. Songololo, Loanza, mbanza Matadi (Loanza), Ngungr Bwala, Kuluzu, Nkanka, Kuzi, Kioto, Binda, Kongo dia Lombo, Kumbi, Mbanza Mvakala, Lufuse, Vinda, Vueba, Luanika, Kinsona, Yina, Nkembo, Tanga, Kimpanzu, Dudu, Kinsala, Nsinga, Kinsende, Kielolo, Mwingu, Mpinda etc.

Kongo Songololo, Mbanza Luanda. (Kongo dia Lembu), Vanga, Bangu Loanda, Kongo dia Vanga, Luezi, Mbwila, Nkumba, Wene, Kiandu, Nsinda, Kimpambu, Lombe, Zulu.

Ndambu a Kasi: Nkamba, Bulu, Kasi, Kumbi (Kasi) mbanza Mamba, Bangu, mbanza Kazi (Mbanza Manteka), Kinkanga.

Ku Kinzau (Tumba), Kinzembu, Kiambu.

Nlaza Mpanzu, tala Mpanzu.

Nlaza ndambu a Nzadi Nkisi ye Nsona-Mbata, ku Kwanga, Selo, Ndanda, Kinzwania, Matanda, Kisalambote, Buba, Kingantoko.

Niele Mvumbi: i Mvumba Nzinga.

Nloko a Mayala:

Nlombo: vo Lombo. Na Kongo na Nlombo, Maziza, Nkozo a Vita.

Noki: Na Noki. Tala Ndumbu a Nzinga, Mvuli anene na Noki:

Nsa (vo Nza) a Lukeni: utukidi mu Mazinga. Nkenge Lukeni wa-wuta Nza (Nsa) ye Nzenza.

Nsaku: "Ntinu Nsaku ne Vunda kavundila va ntoto, va yandu ye nkuwu. Dia vunda, nua vunda. Vo dia vunda, vo kuvundidi ko, u mwayi batuma nkuni ye maza." Bavova vo Nsaku i Nanga kia Ntinu. Ntinu Nsaku (ku Yoyo) tutukidi ku Fisiwanga kuna Nkungu ye Mayanzi. (Tat'eto Titi kia Mpanzu).

Ku simu dia Nzadi Bwende, bavova vo Nsaku i mpila mosi ye Makaba, Mumba kia Makaba, Makaba Mbakala, Nsaku Mbakala.

Bavova vo ne Neye wawuta wana kumi ye zole. Bakatuka kuna simu dia Nzadi, bele tunga Mbanza Kongo. E fulu kiakina kia zungu kia mbanza Kongo vana nteke muakala nzanza yankatu kwandi. Ntinu

Nimi a Lukeni lua Nzinga uyadidi wene, utumbamene ezina vo: ne Kongo o Ntotela. Mpaka zabwa. Nsaku vo: "Ngeye k'ulendi yala ko, e kuma mono mbuta." Kansi Nimi a Lukeni lua Nzinga wakisimbla Kongo. E kuma Nsaku mbuta yandi wavovele vo: "Konso una uyala muna Kongo, Nitnu Nsaku ufwete kunzuba e nsesa. Dianu konso Ntotela uyala mu Kongo, Nitnu Nsaku ne Vunda uyalka kawanda nsesa. Avo Nitnu Nsaku, kena vo ko kawanda e nsesa, e yuna ka Ntotela ko. Una mambu ma Nzambi ma Katolika mayiza muna nsi a Kongo, yandi Nitnu Nsaku wavita tambula mambu ma Nzambi ye botama. I bosi o Nsaku yandi wa mwan ambuta wasisilwa maza masantu matuka kuna Roma kwa Papa. Ozevo konso ntotela kaka uyala ufwete zubwa e nsesa a maza masantu ye mwangwa maza masantu.

Kanda dia Nsaku una bakatuka muna Kongo, bele muna Kialundwa. Katuka muna Kialundwa, ele muna nzila a Lunda. Asaukidi Lunda, ezi tunga mungo a Ungundi, i bosi basaukidi Nkiende, baluke e Mpozo. Atungidi Bangu, e Mpozo mu ndimba. Muna Bangu ntu nsambwadi miakala mo. 1 Nlaza. 2, Mbenza. 3. Kiangala. 4. ne Mwemba Nsindi. 5. Nkuwu anene. 6. Nitnu Nsaku. 7. Vita a Nimi.

Mwemba Nsindi wele tunga e Lolo. Kengele mwini mbangala, i mbuta. O Nlaza uvutukidi e yanda a Mpozo, osaukidi e Mpozo, wizi- di tunga e Kongo dia Lembu. O Mbenza okatukidi, wizi di tunga Nkondo a Malembe. O Nkuwu anene wele mu ntandu, wele tunga e Nkuwu anene. Vita a Nimi wele tunga Mpangu.

I bosi o Nitnu Nsaku wizi tunga Vunda dia mwangwa tadi ku Ve Maria. Nsaku, Mpese, Kiumbuzi una bakatuka e Vunda, batungidi e Nzengeta. E nktindu yakala mo. Bakatukidi e Nzengeta yau atatu: Nsaku, Mpese, Kiumbuzi. Ankaka basidi muna Nzengeta. I bosi bezi tunga Kimpese, Lamba, Kumbi, Mhawa. Ngudi mosi tungidi Yongo. Ngudi mosi Songa. Ngudi mosi Kuzi. Ngudi mosi atombola Toyo (Luvaka). Bele Nkoko ye Luulu.

Una batunga Kimpese, babilamene kikilu. Ovo batadidi e nzanza, se ke mifwene ko. O Nitnu Nsaku vo: "E fulu kike. Ozevo nge Kiumbuzi wenda omu ntandu, nda sosi e fulu kiabiza." Batungidi Ziaka. Mafwa se mengi. Kiumbuzi wele tunga Ngozela. Nitnu Nsaku katuka Ngozela, bele tunga Nzengeta, evata dianene kikilu diakala. Nzengeta vumu iya yakala mo. Muakala mpe mwan anene, ezina diandi Nuni, mwan a Nitnu Nsaku. Yandi Nuni, nkongo a nzau. E kia mene, wele mu nkonda. Muna nkunku a vata, muakala zanga. Vana zanga katala mbizi. Una kasika, mbizi ifwidi. Kansi yandi nkongo mpe ufwidi. Ba-

zolele bokela ngangwa a ngombo. Kansi una kaluaka nkindu ubwidi, awwidi liekana. I bosi bamwanganene. E ngudi mosi yele tunga Vunda dina ndambu a Masangi, vioka e Ngombe; yimosi yele Ngongo ina kuna ndambu a Vunda, imosi wele tunga Sadi ndambu a Zombo ovo tombokele mungo wa Kimbata. Kansi kayenda kwandi ye mwan'ankento ko. Ankaka katuka mbanza Nkoko (Tumba) bele tunga Kisama (Kwilu). Kiatofi wele tunga Mbemba. Ankaka ku Ndembo (Nkela). Nitnu Nsaku katukidi Nzengeta, wele tunga e Bangu, Ngombozi. Banaka bakatuka ku Mungo, bele tunga Zamba (Ngunu), ngudi mosi Boko, ngudi mosi Kinsako (Kindundu), ngudi mosi mu simu Kinsaku ye mavata mankaka.

"Vunda dia Mwangwa tadi wa Nsaku anene, wawuta minsaku- nsaku.

Ku Kongo dia Botongo "Nitnu Nsaku na Vunda uvundila vana kiaru ndu kia nkosi ye ngo. Na Malele waleleka nsi ye miongo ye sinza. Ne Vunda kasindwa mbila. Makala-makala ye nlandu kuna Mbata."

Tuwaika muna Kongo ye ni Mpanzu, i bosi Vunda dia Mwangwa Tadi. Ni Mpanzu tungidi muna Ntala (simu ye simu) ye Mpanzu ye Nsaku basompana. Bankaka bakatukidi, bele Nsensele (Songoloto). Kuna Vunda basompana mpe ye Ntumba Mwemba ye Mbenza ye Ntadi a Kongo. Bezidi tunga Kimpese, Mabodila, Mbidi (Kasi), Mukimbungu, Kimbanza (simu dia Nzadi), Ngudi mosi katukidi ku Mabolila wizi di tunga mu Nsanda. Vata difwidi mu dambu dia mfinda, bezidi tunga Lukamba, i bosi ku Mpalu. Nsaku ye Mpanzu ke bavambana ko. Mosi telamene, mosi lende. Katuka Mpalu bele tunga Kongo dia Botongo. Bankaka bele kuna Nkoma, ku Kiwandu, ku mbanza Ngoyo, ku Tadi (simu dia Mpioka) ku Mpemba (ndambu a Tadia, Ntoto a Mputu) kuna Vunda (Nsona Kinienze).

Ku Mbata "Nsaku na Vunda kete kavunda vana Samba ye Nkuwu." Ku Kikeba: "Nsaku ne Vunda, kavundila va yandu ye nkuwu. E dia vunda, e vova vunda. Mono Nkafu wa Nsaku, nkwa wuta e yinsaku- nsaku. Malele malelekele e nsi ye miongo. Mono yanata makanda vwa, ediamu diakumi. Wadia sila, muntu a Nsaku."

(Ku Boko) Una tuatuka muna Kongo, tuzizi gwana Ayaka ayakidi mpunza. Tunwene vita, tulungidi kweto. Nsaku Malele wele sakula nzila. Tuizidi Mbidi, Vunda, Kimpese. Katuka Kimpese tuzi tunga Mawambila. Tuizidi Madinga, Nkanka, Kinsundi, Kindi, Boko.

Ku ndambu a Kasi: "Nsaku ni Vunda kavundila va ntandu a tadi

ko, kansi va ntandu a nsabi. Malele maleleka nianza ye miongo. Nkafu a Nsaku wawuta yinsaku-nsaku."

Ku Matundulu (Kasi). Muna kolo kiavioka Nsaku ne Vunda wayala muna vata dia Baka-baka (Kwili). Mavata malangidiwa kwa Nsaku: Nzazi, Malonde, Vunda, Nkandu.

Ku Kisantu (Nsona-Mbata) "Katuka Kongo nwana ye Bayaka, Bayaka Mpuza, Bayaka mbele. Nsaku wizidi ye nti mia madioko."

Nsaku bena ku Vunda dia Mwangwa Tadi, Yongo Songololo, Kimpese, Lundu (Noki), Kula, Kisengele (Matadi), Nkolo (Tungwa), Songa (Kwili Kindundu), Tumpa, Kwili (Nkolo), MONGO Bangu, Kivuza, Mvulu, Mbemba, Makela, Gombozi, Ntemo Nkolo, MONGO wa Nsongonia, Kindinga mosi, Nkoko a Nsekola, Kimpemba, Kongo (Tumba) Kinioka, Mbanza Ntumba, Kinzalandi, Mhawa, Yongo (Kimpese) Lamba, Kumbi, Songa, Kuzi, Toyo (Luvaka), Nsamba, Kitadila, Nsiese, Ntoni, Kikeba, Paza, Loanza (Kongo dia Mputuki) Kikandi-kila, Mbanza Mamba, Koanza (Kasi), Nkandu (Kasi), Kasi, Matundulu (Kasi), Vala (Kasi), Kiandu (Kasi), Kongo (Lukungu), Makanga (Kasi), Mpangazi, Malonde, Kongo dia Vanga, Kongo Songololo, Mpova, Nkumba, Kumbi (Kasi), Kamba (Kasi), Kongo dia Lembu, Bangu (Kasi) Kingemba (Kasi), Ngombe Makuluku, Mbanza Ngombe (Makuluku), Vunda (Sanda) Bolongo (Kintudi), Nienge Nkengani, Kunda (Luvituku), Kindonde (Bangu), Kivunda (Nkazu), Paza (Boko), Bwila (Boko), Boko, Kisantu (Nsona-Mbata), Kinimi (Kazangulu), Tsanga, Kintoto (Kibulu), Kinkanza, Vunda (Nzadi Bwende), Madinga, Ngongo (Ngombe Matadi), Vunda (Mafela), Vunda (Sanga Bangu) Kimpete (Nzundu), Kimbenza (Ngombe Matadi), Kimbonza (Ng. M), Nkanga (Nsona-Mbata), Kifuma (Nsona-Mbata), Kinlombo, Kinseki, Kinsala, Kinzambi, Kinsongi, Mazebo, Kilau, Sefu, Ngienge mu zunga kia Nsona-Mbata, etc...

Lukeni lua Nsaku ku Kindundu (Nkisi)

Nsaku Malele "waleleka sinza ye miongo. Wawende Vuza muna tadi, Tadi ka dimwangana ko."

Mfulama Nsaku.

Nsaku ne ki-Yuza ku Nkula.

Nsaku elau na Kongo na Mbata.

Ku Kinsuti "Ngyaka mono kakula, ekulu Lukunga lufulukidi."

Lau, Elau, ne Lau i mwila ina ndambu a mayanda ma Nzadi, ku Solo-ngo.

Nkokolo na Venze (Vensia?) Nsaku elau.

Nsaku elau bena ku ndambu a Mbata, ku Kiloango kia Tete, Kinsimba, Kimata, Kikiadi, Kinsuti.

Mpanzu Nsaku elau "malele maleleka sinza ye miongo. Mpanzu Nsaku elau mu yala, e mingilu mia nsi mpangi mialalama; wa lulungu wamena ye nsole; wa kimbota-mbota mu nlabu a Nzadi, e maza vo mezidi lambalele, vo menda mbota ivumbukidi."

Mpanzu Nsaku elau, ye Vuzi dia Nkuwu Nkenge elau, mpangi ye mpangi. Tala Mpanzu, Vuzi, Ngulu (a Vuzi).

Tutukidi ku Kongo, tuluakila Mbundi a Mfumu (ndambu a Sole), i bosi Mbanza Lukamba, i bosi Kinkumfu (Kinsende, Kwili), Bena mpe ku Kimayala, Kinsako, Kikoka (ndambu a nzadi Nkisi), Tuku (Tumba) Kinwe-Nsudi. (Kimanana).

Vuzi ye Nkenge Lukeni ye Nkenge elau kuna nitete an'a ngudi ye Nsaku. Wau ndambu zankaka si sompana.

Nsala Nkanga Kalunga: ku Kiookompamba, mpangi a Mwudi a Nkanga, Mafinda.

Nsamba: Nsamba a Nimi ku Leya (Kifwa, Tumba).

Nsamba Vuzi.

Nsamba wa Nyanga ndambu a Kiowa (Matadi).

Nsamba Nkanga.

Nsamba a Mayala.

Nsamba Ngongo Luwusu lua Ntinu "Na Nsamba Ngongo Luwusu lua Ntinu, Sakana ye Ntinu, kasakana ye mvata ko, Tala Luwusu.

Nsanga: Vita a Nimi ne Nsanga za Kongo ku Kioto (Tungwa)

Nsanga a Ntudi "Nsanga a Ntudi, ne Mavandu nga vo k'alundi ko, Nsanga a Ntudi, nga wafwa ye nzala. Ntudi utudika makanda manga-ni, ediani kanda lembe dia ngo, lembe dia tata. Nsanga a Ntudi ne Mavandu wawita vanduka mu mbazi a Nkanga ye Kiangala.

Nsanga Ntudi, Ntudi Mafuta, Mpangu Mafuta, Vita a Nimi, Ntudi a Wingi ke basompana ko.

Tutukidi kuna Makuta, ndambu a Nzadi, tuluke ku Kialundwa, tukotele Kongo, vaika Kongo, tuele Wunze, nzo a nkisi a mbanza Nkondo, i bosi kuna maza ma Santu (Mbanza Nsundi), i bosi Mbuka, Luvituku, Kudila Mvakala (Luvituku), Mvambanu, Ngezela, Ngumbwe (Mbata) Nlamba.

Nsanga a Mbakala "Nsanga watina ntonto, wayenda ku zulu."
Bwende Nsanga.

Ndunga Nsanga.

Nzundu Nsanga.

Mununi Nsanga.

Nsanga Mbunu.

Fuma kia Nsanga i Ndamba.

Ni Nkondo mia Nsanga tala Nkondo.

Nsanjala : ku Nkolo.

Nsati a Mwemba : Kinkula (Kimpangu) tala Mwemba.

Nsati Nanga " Mbamba ye Mpakasa Nsati Nanga nangamena Kongo ye Vunda. "

Nsau Kalunga : " I mono Nsau Kalunga mulungila meso, ka mulungila ntambi ko. Mono Nsau Kalunga, nzemba zanata Nkanga ye Kiangala. Se dieto ni Nsona Nkenge. " Bena ku Nsaka (Kilau), Kitala, Kinzambi, Kimvula, Ngomena, Kimbamba (Nkazu), Sefu.

Nseki Nzila : " muntu uyendila mu londe, mu ndimba usisila bana-naga, " ku Kongo (Nsona Mbata).

Nseki a Vita a Nimi (Matundulu).

Nsembo : (Sembo) Masembo ma Mfuti.

Nsembo ni Mafuta " mwana yala Kwimba, nkele Mputu ka uleki ntanda, " Mpangi a Masaki mwan'a yala, a Mafuta mwan'a yala, a na Nsundi ni Mbosi.

Nsembo ku simu dia Nzadi bena mbidi.

Nsembo Ndunga Kinduti (Baladi).

Nsembo Mu Kiudi mpangi a Masaki, a ni Mbosi, a Mafuta mwan'a Yala. Ku Nsanda (Sefu) Ngombe (Sefu).

Nsenga : Nlaza Nsenga.

Mwemba Nsenga (Ntumba Mwemba).

Nsenga (Ntumba Mwemba) ku Botongo (Ngombe Matadi), Sawana (Ngombe Matadi).

Nsenga ku Nsundi (Ntumba Mwemba) Nsenga ki Nsundi ye Nlaza batukidi ngudi mosi (Mbinda Manianga Ntinu Nsundi. Tala Mbinda, Nkenge).

Nsenga Mfutula ku Kamba (Ngombe Matadi).

Nsenga dia Mfulama " I mono Nsenga dia Mfulama usenga nkaza-ndi mene-mene, nkokela unkonkwele. " ku Mbwela (Kikola), Kinkewa. Tala Ngoma Nzundu.

Nsengele : Nsengele dia Mfulama, tala Mfulama.

Mfinda mbota na Nsengele Mbele tala Mfinda, Mbele " na Nsengele

mbele saka mbele umona mambu kwa lukuni. "

Nsengele Nsundi ku Mbenkana (Baumbu), Yidi. Tala Ngoy : " Zimba diazimbalala Nsengele ya mbele. "

Nsengele kia Mbata kiatombola mindele ku Putrugezi. "

" Ngudi a nkama Nsengele kia Mbata kamene meno. "

Bena kuna Yela, Nkondo, Manzozzi, Sangu, Kingombe, Tampa, Kinjala (Nsona Mbata) ...

Ngudi n nkama Nsengele ku Mangungu (Kimpangu).

Nsengi Mpanzu : Ku Mpangu Loango.

Nsimba a Vita Nsaku elau. Ntama Nsaku elau kaka. Banuene vita, i bosi Nsimba a Vita Nsaku elau. Batuka ku Mbanza Mbata (Ntanda-Kimata). Bena ku Kinsimba.

Nsimbila : Tala Nkuvu a Ntinu.

Nsimbila Mpungi ndambu a Songololo.

Nsimbila ne Nkuwu a Mwemba ku Lumweno (Songololo) mpangi a Ntumba a Mwemba.

Nsimbu Lukeni : Nsimbu a Lukeni, landi kia Nsaku elau, (ku Mbata).

Nsimbu (vo Nsimbulu) Lukeni. Ku Ntungila.

Landi kia Nsaku elau

Vundulu mbanz'eto

Paampala kangalalu.

Nsindi a Nimi : tala Nimi, Nsindi a Nzinga.

Ni Mwemba Nsindi, ku Luanika (Makuta).

Nsinga Lukombo : " Nsinga Lukombo, mpu a Nkangi, kanga nke-la, kakangi nsa ko. Lumbu kasidi kanga nsa, mbongo a muntu ibukumkini. Nsinga a Lukombo wamente vana vampa kabokela e ntende ye mingunga.

" Nsinga Lukombo kanga nsa, vo k'ukenge nsa ko, mbongo fwidi mpeve ye nzala. "

" Nsinga Lukombo lua Ngundu a Lau, kanga nsa, k'akutula nsa. Lumbu kakutwidi muntu, nsi ye zulu bakana. " Nsinga Lukombo ye Titi

kia Mpanzu wa Ngundu a Lau, wan'a ngudi. Ke besompana ko ye Nkazi a Kongo, Mbanda za Kongo...

Bena ku Mbanza Nsundi Ntadi, Ntumba (Nkisi), Nkondo (N'gungu), Kinteke, Tuka ku Kongo Mbangala Nzundu Tadi, kwiza ku Lukamba (Tungwa), Kinteke, Kinkenze, Mvvila, Mb. Nseke.

Nsita Suta: "Nsita Suta wasutila kiandu kia Kongo, wadlia muna nsoma a Mputu, watina ndungu ye kwama." (Don Affonso ni Mvumba a Nzinga wadlia ndungu mu nsonga a Mputu watina ndungu a kwamina).

"Nsita luta usutila yala mu Kongo."

Bena ku mbanza Nseke (Kifwa simu dia Nzadi Nkisi), Kinzambi, Kimfnda, Ladi, Mpangu Loango...

Ke besompana ko ye Mankunku ma Ntinu ye Nkuwu a Ntinu, ye Ntinu Kongo Don Funsu Mvumba Nzinga Nkuwu.

Nsiwila a Nimi.

Nsodia: Ntumba Nsodia, Ntumba Mvumba.

Nsona: Ntumba a Nsona i Ntumba a Mvumba.

Nsona Nanga i Nanga, ku Binanga (Sanda, Mpumbu).

Nsona Nkenge, "tanga nkanda, k'ubangula nkanda ko," vo "sonaka nkanda, k'ubangula nkanda a toko yaku ko." ku Nzimba, Nselo.

Nsongi: "Ni Nsongi wasongela nkwa yala vana mbazi a Nkanga. Nkele mosi kalozwa ntanda. Mwan'ankento wasika ngiaya vana mbazi a Nkanga ye Kiangala, kondwa kua nkazi."

Mpangi a ne Nsundi Nti a Mvumba Kiangala, Mwenga Kiangala. Ntuka Kongo. Tunua maza ma Luezi. I bosi tuzidi ku Lungezi, ku Luvu, ku Bangu (mongo Kimpese), Nzimbu a Mbudi, Ngombe, Kifala (Luvituku), Lukuti (ndimba a Ngongo), Nkanda (Nkolo), i bosi Kunda (Boko).

Tomi don Mpetelo Mpanzu a Tona, watoloka koko mu diambu dia kaya kuakungi, wakayila Nitete yalunga nza kavala. Tomi don Mpetelo wawwatanga nkwanu kintinu. Wawwanda mu Nzimbu a Mbudi (Nionga).

Bena ku Noki (Ngombe Matadi), Kongo (Ngombe Matadi) Noto a Mputu (Tadila), Kunda, Nzimbu a Mbudi, Ngombe, Kilala, Lukuti, Nkanda.

Nsongo Mpudi.

Nsuka Nganga: ndambu a Kiowa (Mpozoz). I Mfulu a Nsongu.

Nsuka za Kongo: "Na Nsuka za Kongo Mbenge kia mwana yakala," mpangi a Ntu a Nkosi na Loango na Mbata a Kongo.

"Nsuka za Kongo, muntu na Ngombe nene katungwa nkuzu, akwa mpaka batungulula."

Bena ku Kinsuka, Kimpuva (Kimakandi).

Nsukula a Vuzi: tala Vuzi.

Nsunda Mvumba: "kadiwa kuta, yandi dia dangani."

Nsunda Mvumba Kabata ni Kiowa vo yandi kunda, kunkula mpu. Nsundi tufila ntu. Mbamba tulambula malu."

Bena ku Loanza. Kikandikila, Mbawa, Nkondo, Kinsafu, Mpete (Songololo), Tala Mvumba. Nsunda Mvumba, Ntumba Mvumba, Nimi a Mvumba, ampangi.

Nsundi: "Nsundi, m'fumu a Ngidi, vonda kumi, futa mosi."

"Mbamba Nsundi wasunda mu makanda mawonso."

Besi Ki-Nsundi badiangana: "E Tala Nsundi," "E Nsundi a Mbakala."

Bavova vo: Kanda dantete Nzinga vo Mazinga. Awonso batuka mu Nzinga wazinga mvila zawonso. Nsundi utukidi mu Nzinga. Basompana. Bawutidi Nanga Kongo, Mbenza Kongo, Nkumba Kongo, Ntadi a Kongo, Mbinda za Kongo... Nanga Kongo, Nkazi a Kongo, Mbanda za Kongo, Mata ma Kongo ye mvila zankaka za Kongo, kuna kisina ngudi au mosi, balandana.

Nanga kia Ntinu Nsaku, Nkuwu, Mfulu, Ngandu, Vuzi, mu kintete mvila mosi.

Besi Nsundi bankaka bele ku Nsanda Nzondo. Bamwangana. Bankaka bele ku Mayombe, bankaka bele ku Kabinda i sa vo Mbinda Manianga, bankaka basauka Nzadi, i sa vo Mvumba, bankaka bavutukidi.

Nsundi ni Tona, Nsundi Ngidi vo Mu Ngidi, Ngidi a Teta, Nsundi Madungu, Nsundi Kiyema Kongo, Nsundi Mbamba, Nsundi za Biala, Nsundi Bikuku, Nsundi mimbembe, Nsundi Kinsiala, Nsundi Mbakala i mazina mankaka ma Nsundi.

"Nsundi za Biala wabiala ku lumbu lua mpese-mpese."

"Nsundi ni Tona, Nsundi Ngidi, Ngidi tana, Ngidi vonda, vonda kumi, futa mosi.", "Nsundi ni Tona watona nsi nkama.", Nsundi ni Tona, Mazinga ma Tona, mpangi ye mpangi, Kansi bakwelana.

"Nsundi a Ngidi, Tomboka mongu, k'uvundi mongu ko. Malu nsala, moko nsala. Ngudi kabele mwan'andi, kokele."

"Mfumu a Ngidi, Ngidi tana, Ngidi vonda. Watwila mu nzingu a Ngidi, kombele."

"Ma Nsundi kaleki Mbamba: kabaka tuli."

Nsundi, Mbamba, Mazinga, Manianga, Nkanga Mankunku mu kintete mpangi ye mpangi.

Nsundi bena mbidi mu simu dia Nzadi; ndambu a Doba, Mimpala; Kindongo, Kinseke, Mimpala, Kingwala, Kinkwa, Kinsa, Lukula, Mpete, Musanga, Muzanza, Kiangu, Kinzobo Bisyi, Ndoba, Kingila, Kiliuanda.

Ku Kivunda (Kimpungu) Mbanza Nsungu, Nseke Mbanza, Nseke Kai, Mbanza Lela, Mbumba, Mpumbu (Bienga) Mpanda (Bienga) Nkenge (Bienga) Nzungani, Kinganga, Mpete (Kimpungi), Manka, Pasa, Makungu, Lufalakidi, Kingonda (Tembesa), Milombo, Nsanga (Nkaka).

Ku Mpasa, Kinsumbu, Kinkakasa, Londe Nzadi, Munkasa, Kingamba (Kiniani), Mbuma, Kikitunga, Kimbulu, Kinzaka, Kiangu, Kimwa, nda, Minkala, Mpanda, Mayongela, Kimpungi, Kinkenda, Nsundi (Luoz), Kizonzeka, Nsonso, Muyeni, Manionda, Kumbi, Fwese, Mankoko, Biongo, Nkumba, Lukwakwa, Nkazu (Munkaka), Niombo, Nzabi, Kwiwu Tembesa, Nkondo (Bandakani), Londe, Malemba-Jemba, Makwili, Kimbaka, Kinkungu, Kingila (Bandakani) Nsesa, Yidi Lukasu, Luala, Madungu (Kingoy), Kimpambu, Kindamba, Kimbaku, Yidi, Ndende, Kibunzi, Diadia, etc.

Kilongesa (Mbamba), Yongo (Kibulu), Vizi, Kibunzi.

Ndambu a Mbanza Manteke ye Kasi: Lutadudulu, Tombo a Nkazi, Bete, Kinkanza, Nsumbi, Mbanza Mamba, Kiandu, Vombo, Kasi, Kamba, Koanza, Mbanza Manteka. Ku Nsanda (Sefu).

Kiangala ne Nsundi "Nsundi ye nkoto andi, Mbamba ye nkoto andi, ka vena ubangula nkoto a nkwenko ko.

Kiangala kia Nsundi Mbamba.

Na Nsundi Nti a Mwemba.

Nsenga ki Nsundi.

Nsengele Nsundi.

Mpakasa za Nsundi.

Kigisila Ngombe za Nsundi.

Nsundi Manianga wawuta Mbinda, wawuta Mwemba.

Mbauka Mu Nsundi "kasundila muna kima kiangana ko, kia yandi kibeni", Yalala (Tembesa), Ntotokesa, Kimbauka (Mukaka), Nkumbi (Tembesa), Nzabi, Kingwamba, Zebele, Dibungu.

Nsungu a Nzenze, Nzenze a Malunga ku Kongo.

Nzenze Numba.

Nsungu: Mu simu dia Nzadi (Kionzo) i wau bavova: "Va vuma kia Makaba vakala eyakala Nsungu. Kwelele nkento, ezina diandi ne Nkoko Swanzau "o muntu mandi kakembela." Yandi nkento mwana a Nanga. Bawuta wana: Vuzi, Ngandu, Mfulu... "Ndambu zankaka bavova vo Nanga ye Nsungu ke besompana ko. Tala Nanga, Nkenge. Ankaka vo Nsungu s'andi Makaba, Ntinu Makaba, nlongo nlongo. Ku Nimansi (Loanza): Mfulu a Nsungu.

"Mfulu a Nsungu kasungunwa kuma e nlongo andi vengi kadia kio." Nsungu, nkento. Nkazi andi Mpanzu a Nimi a Lela waleleka nsi ye miongo. Wari andi ankazi a Mfulu a Nsungu: Ntumba a Nsungu, Lukeni lua Nanga, mwan'andi Nsungu (nkento). Lukeni lua Mwemba ye Nkenge a Lukeni batuka mpe muna Nsungu. Kuna ndambu a mbanza Kongo nsoke bedianga. Mpaku, Nanga, Nkenge, Mpudi Lukeni, Masi, Nsungu, Lukeni, ke besompana ko ndambu a Nkolo, ngudi mosi.

Tutuka kuna simu dia Yombe. I bosi Nsanda Nzondo. Tuvanga Niamba, ndambu a Nzadi, tusauidi, tutungidi ku Mbanza Voke (Lu-kangu), Mbanza Kiowa (kuna kuayala Nzambi a Kinta) Mavata mafinama Kiowa: Manselele, Kilo, Diadia, Nganda, Kayinza. Tuvanga Mbanza Kimfulu, Mbanza Tuku, Mbanza Kinkosi, Kinkosi kia Londe (Mbongola), Mbanza Kinzala, Mbanza Kitomba, Mbanza Nkutu, Mbanza Kitadila, Mbanza Yanga, Mbanza Kimpanzu (ndilu Kongo dia Mputuki), Tadi, Mbanza Luvaka.

Nsungu bena ku Kiowa (Matadi Mpozo) batukidi ku Nkungu ye Tokota, kuna Mayanzi kasindwa mbila, simu dia Nzadi.

Ngandu a Nsungu "kasungunwa kuma e nlongo andi, dia kadidi kio." Tala Ngandu, Nkenge, Mpudi a Lukeni...

Nsungu a ne Mbezi tala Mbezi, Ngombe.

Nkutu a Nsungu tala Nkutu.

Mpunda a Nsungu "ne Mpunda a Nsungu kasungwili kuma kiva moyo. Nkata a Mpunda vo kanengomoka, atekolo wana askina.

Tutukidi kuna Nkonde ye Ngombe. Tutungidi ku mbanza Kwimba, Don Luwvalu Nimi a Lela wizidi vanga Singu. Va kafwa o mpangi

andi Don Grasia Mpuku wizidi vanga Paza.

Nsungu a Umba "kasungiliwa e ma ye vana kadia kio.", vo "ne Wu-mba *Nsungu* wawumbila mvila muna Kongo dia Ngunga." Bena ku Nkumba (Songololo).

Nsungu a Nlaza "kasungwiliu kiuma e nlongo andi, bonga, wavana."

Ne Zovo Nsungu "kasunguliwa kiuma vana kadia kio." Tala Ne Tona "ne Zovo a Nkakala ne Tona dia Nkuwu Vuzi kavuzwa lusala." *Masaki ma Nsungu* (Kembolo) bayiza nzila a Zombo. Tala mpe Masaki wa Mbambi.

Nsungu ku Mami. Tutukidi ku Kongo, tuzi ku Mansesa, ankaka ezidi vanga Mami. Don Manuele Manzevo utungidi Mami. Ankaka ele Kwimba, ankaka Ngandu (Kinsende), ankaka Kindundu, (Nkisi), ankaka Kifwa ye Kindundu, ankaka Mbanza Nsundi Ntadi, ankaka Kimbumba.

Mpudi a Nsungu tala Mpudi.

Ngundu a Nsungu i nkaka a Nanga (ku Yoyo, Palavala). Mpanzu wa Nanga, wa Ngundu Nsungu, wa Nsaku, wu Lau, wa Ntumba, wa Mwemba, wa Mbinda, Nkenge, wa Nsundi, wa Nzinga. Mu diambu diadi tumonanga mu mvila zingi, ngudi mosi:

Tumbi dia Nsungu Kimpanzu a Ngulu a Vuzi Nsaku elau.

Ntumba a Nsungu ku Mbwela (Kongo dia Mputuki).

Lau Ngandu a Nsungu (Tala Lau, elau).

Nsungu a Ndingi. Tala Na Kongo na Lumbu. Ndingi i nsi a Madingu (Congo français), ndambu a Bakamba.

Ndula Nsungu. Mu Kimpanzu Ngulu a Vuzi.

Vuzi dia Nsungu.

Vuzi dia Nkuwu a Nsungu kavuzwa lusala. Tala Vuzi, Ntinu ye Ndunga.

Ngoma a Nsungu ku Palavala.

Mbanda a Nsungu ku Nkembo (Kongo dia Mputuki).

Mpamba a Nsungu, Kiowa.

Nsamba a Nsungu, Kiowa.

Nganga a Nsungu, Kiowa.

Lukeni lua Nganga a Mfulu a Nsungu, Kiowa.

Ne Nsuka a Nganga a Nsungu, Kiowa.

Ngundu andwelo a Mfulu a Nsungu, Kiowa.

Ngundu a ntambu a nkaji, Kiowa.

Ntambu a Tana a Vuzi dia Nkuwu a Nsungu.

Mpaku ne Kongo a Mfulu a Nsungu.

Mpudi a Wala a Ntambu a Tana a Vuzi dia Nkuwu a Nsungu Na Nkuwu a Nsungu na Miala mia Nzinga, Mfulama Mpanzu Ntinu ye Ndunga.

Mavata mankaka bena Nsungu ema: Tomboko (Kimpese), Nienga Zunzi (Ngombe Matadi), Mami (Luvaka), Mbemba (Mbanza Nsundi Kindunga), Paza-Yongo, Mbanza Kwimba (Kongo dia Mputuki), Nlambo (Kimpese), Ngandu (Kinsende), Nkembo (Kongo dia Mputuki), Tala mavata ma Vuzi dia Nkuwu, Ngandu a Nsungu...

Nswadi a Nzinga: utukidi ku Noki (Matadi), mpila mosi ye Ndumbu a Nzinga, Nkuwu a Nzinga, Mpudi a Nzinga, Mpanzu a Nzinga.

Ntadi a Kongo: "Ntadi a Kongo: Nkumba a Kongo, Nanga a Kongo, Mbenza Kongo..." mvila mosi batuka, ngudi mosi. Mpila mosi ye Mbinda za Kongo.

Bena ku simu dia Nzadi ku Nkembo (Tembesa), Kingwamba (Bardakani), Nsanga (Kinkungu) Nganda Nkulu (Fwenta). Bena mpe mu Kinsumi (Ngombe Matadi), Kilunda (Ngombe Matadi) ku Kasi, ku Kingemba (Kasi), Kintadi (Kinkenge).

Va Kiwua wa Ntadi a Nlaza.

Ntamba Nkuwu: mu simu dia Luwu: Ngombe, Mpanga. Mu Sanga Kifika.

Ntamba ye Nkuwu i Ngimbi ye Nkote. Mutuka Vuzi dia Nkote Ntamba ye Nkuwu vo Vuzi dia Ntamba ye Nkuwu, vo Vuzi dia Nkuwu, Vuzi dia Dieke.

Bavova vo Ntamba ye Nkuwu, Ngimbi ye Nkote, Nsaku ne Yunda, mu kintete batuka mu ngudi mosi.

Ntambakani: tala Mfula (Ntamba Nkani?)

Ntambu a Tana: "nkana matadi ku Kiangala, mavangunuka yinzu mawula."

"Ntambu a Tana Vuzi dia Nkuwu, kavuzwa lusala, kuna Mputu muntu lufwidi. Tuakala kuna mvimba a Nzadi. Vo mona nkongolo a menga, tufwidi: vo mona e mvinzu, tusaukidi."

"Ntambu a Tana ozombelwanga diambu diambi. Wanwana vita kuna yaka dia tadi dia Kongo."

"Ntambu a Tana, sakana ye Ntinu, kusakana ye mvata ko." Tala Luwusu lua Ntinu.

"Ntambu a Tana Mavenda wavenda ntangu ye ngonde."

"Ntambu a Tana, Kapitan kua Kongo."

"Ntambu a Tana ni Kimenga Vuzi dia Nkuwu, kavuzwa lusala, muntu a nsuki lufwidi. Tautuka muna Kwimba Mwemba Kazi, nkele mosi kalozwa ntanda."

Tutuka kuna Kongo. Tuvaika ndambu a Kongo dia Lembu. Tutunga Kimenga mu Bangu mongo wa Kimpese, i bosi Kongo dia Wene, (Lukungu Kimpese), Mawete.

Mfulama Tana a Ngundu Lau, Mpudi a Nkoko, Nkonzi ampangi a Ntambu a Tana. Tala Nsungu ye Nsungu, Mpudi a Wala, Ntambu a Tana.

Ntambu a Tana bena ku Paza-Nkama, Nsumba (Songololo), Kiandu (Songololo), Kongo dia Vanga, Nkungu (Songololo), Kongo dia Lembu, Vanga, Kintambu (Tumba), Kilumbu (Kibuenze), Nsangi (Kindundu, Nkisi), Kivala (Kindundu), Kintoto (Kisantu).

Ntambu a Tana kuampanana ngolo ku Kitana (Bangu). Katuka Kongo, baluke ku Luezi, muntu mosi ukatukidi, luke ku Kikana (Lulewa). Ni Kana uvene fulu kia Bangu. Bezidi. Batunga. Kansu va ntete balongele muna tadi dia Kwimba ku Bangu. Ankaka bele kuna Kitana. *Ntambu Mbunga* Esi ki Tambu Mbangú mu nsi a Ndamba.

Ntanda: *Nkonzi a Ntanda* uvwidi Ntanda, kavuwa kwa Ntanda ko. Nkonzi a Nzinga (ku Nienge Lombo) i mpangi andi a Nkonzi a Ntanda. Nkonzi a Nzinga ye Ntambu a Tana ye Vuzi dia Nkuwu ye Mpaku ne Kongo Mfulu a Nsungu ne Kiowa ku ngudi mosi batuka.

Ntangi a Mbakala:

"Ntangi a Mbakala, kindele kia bundi, buku buku kia nkamba kina lembana anganga azima." Mpangi a Kiniani Mwemba, a Ntumba Mwemba, a Mpanga. Bena ku Mbanza Mamba (Kasi), Koanza (Kasi), Kiandu (Kasi), Kumbi (Kasi), Matundulu (Kasi), Tombo (Kasi).

Ntaya: "Ni Ntaya a Mwanza Mwemba", mpangi a Ntumba Mwemba. Tala Mwanza, Mwemba.

Bena ku Yongo (Mbanza Nsundi).

Nteka: mu nsi a Ndamba.

Ntamo a Ngimbi Nlaza Ntotela: ku Nkondo (Songololo).

Ntela a Nzinga.

Ntende: ku Selo (Nkisi) "Ntende nkuluntu a nkele." Tala Tende.

Nti: "Nti a Mwemba Kiangala ne Nsundi." Nti a Mwemba ye Kiangala na Nsundi Mbamba, Nsundi aafia ntu, Mbamba alambudila malu. Na Nsongi wasongele i mfunu, mfunu yala e nima Nsala.

Tala Mwemba.

Nti wa Kuta, "dimbu kiayiza ye Mazamba mu ntuka a Kongo." Mpi-la mosi Lau dia Ngandu Nsungu, Nlaza Ngandu.

Ntinu: "Ntinu Kongo a Avidi Ngoyo, kumbi kakondwa Avidi."

Ntinu Kongo utukidi kua Avidi a Loango, kuna Ngoyo. Tuka Ngoyo a Avidi, Ntinu Kongo wizidi tunga mu Landana, wizidi tunga Mindudi (Mindouli), wizidi luakla kuna Zulu-Mongo (Ngunu), tungidi Langa a Londe (Bangu), i bosi muna Kidezoo (Nkolo). Vo konderelo nkanda a nkosi kalendi yala ko.

"Ntinu Kongo na Kansu." Tala Kansu.

"Na Mata ma Kongo, Nanga kia Kongo, na Nkazi a Kongo, na Yandu kia Kongo, na Ntinu a Kongo." an'a ngudi.

"Titi kia Mpanzu, Mbanda za Kongo, Nsinga a Lukombo, Ntinu Kongo" an'a ngudi. Ntinu Kongo bena ku Tunda, Kidezoo, Kisama, Langa, Matadi ma Lovo, Sansikwa, Kitwa (Nsona-Mbata), Ntumba (Kimennga) Kansu, Kinkosi, Kiyala, Lembolo (Ngubgu), Nsumba (Songololo). Bena mpe ku Kansu, Kinkansa (Nsona-Mbata).

Ntinu Makaba.

Ntinu Nsaku: Bavova vo Ntinu Nsaku ye Nanga kia Ntinu ke basompana ko.

Nanga kia Ntinu wayala. Nanga kia Kongo k'ayala ko.

Nkuwu a Ntinu.

Ntinu Mbenza, tala Mbenza.

Mankunku i Ntinu, tala Mankunku.

Ni Tona dia Ntinu, Mazinga ma Tona ku Kumbi, Nkumba (Bangu).

Luwusu lua Ntinu. Tala Luwusu "Sakana ye Ntinu, kasakana ye mvata ko."

Ntinu ye Ndunga, tala Mfulama Mpanzu. Kanda dimosi ye Ntambu a Tana Vuzi dia Nkuwu a Nsungu; an'a ngudi.

Ngombo a Ntinu.

Ntinu Lukeni "Ntinu Lukeni nzungidi Kongo. Kongo kazungu Luezi. Mulungila meso, ka mulungila ntambi ko." (Nzundu).

Tuka Kongo, ngiele ku Mbanza Ndenga, Sangu dia Nkanda, "Muna Kongo dizungidi Luezi, Luezi kazungu Kongo." i bosi Nkakala, i

bosi Ntoyo, Maradi ma Ntoyo, Yalama, i bosi mbanza Zombo, i bosi Lembu, Nzundu, Sangu.

Ntinu Lukeni, Nkenge Lukeni, Vira Nimi a Lukeni, kanda dimosi.

Nzinga Nitinu wa Mpasi za Nkenge wawuta Mbambi ye Mboma. I Nzinga Lukeni, Nitinu Lukeni.

Ntu a Nkosi : tala Nkosi na Mbata a Kongo.

Ntudi : *Nsanga Ntudi* tala Nsanga.

Ntudi a Wingi tala Wingi.

Ntudi a Nzinga, tala Nzinga.

Ntudi Mafuta tala Mafuta.

Ntudi a Nimi ku Mbanza Nsundi, Luanika (Bangu), Bwanga (Bangu), Ndembo (Ngunu). Ni Ntudi a Nimi Mbwa a Nkanga. Tala Mowa. Ka basompana ko ye Vuzi dia Nkuwu, ye Mwema Ngombe, Nambu a Tana, mvila za Nsungu, Nkenge...

Ntudi a Mpanzu tala Mpanzu Nkuwu a Nitinu.

Ntumba : *Ntumba Mwemba*, tala Mwemba.

Nzenze Ntumba, ndambu a Solongo.

Ntumba Mwunda ku Kinseke (Tampa).

"Ntumba Mwunda dia vunda, avo k'uvundidi ko, wayi batuma nkuni ye maza."

Ntumba Nkanga i Ntumba Mwemba.

Ntumba a Nsungu, tala Nsungu.

Ntumba Lukuti, tala Mwemba.

Ntumba Nkani ku Kinsitu (Mbata) tala Nkani.

Ntumba Nsodia.

Ntumba Nsona.

Nuni : *Na Nuni a Ngwala* Titi kia Don Funsu Mwemba a Nzinga.

Nza : "Nza a Lukeni", Nkenge Lukeni wawuta Nza ye Nzenze.

Nzadi za Kongo : ku ndambu a mayanda ma Nzadi.

Nzau a Mwemba : "Nzau a Mwemba kavembela kiuma, nlongo mazi dia," ku Tuku (simu dia Mbemba).

Nzazi a Mfuti : ku Mbata.

Nzenze : a Malunga, *Nsungu* a Nzenze. Tala Nkenge, Ntumba Nzenze a Ntumba, ndambu a Solongo.

Nzumbu : Maziza na Nzumbu Mwangi tala Na Kongo na Lombo, Maziza, *Nzumbu Nzinga* ku Yidi, Mازهو (Ns.-Mb.)

Nzinga : "Mazinga mazinga mambu..."

"Mazinga mazinga nsi yawonso.

"Mazinga mazinga mvila zawonso."

"Mazinga wazingila, ntu a makanda mawonso."

Tala Mazinga, Mazinga ma Tona "bulu kinene kikwenda nzila ye nzila, kavambuka, vo kadia nkombo ko, ngulu."

Mfumu nkwa *ki Nzinga* "kazinga mu vumu, vo ka nkento ko, yakala. Mwan'ankento uvana nkofi vana mbazi a Kiangala, kondwa kwa nkazi." Wazingila Kongo, walambula malu vana nbandu a nkuwu. Muntedi-nkima kamantwa mpamba. Ankwa mpaka batungulula. Bena ku Dewa (Nkisi).

Miala mia Nzinga "Nkumfu na Miala mia Nzinga (Nkuwu a Nsungu), wazinga vana yandu ye nkuwu."

Tala Mfulama Mpanzu, Nitinu ye Ndunga, Nkuwu.

"*Ne Miala mia Nzinga* "wazinga muna vumu kia ngw'andi, vo ka nkento ko, mwan'ayakala." Ne Miala Nsaku ye Nsengele. Ku Kikeba, Mansende, Kiriadla, Ngozela, Ntimansi, Mongo, Ngombe, Kimona.

Nzinga a Nkuwu a *Ntinu* mpila mosi Nkuwu a Nitinu. Tala Nkuwu, Vuzi, etc... Ku Ngunu.

Mwemba a Nzinga Tala Mwemba.

"Mwemba Nzinga uzingidi muna vumu kia ngw'andi, vo ka nkento ko, mwan'ayakala."

Nzinga Ngwala, Nuni Ngwala. Tala Ngwala, Nuni. Ku Ngandu Makuta, Kifwani.

Nzinga a Nkanga "Mono mpunisa a Nsindi, yawunisa mbwa ye nsizi wa mfulu, lemvokele kua mbongo a antu. Mono Nzing'a Nkanga wafunda nkata, ndambula malu. Yasikwa vwa muna Madimba, wawwa muna yaka kia tadi. Mono vonga kua nkondo kuna masina yatuka. *Nzinga mi nsimba*, bakento ku nkolo, bakala ku nzenga matoko."

Nzinga a Nkanga : Yongo (Kimpese), Nkama (Kimpese) Ngombe (Kikonka). Mwemba Nkanga, Ne Nkanga, Mpanzu a Nkanga, Mfulama Nkanga, ne Mwemba mia Nzinga, Kiangala ne Nsundi, Mbamba Lunga, Mpanzu a Yazzi, Mpanzu a Nimi, ngudi mosi batuka.

Ngudi a nkama Don Aluwwalu Mbongo a Luku wazolele yala Ko-

ngo, wizidi sikwa, wakatuka. Yandi Nzinga a Nkanga. Mpangi andi Don Aluwwalu Mbaka Anene, ngo zulu kalandwa kokela, nkwa baka sina dia nsusu, an' a nsusu asidi yenga.

Nzinga a Nkanga utukidi kuna mbu, Tusaukila ku Nsanda Nzondo, Nkanga ye Ngyoyo ye Nkunga ye Kiunga i mwila zifwanana.

Nzinga kazingalakana mu nsinga.

Nzinga mia nkasa vo ka mizingalakana ko, ka mibuta ko.

Na Nzinga mia Kongo, ku Kilenda. " zingidi mu vumu, vo ka yakala ko, nkento. Tuka ku Kongo bezi ku Nksusu, i bosi Luati.

Kiangala Nzinga, wafnama Kiangala watatuka kiozi. Ku Minkondo (Kasi).

Nzinga Kiangala, bena mu Kinto (Nsona-Mbata).

Ndumbu a Nzinga, Tala Ndumbu. Ku Kionzo, Mbanza Voke, Kinzau (Sanda), Kinikuna, Kilengo, Nkunga (Songololo), Kimbwinga, Kulu, Nsanga.

Nswadi a Nzinga, I Ndumbu a Nzinga.

Lau dia Nzinga, Tala Lau, Mfutila, Nkumba.

Mpudi a Nzinga, Tala Mpudi.

Nzinga a Nimi ku Tete Kiloango, Kinsasa (Tungwa).

Mpanzu a Nzinga ku Nionga, ku Nienga (Bangu).

Nzila a Nzinga.

Nzinga a Mbenza " zingidi mu vumu, vo ka nkento ko, yakala. " Ku Lovo (Nkazu) Nzinga Mbenza Kiangala.

Nzinga Lau, ku Kinzambi, Kinzazi (Ns.-Mb.), ku Mpeti, Baladi. Batukidi kuna Ngoy a Tende.

Mavinga ma Nzinga, Tala Mavinga. Ku Dila.

Mayala ma Nzinga, Tala Mayala. Ku Mbanza Sadi dia Kinzinga

" Mayala ma Nzinga
Ngyadidi Kongo
Ngyadidi Mpanzu. "

Nzinga Lukeni Mpasi za Nkenge kuna Kiowa (Mpozo), Konka (Solongo).

Nzinga Ntinu wa Mpasi za Nkenge wawuta Mbambi ye Mboma.

Tala Mbambi a Mpasi.

Nzinga Nzedi vo Nzinga Zele, ndambu a Nsona-Mbata.

Nzinga a Fuku (nsi a Fuku Yombe, tala Ngombe). Bena ku Bweta (Palavala).

Nkenze a Nzinga. Tala Nkenze. Kindundu, Kinkenze, Nsundi, Lu-

seke, Fuatu, Nzongo Tampa, Kimpete (Ng. M.), Yanda, Kluwa, Lambu (Mb. Nsundi Ntadi):

Nkonzi a Nzinga. Tala Nkonzi. Ku Lombo Nienge.
Sansi kia zNinga.

Nzobo : ku simu dia Nzadi : Kikay (Mimpala).

Nzovo : tala Zovo.

Nzuanda : bisi ki Nzuanda ku Nsanga (Mimpala).

Nzundu : Tala Ngoma Nzundu. Mu Nsanga Londe....

Nzuzi : Nlele Nzuzi. Tala Mowa. Nzuzi a Mwanda (Ngomina).

P

Paku : Nkuwu Anene, Tala Mpaku.

Ponie : Tala Mponi.

Pingu : esi ki Pingu, mu nsi a Ndamba.

S

Samba : Bu Samba, Loango lua Bu Samba i Ndamba. Ku Busamba, Kinzobo.

Sansi kia Nzinga.

Sucretario : i Mpungi ne Mavandu. Bena ku Yamba, ku Vanga (Songololo).

Sembo : Tala Nsembo.

Senga : Tala Nsenga.

Sengele : Tala Nsengele, Mpanzu a Sengele kia Mbata.

Simbu-Simbulu : Tala Nsimbu, Nsimbulu.

Sinda kia Fuku : Fuku, nsi a Fuku. Tala Ngombe.

Sita kia Mfuti : Mu Kimfuti (Mbata), Tala Mfuti.

T

Tadi: Nkengele Tadi. Lamba Tadi "mana maza."
Ne Mpanzi a Tadi (Ntadi?) ndambu a Solongo.

Tana: Tala Ntambu a Tana, Mfulama Tana matana ma Ndongo.
"Tana kuamparana ngolo," Bangu (Lulewa). Tala Ntambu.

Tava: Ne Tava Nkuwu anene. Tala Nkuwu.

Tende: (vo Ntende) "Ngombe Tende (kia nlele bundi). Vo kufwidi tende ko, ki Ngombe k'uyala kio ko." (Ku Kinkenge Zombo).
"Mu Ngoyo a Tende (Ntende) Mbamba kinene kitombola Mputu ku maza."

"Mwisi Buende, niumbu Ntende, Ntudi a mbungu."

"Ngoy a Tende (Ntende) watombola mata ku Mputu."

"Ki Ngoy kia Tende kitomboka mataya ye nkanda kuna Mputu."

"Ntende nkuluntu a nkele," Mata, nkanda, nkele i diau diadimosi.

Titi: *Titi kia Ditu*. Ku mayanda ma Nzadi.

Mwika a Titi. Ku mayanda ma Nzadi.

Nlau a Titi. Ku mayanda ma Nzadi.

Titi kia Mpanzu.

"Titi kia Mpanzu wa Ngundu a Lau

Kanga nsa, k'ukutula nsa ko.

Ovo kangidi nsa

Mbongo muntu ijele nzala.

Yawutula muna maza ma Kongo.

Sansila muna maza ma Luezi.

Mwan'ankento wavana ngiaya

Vana mbazi a Kongo, kondwa kua nkazi.

Lukanda lua kala kazi

lua nkele mosi kalozwa ntanda.

Kabundulwa ndembo, muna kondwa kua nkazi."

Wan'a ngudi: Mbanda za Kongo. Na Mata ma Kongo. Nsinga Lu-
kombo. Nanga kia Kongo, Nitinu Kongo.

Tala Bundi (dia Mpanzu) mpangi a Titi kia Mpanzu. Ku Kiowa
(Mpozo). Ngudi a Nkama Sengele wa Titi kia Mpanzu.

Bena ku Mansende, Lukuti, Kitiiti (Luvituku), Sanda (Kibuente),
Ngoyo (Nkazu), Nkondo (Ngungu), Mbanza Nsundi, Gombozi ye
mbidi ku ndambu a Solongo.

Titi kia Mpanzu Ngundu Lau, mfulmu Nkangi, "kanga nkela kua-
nga mbongo nse muntu ko. Vengoka Maria kaluta," ku Ntadi (Nsona-
Mbata), Yidi.

Titi kia Mpanzu Ngundu Lau "kanga nsa, kukangi mbongo a wantu
ko."

Nsinga Lukombo lua Titi kia Mpanzu. Tala Nsinga Lukombo.

Nkumbu a Titi kia Mpanzu Ngundu Lau "kanga nsa, k'ukanga
nkela ko. Vo kenge nkela, mbongo ifwidi ye nzala." Tala Nkumbu.

Nyiwani ne Kongo ne Titi kia Mpanzu ne Yunda. Tala Nywani.

Nkumba a Titi ni Mpanzu za Kongo "vetekwa kwa mpandi ye nlo-
ngo."

Nywala a Titi kia Don Funsu. Tala Nywala. Nzinga wazingila.

Tomba: Mipasi za Tomba, na Kongo don Mbele Danu.

Tombe: Ne Tombe a Mankunku, ndambu a Solongo ye ku Mba-
nza Kuzi (Kinsende).

Tona: Mazinga ma Tona. Tala Mazinga, Nzinga.

"Mazinga ma Tona wafona makanda mayonso."

"Mazinga ma Tona wakabula, mpungu makanda mayonso. Mazi-
nga ye Mwimba ye Kingila mpila mosi.

"Mazinga nzo a biwanzu."

Nsundi ni Tona

Ne Tona mu Ndimbantala (Luozi).

Ni Tona dia Nitinu, mu Kumbi (Bangu), Nkumba (Bangu), mpa-
ngi a Mazinga ma Tona.

Tona dia Masaki ma Vasi "Kingandala nkoko ahene kalombwa
mpolo. Madiata nludi a nzo kanienwenwa ye yaka," Tala Masaki.

Ne Tona dia Nkuwu. "Nzovo a Nkakala ne Tona dia Nkuwu Vuzi
kavuzwa lusala. Mu Nzovo (Mbanza Manteke).

Tulu: "Nanga kia Tulu wasikamesa, vana uvana makaya, wakayila
ntu mia makanda nkama."

Tuma: Ne Tuma.

Ne Tuma Nkanga Mankunku, mpangi a Mbamba Kalunga. (Tala
Mankunku), mpangi a Kiangala, Nkanga.

Bena mu Masanga (Mangembo), Lukula, Mbumba (Mimpala),
simu dia Nzadi Bwende. Mu Kingemba (Kasi), Mu Kibunzi, Mativa,
Matwambu, Mbamba, simu dia Nzadi (Kinganga).

"Ni Tuma Mu Bamba wabamba nsi," "Ki Tuma batuma mi nzi-
ngu."

Tumbi dia Nsungu : Bakalanga ntama ku Kimpanzu kia Ngulu Vuzi.

U

Umba : Nsungu a Umba. Tala Nsungu. "Ne Wumba Nsungu wa-
wumbila mwila muna Kongo dia Ngunga."
Bena ku Nkumba) Songololo).

V

Vala : ne Vala, landi kia Nsaku elau, mwan' a luketo a na Kongo
don Migiye.

Na Vala kia Vala.

Yandi Nitnu ye Nlandu

Nlandu ye Nitnu Nsaku elau.

Na Vala kiavadiidi Nitnu.

Landi kia Nsaku elau.

Na Vala i Mfuti a Mvemba. Tala Mfuti.

Vasi : Tala Masaki.

Vita : Vita a Nimi, Tala Nimi.

Vita a Nimi a Lukeni,

Vita a Mfuti a Mpasizi za Nkenge. Tala Nzinga Nitnu.

Vita a Nimi ne Nsanga za Kongo. Ku Kioto (Tunywa). Kiowa kia

Vita, Kisamu kia Vita, Tona dia Vita, Nzanzi a Vita ntoto mbototo
ka ulama, mpangi ye mpangi.

Vunda : Nsaku ne Vunda. Nanga wanangamena Kongo ye Vunda.
Tala Nanga.

Vungu : "Mbenza Vungu wayalanga. (Ni Mavungu kayala ko),
Ntekelo a Vazi.

Vuzi : Vuzi dia Nimi. Tala Nimi.

Vuzi dia Nkuwu. Tala Nkuwu.

Lembe dia Vuzi. Tola Lembe, Nkuwu.

Nkenge Vuzi. Tala Nkenge, Nkuwu.

Nsukula Vuzi. Tala Nsukula.

Ne Tona dia Nkuwu Vuzi. Tala Tona, Nkuwu.
Vuzi dia Mayala. Tala Mayala.
Vuzi dia Nsungu.

W

Wala : Ne Wala "Tukunda nzenza. Ka tukayila nzenza ko. Mu
Kiadi (Kongo dia Mputuki).

Mputi a Wala. Tala Mputi, Nsungu, Nkuwu, Nambu a Tana.

Wanga : Tala Nimi.

Wingi : "Ntudi a Wingi utudikanga makanda ma nkosi ye ngo,
ngo kana lele, nkila ye titila." Mpangi a Nsanga Ntudi.

Y

Yandu kia Kongo : "Na Mata ma Kongo ye Ndambu za Kongo
ye Nitnu Kongo..." an' a ngudi.

Yaya : ki Yaya i Kiyisila Ngombe za Nsundi. Bena ku Yidi, Nsa-
nga, Matanda, Mazebo, Ngomena, Songololo (Nsona-Mbata).

Yazi : Tala Mpanzu a Yazi.

Lembe dia Yazi.

Yazi Nkasa Nlongo ku Kiyazi (Nsona-Mbata).

"Yazi Mbanda wabandulwa tunga ku nsi a nkoko; kwa lunonso
vo kwa lubakala nge. Yandi yi nteke yala Kongo." "Yazi Mbanda
kabandakana nilunga wwa vana wene wa Kongo." Bena ku Nkondo a
Malembe. Tala Mbanda.

Yimbu : Vaika Kongo, tuizidi Nkusu ye Mafinda, ye Zombo ye
Mbata. Mavata; Lunsengele, Ki-Ndona Yimbu, Ki-Yimbu. Mu Ki-
Yimbu Ndona Yimbu kayidi nkama kwa Na Mfuti. Kise kituwuta
Na Lau Ntumba, muntu wasansa Nkusu. Mu Mbanza Mbata tukwiza
wana nkulu Nsibu. Nsibu ndonga yike. Na Nsibu tuvakwele nkombo.
ye ngulu. Na Nsibu wakatuka. I mwanda tuvwanda ku Mbanza Mbata.
Tala Mfuti, Yimbu ku Kinkosi, Mbanza Mbata, Kimfuti.

Z

Zakana : Tala Mpanzu, Ngulu a Vuzi.

Zila-Zila : mu nsi a Ndamba.

Zongo : Na Zongo Niati Makaba. Ku Nkamba (Nzundu).

Zovo : Ne Zovo Nsungu. " kasungulwa kiuma vana kadia kio ", " Ne Zovo a Nkakala ne Tona dia Nkuwu Vuzi kavuzwa lusala. " " Ne Zovo a madiadia masakwa mene-mene nkokela masakumuka. " (Bena ku Nkunga Songololo).

Table des matières :

B. Bagangala, etc.	2
D. Dilu kia Nzinga	3
E. Elau	3
F. Foko, etc.	3
K. Kabata, etc.	4
L. Lamba Tadi, etc.	11
M. Mabiala, etc.	14
N. Nambu Kiangala, etc.	53
P. Paku, etc.	105
S. Samba, etc.	105
T. Tadi, etc.	106
U. Uмба.	108
V. Vala, etc.	108
W. Wala, etc.	109
Y. Yandu kia Kongo, etc.	109
Z. Zakana, etc.	110

